

Advies Ontwerpsector

Ontwerp voor

Pleidooi voor
creatieve reflectie
op maatschappelijke
vraagstukken

de toekomst

RAAD
VOOR
CULTUUR

Voorwoord	4
1. Inleiding	7
De ontwerpsector: een afbakening	7
Adviesaanvraag en werkwijze	7
Perspectieven	8
Opbouw van het advies	9
2. Beschrijving van de ontwerpsector	11
Architectuur	11
Vormgeving	14
E-cultuur	18
Dwarsverbanden	22
3. Artistiek-cultureel perspectief	29
Veelzijdigheid en kwaliteit	29
Ontwerpproces als kwaliteit	30
Opleidingen en talentontwikkeling	32
Presentatiemogelijkheden	33
Beheer en behoud	33
Internationalisering	35
Conclusies	35
4. Economisch perspectief	38
Brede economische context	38
Cultureel ondernemerschap	39
Financieringsinstrumenten	40
Huisvesting	40
Instroom en doorstroom	41
Internationalisering	42
Conclusies	42
5. Maatschappelijk perspectief	45
Ontwerp en samenleving	45
Samen ontwerpen	46
Publiek, diversiteit en inclusiviteit	48
Ontwerp en cultuureducatie	49
Conclusie	49

6. Conclusies en aanbevelingen	52
De rol van instellingen in de ontwerpsector	52
De afbakening van e-cultuur	53
Aanbevelingen	54
1. Versterk de infrastructuur	55
2. Faciliteer en financier ontwerponderzoek	56
3. Stimuleer de in- en doorstroom van startend talent	57
4. Benut de potentie van de ontwerpsector bij de aanpak van maatschappelijke vraagstukken	58
5. Zorg voor een beter beheer en behoud van het ontwerperfgoed	60
6. Bouw voort op internationalisering	60
Bijlagen	63
Adviesaanvraag	64
Samenstelling commissie	75
Overzicht gesprekspartners	76
Literatuur	79
Colofon	82

Voorwoord

Bekijk ons land van boven en je ziet dat het een ontwerp is: nooit af, werk in uitvoering en het resultaat van de eeuwigdurende strijd tegen water en klimaat. Ook van dichterbij zien we ontwerp; we wonen en werken in ontworpen ruimtes, reizen in ontworpen voertuigen, we klussen met ontworpen gereedschappen en we trappen een balletje in een ontworpen park. Onder 'ontwerp' valt dan ook een zeer breed scala aan disciplines en praktijken.

In dit advies richten we ons op verzoek van de minister op drie deelsectoren: architectuur, vormgeving en e-cultuur, en op de dwarsverbanden daartussen. Deze deelsectoren kennen op hun beurt verschillende onderdelen, zoals landschapsarchitectuur, interieur, mode, grafische en productvormgeving, gameontwerp, interactieontwerp of artscience. Wat de sector typeert, is zijn concrete betekenis voor actuele ontwikkelingen in de samenleving en de noodzaak om met verschillende partijen samen te werken in creatie, realisatie en verspreiding.

Nederlands ontwerp valt regelmatig in de prijzen. In 2016 kreeg modeontwerper Iris van Herpen bijvoorbeeld internationale erkenning met de STARTS Prize van de Europese Commissie; het digital designbureau Clever°Franke kreeg in 2017 twee gouden en twee zilveren European Design Awards. Landschapsarchitect en voormalig Rijksadviseur Dirk Sijmons ontving de prestigieuze Sir Geoffrey Jellicoe Award. Het Nederlandse duo modeontwerpers Rushemy Botter en Lisi Herreburgh is in 2018 winnaar geworden van de Hyères-modeprijs. En Jalila Essaïdi won de Chivas Venture met Mestic; textiel gewonnen uit koeienmest.

Vooraf de integrale aanpak en het analytisch vermogen van Nederlandse ontwerpers wordt internationaal gewaardeerd. Architectenbureaus als Mecanoo, MVRDV en OMA zijn daarom mondiaal veelgevraagd. Landschapsarchitecten van bureaus als West 8, LOLA landscape architects en ZUS ontwerpen in de hele wereld stedelijke gebieden en parken. De installaties van Daan Roosegaarde zijn tot ver over de grens bekend. Technologiefestivals als Sonic Acts, STRP, Gogbot en Today's Art bieden de internationale voorhoede van de digitale cultuur de kans nieuw werk te maken en dit aan een divers publiek te presenteren. E-cultuurinstellingen als Mediamatic, V2_, Worm en De Waag trekken jonge talenten uit alle windstreken aan. Bekende ontwerpers doceren hun vak aan internationale universiteiten. Waterfronten, mode, product design, digitaal ontwerp, innovatieve lichtontwerpen; op alle gebieden hebben Nederlandse ontwerpers internationaal naam gemaakt.

Daarnaast is hun werk te zien in internationale museumcollecties. Zo verzamelt bijvoorbeeld het MOMA in New York het werk van grafisch ontwerper Irma Boom, heeft Hella Jongerius speciaal voor het Zwitserse bedrijf Vitra diverse meubelstukken ontworpen en heeft het gelijknamige designmuseum werk van Nederlandse hedendaagse ontwerpers in zijn collectie. Het is onder meer door deze

internationale reputatie dat onze ontwerpopleidingen buitenlandse studenten aantrekken en goed staan aangeschreven op de internationale ranglijsten. ^[1]

Ook buiten de sector is het besef gegroeid dat aan alles een ontwerp ten grondslag ligt. Uiteenlopende onderwerpen als de energietransitie, de straat, het businessmodel, onze gezondheid of het onderwijs worden tegenwoordig als ‘ontwerpopgaven’ getypeerd, die de bijbehorende methodieken en ontwerpers nodig hebben. De overheid schrijft de sector dan ook een belangrijke maatschappelijke en innovatieve betekenis toe. ^[2]

Zo op het eerste gezicht heeft de ontwerpsector dus de wind mee. Toch is er bij nadere beschouwing reden tot zorg. Hoewel de economie de laatste jaren is opgeveerd, heeft de crisis diepe sporen in de sector nagelaten. Het CBS laat in de kwartaalcijfers van de periode 2009 – 2013 omzetzakkingen van 20 procent zien voor de architectenbranche. ^[3] Hoewel de omzetcijfers van vormgeving en digitaal ontwerp iets rooskleuriger zijn, geldt ook hier dat het aantal bureaus is afgenomen en dat de meeste ontwerpers als zzp’er werken. Deze onevenwichtige verdeling zorgt ook voor problemen als de markt weer aantrekt; dan blijkt dat er onvoldoende ontwerpers in vaste dienst werkzaam zijn, waardoor bureaus het werk vaak niet aankunnen. De arbeidsmarktknelpunten die de Raad voor Cultuur en de Sociaal-Economische Raad in hun gezamenlijke verkenning signaleerden, zien we in de ontwerpsector in de volle breedte terug. ^[4]

De crisis heeft niet alleen voor versnippering en omzetzakkingen in de sector gezorgd, maar dreigt ook te leiden tot een uitholling van zijn artistieke en culturele vernieuwingskracht. De noodzaak om toegepaste projecten in opdracht uit te voeren, is veel sterker geworden. Dit opdrachtwerk is tijdelijk en eenmalig en zorgt niet voor de continuïteit van een eigen artistieke agenda en ontwikkeling. De instellingen in de sector delen dit probleem met instellingen in andere culturele sectoren, waar de noodzaak tot projectfinanciering ook de lange termijn van de creatieve kracht ondermijnt. ^[5] Om een bijdrage te kunnen leveren aan de maatschappelijke uitdagingen van vandaag en morgen, moet de sector kunnen experimenteren, zich artistiek kunnen ontwikkelen en zijn kritisch vermogen kunnen versterken door middel van onderzoek en reflectie. Het zijn juist deze elementen die nodig zijn voor een bloeiend en sterk ontwerpveld.

In dit advies zijn wij nagegaan welke stappen de overheid en het veld zelf kunnen nemen om de creatieve, kritische en innovatieve kracht van de Nederlandse ontwerpsector toekomstbestendig te houden. Vanuit artistiek, economisch en maatschappelijk perspectief hebben wij ontwikkelingen in de sector geanalyseerd en daaraan aanbevelingen verbonden.

De ontwerpsector wordt ook vaak aangeduid als de ‘creatieve industrie’. Het Stimuleringsfonds en de overkoepelende federatie van de sector dragen ook deze naam. Het suggereert bij sommigen een grotere aandacht voor de economische dan voor de creatieve en maatschappelijke betekenis van ontwerp. De verschillende benamingen betreffen echter geen wezenlijk verschillende disciplines en beoefenaars. Eerder weerspiegelen ze de geschiedenis van de termen en de focus van de verschillende ministeries waar beleid over de ontwerpsector gemaakt wordt; het Ministerie van Economische Zaken zet in op de innovatiekracht van de Topsector

Creatieve Industrie en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap legt de nadruk op de culturele betekenis van de ontwerpsector. Beide ministeries delen hun verwachtingen over de toegevoegde waarde van ontwerp en ontwerpers voor maatschappelijke transitie. Ontwerpers kunnen die rol echter alleen spelen wanneer zij ook een autonome en kritische positie kunnen innemen. Over deze dubbelrol gaat dit advies.

De raad dankt de commissie die dit advies heeft voorbereid:

Chris Sigaloff (voorzitter), Jeroen van den Eijnde, Anne Hoogewoning, Hicham Khalidi, Jeroen van Mastrigt, Sebastian Olma, Stephan Petermann, Angelique Spaninks, Saskia van Stein en Martine Zoeteman. Hun inbreng, inspiratie en tijd waren cruciaal. De raad draagt de verantwoordelijkheid voor het advies.

Bij de voorbereiding van dit advies zijn vele gesprekken gevoerd met makers en denkers uit het veld en met vertegenwoordigers van brancheorganisaties en fondsen. Wij danken alle gesprekspartners voor hun bereidheid om ervaringen, zorgen en ideeën met ons te delen.

Marijke van Hees, *voorzitter*

Jakob van der Waarden, *directeur*

1

Domus' Europe's Top 100 Schools of Architecture and Design bevat drie Nederlandse opleidingen. In de Domus top 50 voor design staan DAE, KABK en Rietveld en staat er één architectuuropleiding in de top 50 (TU Delft). In de QS World University Rankings zijn twee opleidingen voor architectuur opgenomen: TU Delft op 3, TU Eindhoven op 47 en staat er één opleiding voor design op de lijst: DAE op 31.

2

Zie voor een uitgebreide behandeling van het belang van de sector voor maatschappelijke uitdagingen, de Kennis-en Innovatieagenda van de Topsector Creatieve Industrie, 2018.

3

In het tweede kwartaal van 2013 daalde de omzet van de architecten fors met bijna 14 procent. Deze daling minder sterk dan de voorgaande twee kwartalen waarin de omzet met meer dan 20 procent afnam.
'CBS'

4

'Verkenning Arbeidsmarkt Culturele Sector' (pdf)
Raad voor Cultuur en Sociaal-Economische Raad
januari 2016, pag. 9-19

5

Zie bijvoorbeeld de sectoradviezen 'De Balans, de behoefte', 'Over grenzen' en 'Alles beweegt'.

1. Inleiding

De ontwerpsector: een afbakening

Meer dan de helft van de professionals die het CBS tot de kunstsector rekent, is werkzaam in de ontwerpsector. Deze sector is dan ook omvangrijk en zeer divers van karakter. Ontwerp richt zich niet alleen op het leveren van diensten en het maken van gebruiksobjecten, zoals een website of meubilair, maar ook op het ontwerpen van processen en het maken van autonome kunst. Als bijna onze hele leefomgeving het werk is van ontwerpers, rijst de vraag: wat en wie rekenen we tot de ontwerpsector, en wat en wie niet?

In dit advies onderscheiden we drie deelsectoren: architectuur, waaronder stedenbouw, landschapsarchitectuur en interieurarchitectuur; vormgeving, waaronder grafische vormgeving, productvormgeving en mode; e-cultuur, waaronder gameontwerp, digitaal ontwerp, interactiedesign en artsience. Elke deelsector kent een eigen geschiedenis en creatieve praktijk waaraan we in dit advies aandacht willen besteden. Tegelijkertijd willen we ook de dwarsverbanden en grensvervaging in de sector laten zien. Ontwerpers zijn vaak niet meer verbonden aan één discipline, maar werken dwars door (deel)sectoren heen. Een rigide afbakening doet dan ook geen recht aan de bewegelijkheid van ontwerpers. Bovendien zijn de deelsectoren in de afgelopen periode beleidsmatig naar elkaar toegebracht.

Adviesaanvraag en werkwijze

Dit advies is een van de tien sectoradviezen die de Raad voor Cultuur tussen november 2017 en de zomer van 2018 uitbrengt. Het doel van deze adviezen is trends en ontwikkelingen binnen de sectoren en disciplines te beschrijven, knelpunten en kansen te duiden en beleidsopties voor de korte en lange termijn te verkennen. De sectoradviezen gelden, samen met onze verkenning 'Cultuur voor stad, land en regio', als de bouwstenen voor een discussie over de toekomst van het cultuurbestel.

Vanuit dit perspectief heeft de minister van OCW ons gevraagd uitspraken te doen over de artistieke, maatschappelijke en economische stand van zaken in de Nederlandse ontwerpsector. Meer in het bijzonder is de raad verzocht om in zijn advies aandacht te besteden aan de rol van instellingen in de ontwerpsector. Ook is ons gevraagd na te denken over de vraag hoe vanuit het cultuurbeleid het beste verbindingen gemaakt kunnen worden met maatschappelijke uitdagingen, bijvoorbeeld rondom de zorg, klimaatverandering, energietransitie en het onderwijs. In de adviesaanvraag is ook het verzoek opgenomen om het domein van de e-cultuur af te bakenen.

Om meer over de actuele ontwikkelingen te weten te komen, heeft de raad ‘tafelakensessies’ georganiseerd met makers en denkers uit de drie afzonderlijke deelsectoren. In deze sessies kwamen professionals aan het woord over het onderwijs, de beroepspraktijk en het discours in hun specifieke sector. ^[1] Ook zijn er verdiepende gesprekken gevoerd met experts die over gespecialiseerde kennis beschikken en voornamelijk interdisciplinair opereren. ^[2] Op basis hiervan zijn de sterke en zwakke punten in de sector in kaart gebracht. Ook hebben we van gedachten gewisseld met vertegenwoordigers van een aantal koepelorganisaties en grote instellingen. ^[3]

Voor de kwantitatieve gegevens over de sector heeft de raad gebruikgemaakt van diverse bronnen, zoals de monitor Creatieve Industrie van het CBS en de monitor die door iMMovator is samengesteld. Verder hebben we ook gebruikgemaakt van de Games Monitor, Cultuur in Beeld, de sectorbeschrijving van Panteia, Kwink en Rebel, en van een quick scan van buitenlands beleid van de Boekmanstichting. De verzamelde cijfers, bijvoorbeeld over de creatieve industrie, zijn onderling of door de tijd heen lastig te vergelijken, omdat de sector op verschillende manieren wordt afgebakend en er verschillende definities van de deelsectoren worden gehanteerd.

Perspectieven

In dit advies wordt de sector geanalyseerd vanuit drie perspectieven; het artistiek-culturele perspectief, het economische perspectief en het maatschappelijke perspectief. Deze invalshoeken gelden ook voor de andere sectoradviezen van de raad en maken een vergelijking tussen de sectoren mogelijk. Daarnaast zijn ze voor de ontwerpsector herkenbaar als de belangrijkste, maar verschuivende, redenen voor het overheidsbeleid van de afgelopen 25 jaar.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw motiveerde de Rijksoverheid haar beleid door de esthetische kwaliteit en culturele betekenis van ontwerp te benadrukken. Het beleid van de toenmalige ministers Hedy d’Ancona (Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur) en Hans Alders (Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu) is hier een goed voorbeeld van. Zij wilden de ruimtelijke kwaliteit vergroten door architecten meer bij het begin van het ontwikkelproces te betrekken. Ook het Nederlandse geld, het materieel en de huisstijl van de Nederlandse Spoorwegen en de logo’s van publieke diensten werden vormgegeven door toonaangevende Nederlandse ontwerpers als Robert Oxenaar of Bruno Ninaber van Eyben. Dit vooruitstrevende overheidsbeleid viel internationaal op; onder de vlag van Dutch Design en later ook Super Dutch kwam de weg open te liggen voor internationale promotie van Nederlands ontwerp en architectuur. ^[4]

Vanaf de eeuwwisseling drong de economische waarde van de ontwerpsector door in het beleid. Het feit dat de sector zo’n waarde vertegenwoordigde, een positieve invloed op het vestigingsklimaat kon hebben en substantieel bijdroeg aan het bruto nationaal product, bood een nieuwe legitimering. In het eerste decennium van de twintigste eeuw ontwikkelden diverse Europese landen dan ook beleid voor de creatieve industrie. Zo ook werd in Nederland de creatieve industrie onderdeel van het topsectorenbeleid. Gemeentelijke overheden werden enthousiaste pleitbezorgers van cultuur; de investeringen hierin groeiden.

Midden in de economische crisis, rond 2010, nam de aandacht voor de maatschappelijke waarde van de culturele en creatieve sector toe. In 2012 maakte de toenmalig minister van OCW, Jet Bussemaker, die waarde vervolgens richtinggevend in haar cultuurbeleid. ^[5] Zij stelde dat maatschappelijke vraagstukken rondom bijvoorbeeld zorg, maatschappelijk verantwoord ondernemen, energie- en voedselvoorziening, krimp of vergrijzing steeds complexer worden. Deze vraagstukken en beleidsthema's moesten worden verbonden met de creativiteit en innovatiekracht van de culturele en creatieve sector.

Ondanks de verschuiving van de aandacht, bleef de kern van het cultuurbeleid steeds de erkenning van de artistiek-culturele waarde van de ontwerpsector voor de samenleving. De verschillende invalshoeken zijn ook niet altijd makkelijk van elkaar te scheiden. Wel hechten we eraan om te benadrukken dat waar het om overheidsbeleid en subsidiëring van kunst en cultuur gaat, de artistiek-culturele waarde altijd het uitgangspunt vormt van waaruit alle andere waarden tot stand komen. Hoewel er tal van raakvlakken zijn tussen de ontwerpsector en de beeldende kunst en we ontwerpers hebben gezien die conceptueel werk autonoom presenteren in een museale context, onderscheiden we vanwege de toegepaste aard van ontwerp duidelijke grenzen tussen wat beeldende kunst en wat ontwerp genoemd kan worden.

Opbouw van het advies

Dit advies gaat in Beschrijving van de ontwerpsector verder met een beknopte schets van de drie deelsectoren waarover ons advies is gevraagd. We pretenderen niet volledig te zijn, maar willen kort de geschiedenis van het cultuurbeleid voor de sector schetsen en de lezer een indruk geven van de huidige trends en ontwikkelingen. Daarna kijken we achtereenvolgens vanuit artistiek-cultureel, economisch en maatschappelijk perspectief naar de sector. We besteden daarbij aandacht aan verschillende knelpunten en verkennen oplossingen daarvoor. Tot slot vatten wij ons advies in het laatste hoofdstuk samen in zes aanbevelingen.

1

Bijlage 'Overzicht gesprekspartners'

2

Idem

3

Idem

4

Onder het bewind van Elco Brinkman (minister van Cultuur in 1985) kwam de buitenland promotie op gang. Spraakmakend was ook de tentoonstelling 'Holland in Vorm' die in 1987 door vijf verschillende kunstmusea werd gepresenteerd. De term Super Dutch werd gelanceerd in een publicatie uit 2000 van Bart Lootsma over nieuwe Nederlandse architectuur.

The construction of a national practice at the intersection of national and international dynamics

Meroz, J, Dutchnesses of Dutch Design, 2016

5

Cultuur beweegt.

De betekenis van cultuur in een veranderde samenleving

Ministerie van OCW, 2013

2. Beschrijving van de ontwerpsector

De ontwerpsector is een veelomvattend creatief en innovatief veld dat zich kenmerkt door een steeds intensievere samenwerking tussen zijn verschillende disciplines. Deze trend naar convergentie en interactie is relatief recent en nog weinig onderzocht; er zijn nauwelijks adequate studies of betekenisvolle cijfers. De raad beschikt daarom niet over de bronnen om een volledig beeld te kunnen geven van de ontwerpsector als een verzameling geconvergeerde disciplines met fluïde grenzen, en heeft binnen de sectoradvisering niet de mogelijkheden om een eigen studie te verrichten.

Daarnaast gaat de adviesaanvraag over drie specifieke deelsectoren, die ieder hun eigen kracht en historie hebben en beschikken over eigen instrumentaria en netwerken. We geven in dit hoofdstuk daarom, ondanks de alom waargenomen trend tot convergentie en interactie, een aparte beschrijving per deelsector. We sluiten af met een aantal thema's dat de deelsectoren doorsnijdt en mogelijk nieuwe ontwerprichtingen opent.

Architectuur

Beleidsgeschiedenis

Om een beeld te geven van 25 jaar architectuurbeleid, presenteerde Het Nieuwe Instituut in 2017 een reizende overzichtstentoonstelling. ^[1] Deze tentoonstelling sloot aan op de presentatie van de 'Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp 2017 – 2020, Samen werken aan ontwerpkracht'. Deze agenda is de zevende editie van de Architectuurnota, waarvan in 1991 de eerste verscheen. ^[2] Sinds dat jaar presenteert de Rijksoverheid elke vier jaar een samenhangende visie op de meest urgente ruimtelijke opgaven, met als doel het architectonische aspect van ruimtelijke ontwikkelingen te stimuleren.

De tentoonstelling liet zien wat er in de afgelopen decennia in ons land tot stand is gebracht via nationale stimuleringsregelingen en programma's. Om het primaire doel te bereiken – bevorderen van een architectuurklimaat en goed opdrachtgeverschap – creëerde de overheid in 1991 ook een infrastructuur met instellingen als Architectuur Lokaal, het Berlage Instituut, Het Nederlands Architectuurinstituut en een stimuleringsfonds dat een uitvoeringstaak kreeg voor het architectuurbeleid. Er kwam eveneens een regeling voor individuele ontwerpers bij het Fonds BKVB.

Op lokaal niveau werden verspreid door het land circa 50 architectuurcentra opgericht; dit alles ter stimulering van de architectonische kwaliteit en het debat daarover. De opleving van de sector kreeg veel aandacht in landelijke dagbladen en (vak)tijdschriften. De publieke belangstelling voor architectuur groeide; nieuw opgeleverde gebouwen en hun ontwerpers werden gerecenseerd in landelijke

dagbladen. De politiek en samenleving werden gevoelig voor de mogelijkheden om hele gebieden tot ontwikkeling te brengen rondom spraakmakende bouwwerken. Denk maar aan de spectaculaire herontwikkeling van bijvoorbeeld oude havengebieden in Amsterdam en Rotterdam.

Vanuit het oogpunt van *city branding* wilde elke stad al gauw zijn eigen iconische bouwwerk: de Erasmusbrug van Ben van Berkel, het Groninger Museum van Mendini, Westpoint Tilburg van Van Aken, het stadhuis van Zaandam door Soeters Van Eldonk, de VPRO-villa van MVRDV en Beeld & Geluid van NeutelingsRiedijk. Bekende architecten zoals Rem Koolhaas, Liesbeth van der Pol, Jo Coenen, Winy Maas, Wiel Arets, Francine Houben, Adriaan Geuze; allemaal kwamen zij tot bloei in de jaren negentig, mede geholpen door startstipendia en andere stimuleringsmaatregelen.

Deze generatie architecten kreeg het label ‘Superdutch’, waarmee ze ook over de landsgrenzen bekendheid kreeg. Ontwerpend Nederland verwierf niet alleen aanzien met zijn architecten en een unieke infrastructuur, maar ook met het integrale ruimtelijke beleid, waarin ontwerpers invloed krijgen aan de voorkant van ontwikkeltrajecten. De bijzondere rol van woningbouwcorporaties en de sociale woningbouwopgaven werden in het buitenland geroemd. Dankzij deze sterke reputatie trokken de Nederlandse opleidingen meer buitenlandse studenten. Velen van hen bleven na hun studie hier werken.

Uit de huidige Actieagenda is het begrip ‘architectuur’ geschrapt en vervangen door ‘ruimtelijk ontwerp’.^[3] Dit geeft aan dat het ontwerpen van stad en land niet meer is voorbehouden aan architecten, maar samenwerking tussen verschillende ontwerpende disciplines vereist. De Actieagenda voorziet tot 2020 in tien programmaonderdelen, waarvoor de volgende partners samenwerken: de ministeries van BZK (voorheen Infrastructuur en Milieu) en OCW, het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam, Architectuur Lokaal, het College van Rijksadviseurs, Het Nieuwe Instituut, het O-team, de Technische Universiteit Delft, de Technische Universiteit Eindhoven, Wageningen University & Research en de Academies van Bouwkunst.

Voor elk van de tien programmaonderdelen worden ontwerpers aangetrokken om bijvoorbeeld te werken aan Deltaprojecten, die verbonden zijn aan de wateropgave in Nederland of aan de herziening van het ruimtelijk systeem van landschappen en stedelijke en dorpse omgevingen. Hiervoor is een budget van vier miljoen euro per jaar beschikbaar. Het ministerie van OCW richt zich hierbij vooral op bevordering van kwaliteit, talentontwikkeling, experiment, vernieuwing en internationalisering. Daarnaast is voor het ministerie de samenhang tussen ontwerpogaven en erfgoed van belang.^[4]

Opleidingen & talentontwikkeling

Architectuur, stedenbouw, tuin- en landschapsarchitectuur en interieurarchitectuur zijn gereguleerde beroepen.^[5] Niet iedereen kan dus zomaar de titel architect voeren. Accreditatie vindt plaats op basis van opleiding en wordt vastgelegd en bijgehouden door het Bureau Architectenregister. Uit de cijfers blijkt dat het aantal ingeschreven architecten, stedenbouwkundigen, tuin- en landschapsarchitecten en interieurarchitecten over de hele linie dalende is.^[6] Sinds 2015 wordt twee jaar praktijkervaring vereist, nadat in de jaren negentig een uitbreiding van de Wet op de

Architectentitel tot stand kwam. Onlangs is de tussenbalans opgemaakt van de effectiviteit van deze 'beroepservaringsperiode' (BEP); er is de intentie om hiermee door te gaan. ^[7]

Universitair onderwijs en onderzoek op het gebied van ruimtelijk ontwerp vinden plaats bij de TU Delft, TU Eindhoven en Wageningen University. Daarnaast zijn er zes Academies van Bouwkunst die opleidingen verzorgen die toegang geven tot het architectenregister. Op het hbo-kunsvakonderwijs worden ook opleidingen *spatial design* en interieurarchitectuur aangeboden, en er zijn verschillende technische hbo-opleidingen voor architectuur. Ook op mbo-niveau kan een opleiding ruimtelijke vormgeving worden gevolgd. Bij- en nascholing worden aangeboden via onder meer de branchevereniging BNA en Bureau Architectenregister.

Er zijn enkele regelingen voor starters. TU Delft biedt afgestudeerde ontwerpers een *startup voucher* om een ontwerp uit te werken tot een prototype. ^[8] Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie zet zich ook in voor talentontwikkeling met behulp van circa dertig beurzen per jaar, die worden verdeeld over de drie deelsectoren.

Arbeidsmarkt ^[9]

In het architectenregister en de Kamer van Koophandel zijn zo'n 5.000 architectenbureaus geregistreerd, waarvan er 3.600 bestaan uit één persoon. De inschatting is dat er zo'n 1.100 eenmanszaken ook daadwerkelijk actief zijn op de markt. De totale werkgelegenheid wordt geschat op zo'n 9.000 werknemers (en zzp'ers), ten opzichte van 19.000 in 2008. ^[10]

De economische crisis veroorzaakte een ware *shake out* in de bouwsector. In 2008 behaalde de architectenbranche nog een omzet van ruim 1,6 miljard euro; in 2012 daalde de omzet naar 725 miljoen euro. ^[11] Grote bureaus zoals MVRDV, UN Studio, Mecanoo en OMA moesten saneren en overleefden vooral omdat zij doorlopende opdrachten hadden in het buitenland. De CBS-cijfers van 2016 laten vanaf het tweede kwartaal weer een behoorlijke groei van de bouwsom zien. ^[12] De opdrachten hebben vooral betrekking op herbestemming, transformatie, verduurzaming en verbouw. De gemiddelde werkvoorraad onder architecten laat ook weer een lichte stijging zien. ^[13]

Om het hoofd te kunnen bieden aan de economische malaise zijn de afgelopen vijf jaar op kleine schaal coöperatieve samenwerkingsvormen ontstaan, zoals het multidisciplinaire The Cloud Collective. ^[14] Een van de oprichters ontving in 2017 de ARC jong talent award, mede door zijn rol als initiatiefnemer. ^[15] The Cloud Collective laat zien dat ontwerpers naar nieuwe bedrijfsmodellen zoeken die hen minder kwetsbaar op de markt maken. Met name voor jonge ontwerpers, voor wie de crisis een gegeven was, biedt een collectief de mogelijkheid om sneller te groeien en grotere opdrachten te kunnen aannemen.

Opbrengst van de crisis

De crisis kende niet alleen verliezen, er waren ook opbrengsten. Zo heeft het Rijk ingezet op *green deals*, onder andere voor de bouw. ^[16] Op die manier worden experiment en onderzoek op het terrein van circulair bouwen gestimuleerd. Architecten die zich al eerder hierin specialiseerden, zoals Paul de Ruiter Architects, Thomas Rau en Studio Marco Vermeulen, plukken daar nu de vruchten van.

In de eisenprogramma's voor nieuwe projecten wordt met het oog op de klimaatdoelstellingen meer en meer belang gehecht aan technologische, energieneutrale en duurzame oplossingen. Hoe deze milieudoelen te realiseren, is ook onderwerp van de bouwagenda die in 2017 is gepresenteerd. ^[17] Omdat voor deze opgave specifieke kennis nodig is, moeten ontwikkelaars op zoek naar gespecialiseerde ontwerpers of deze kennis in het ontwerpteam integreren.

Er zijn nog meer thema's die door de crisis ineens kansen kregen, zoals het vraaggericht bouwen, met name in de woningbouw, waarvan de in co-creatie ontworpen superlofts van Marc Koehler een voorbeeld zijn. Bottom-up en door architecten zelf geïnitieerde projecten als het Schieblock in Rotterdam, de Ceuvel in Amsterdam en de Kleiburg klusflat in de Bijlmer zijn typisch projecten die door de crisis vleugels konden krijgen. Leegstaande gebouwen een tijdelijke bestemming geven, is hiervan ook een goed voorbeeld. De trend waarbij gebruikers, burgers en omwonenden meer worden betrokken bij de ontwikkeling van de buurt waarin zij wonen, werken, recreëren en zich verplaatsen, vraagt om een nieuwe rol van ontwerpers. Behalve initiatiefnemers zijn zij in dit soort processen vaak regisseur, ontwikkelaar en verbinder. ^[18]

Maatschappelijke en demografische transitie

De huidige maatschappelijke veranderingen leiden tot een meer gedifferentieerde opvatting over architectuur. Zo houdt architectuur zich steeds meer bezig met vraagstukken, zoals de gezondheid in steden en de transitie naar een duurzame energievoorziening. In het ontwerp van nieuwe woonwijken en -concepten speelt de urgente vraag hoe de wensen van diverse en veranderende bewonersgroepen vorm te geven. Bureau BPD liet in dat kader onderzoek doen naar de woonwensen van Nederlanders met een migratieachtergrond en constateerde onder meer een specifiek behoeftepakket ten aanzien van nieuwbouw, keuken en slaapkamers. ^[19] Woningcorporaties in de grote steden houden daar al geruime tijd rekening mee.

Ook de vergrijzing stelt nieuwe eisen aan het ontwerp. In het kader van de prijsvraag 'Who Cares' werkten twintig teams van ontwerpers en zorgprofessionals aan nieuwe woon- en zorgconcepten voor Rotterdam, Groningen, Sittard-Geleen en Almere. Het ging hierbij niet alleen om het ontwerp van specifieke woonvormen, zoals hofjes, maar ook om de wijze waarop eindgebruikers en zorgspecialisten met elkaar konden samenwerken. De prijsvraag is overigens niet onomstreden, omdat de verliezende inzendingen geen adequate vergoeding voor hun werk kregen.

Vormgeving

In de deelsector vormgeving wordt onderscheid gemaakt tussen grafisch ontwerp, industrieel en productontwerp en interieur- en ruimtelijk ontwerp. Ook het CBS maakt overwegend gebruik van deze driedeling. ^[20] Langzamerhand komen er echter steeds meer nieuwe disciplines bij, zoals social design, service design en

interaction design, die minder gemakkelijk in deze deelsector zijn onder te brengen en grote raakvlakken hebben met andere deelsectoren en disciplines als artscience en social studies. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor modeontwerp en digitaal ontwerp. De BNO verdeelt de ontwerpsector in de volgende categorieën: communicatie (on- en offline) en grafisch ontwerp, industrieel en productontwerp, ruimtelijk ontwerp, service en user experience design.

‘Cultuur in Beeld 2016’ beschrijft de reikwijdte van vormgeving als ‘onder meer mode, grafische vormgeving, product- en industriële vormgeving, interieur- en ruimtelijk ontwerp en social design’. Die verbreding is ook zichtbaar in de beleidsgeschiedenis en -context.

Beleidsgeschiedenis en opkomst van Dutch Design

De Nederlandse overheid ontwikkelde tot de jaren negentig van de vorige eeuw geen specifieke beleidsvisie ten aanzien van de vormgevingssector. Haar betrokkenheid diende eerder economische dan artistiek-inhoudelijke doelen. Zo was het beleid vlak na de oorlog gericht op exportbevordering, promotie en bemiddeling. Nederlands ontwerp werd in het buitenland gepromoot als sober, degelijk en niet duur. De Nederlandse (semi)overheid trad daarnaast op als een belangrijke opdrachtgever, bijvoorbeeld namens de PTT in de persoon van Robert Oxenaar. De staatsdrukkerij beschikte tot 1988 over een eigen team van twintig ontwerpers. Ook de Nederlandse Spoorwegen speelde een belangrijke rol als opdrachtgever. De wijze waarop PTT en de NS belang hechten aan met name grafische vormgeving wordt nog altijd gezien als spraakmakend en vooruitstrevend.

In 1990 publiceerde de minister van WVC, Hedy d’Ancona, een beleidsnota over vormgeving, waarin zij pleitte voor de oprichting van een Nederlands Vormgevingsinstituut. Het doel hiervan was de kwaliteit van het aanbod te bevorderen en de vraag te stimuleren. Het instituut kwam er in 1993 en kreeg de opdracht om de culturele aspecten van vormgeving voorop te stellen. Ontwerpers konden bij de cultuurfondsen voor beeldende kunst een beroep doen op subsidiëring van individuele, autonome (talent)ontwikkeling.

De verschillende mogelijkheden voor financiële bijdragen droegen sterk bij aan de grote bloei van de ontwerpsector in Nederland en ver daarbuiten. In hetzelfde jaar als de oprichting van het Nederlands Vormgevingsinstituut presenteerden kunsthistorica Renny Ramakers en Gijs Bakker, sierraadontwerper en docent aan de Design Academy Eindhoven (toen nog de Akademie voor Industriële Vormgeving Eindhoven) een selectie van eigentijdse Nederlandse vormgeving onder de naam ‘Droog Design’ op de Salone del Mobile in Milaan. De presentatie kreeg deze titel omdat het werk betrof waarin het concept belangrijker was dan de vormgeving en omdat de producten op nuchtere wijze waren ontworpen. De presentatie kreeg grote aandacht in de buitenlandse pers. Velen zien dat moment dan ook als de lancering van het begrip ‘Dutch Design’.

In dezelfde periode ontwikkelde de Design Academy in Eindhoven zich steeds verder tot een toonaangevende opleiding waar de ontwerper en gebruiker centraal stonden. Tot op heden kenmerkt het ontwerp van afgestudeerden van de Design Academy zich door kritisch onderzoek en de innovatieve uitwerking van het ontwerp.

Voorbeelden hiervan zijn het boek PIG 05049 van ontwerper Christien Meindertsma, waarin zij onderzoekt wat er met de afgeleide producten van varkens gebeurt, de printerrobots van Joris Laarman of de serviesonderdelen van Atelier NL.

In de jaren waarin 'Dutch Design' zich steeds verder ontwikkelde, mede door consequente overheidssteun, brak ook het Nederlandse modeontwerp op de internationale podia door. Destijds ontstond vanuit Arnhem een initiatief van zes jonge modeontwerpers die waren opgeleid aan de lokale Hogeschool voor de Kunsten. Met hun initiatief Le Cri Néerlandais presenteerden de ontwerpers zich onder meer in Parijs. Van 2005 tot 2013 vond in Arnhem de Modebiënnale plaats. In 2018 start de opvolger van dit evenement, State of Fashion. Sinds enkele jaren kent Arnhem ook het Fashion + Design Festival.

Het Nederlands Vormgevingsinstituut kreeg de opdracht om de culturele aspecten van vormgeving voorop te stellen en richtte zich op de overgang naar een digitale samenleving en de rol van vormgeving daarin. Het instituut was de eerste verbindende schakel tussen de diverse ontwerpdisciplines maar werd na een negatief advies van de Raad voor Cultuur in 2001 door het ministerie van OCW stopgezet. Vervolgens werd het jaar daarna de Premisela Stichting opgericht die tot doel had om de economische en maatschappelijke waarde van vormgeving te promoten. Het instituut nam onder andere het initiatief om meer toenadering te zoeken bij het ministerie van EZ. Hieruit is het programma DutchDFA ontstaan dat zich richtte op de internationale promotie van design, fashion & architecture. In 2012 fuseerde Premisela met het Nederlands Architectuurinstituut en Virtueel Platform tot Het Nieuwe Instituut in Rotterdam.

Stedelijk designbeleid

Enkele gemeenten profileren zich nadrukkelijk op het gebied van design. In Eindhoven was er in 1998 al een initiatief voor vormgeving; hier werd destijds de Dag van het Ontwerp georganiseerd. Die ontwikkelde zich verder via de Week van het Ontwerp (2002) tot Dutch Design Week (vanaf 2005). Dat is sindsdien uitgegroeid tot een internationaal toonaangevend evenement waarop zowel de beroepsgroep als het publiek massaal afkomt. Het evenement trok in 2017 circa 335.000 bezoekers.

In Rotterdam werd tot 2013 de Designprijs uitgereikt. Een van de doelen van deze prijs was het publieke debat over vormgeving te stimuleren en de gemeenschappelijke kwaliteit van het Nederlands ontwerp onder de aandacht te brengen. Op gebied van vormgeving is er in de havenstad sinds 2002 ook de beurs 100% Design die in de voormalige Van Nelle Fabriek wordt georganiseerd. Deze beurs is uitgegroeid tot een jaarlijks evenement met eveneens een internationale uitstraling. Om het ontwerpklimaat te stimuleren, deed de gemeente Rotterdam in 2007 onderzoek naar het draagvlak voor een designplatform, dat er vijf jaar later ook kwam. Arnhem kent sinds 2015 het Ontwerp Platform Arnhem. Onder de vleugels van de BNO organiseren ontwerpers op vrijwillige basis door heel Nederland regionale ontwerpplatforms waar debatten en presentaties worden georganiseerd.

Opleidingen & talentontwikkeling

Er zijn tien kunstvakopleidingen met de studierichting vormgeving en er zijn diverse hbo- en mbo-opleidingen waar studies worden aangeboden op het gebied van mode, productontwerp of communicatie en multimedia design. De nieuwste loot aan die stam is de master digital design die in 2017 aan de Hogeschool van Amsterdam van start ging. Drie universitaire instellingen hebben studierichtingen voor vormgeving: Delft, Eindhoven en Twente.

In het laatste decennium is er op de opleidingen meer aandacht gekomen voor onderzoek. Dat blijkt uit de hbo-lectoraten die praktijkgericht onderzoek initiëren, in samenwerking met bedrijfsleven en kennisinstellingen. Vanaf 2011 tot en met 2016 heeft het Rijk startsubsidies ter beschikking gesteld voor de ontwikkeling van *centres of expertise*, waar kennisinstellingen, bedrijfsleven en overheden samenwerken aan maatschappelijke uitdagingen. Om het hoger beroepsonderwijs een kwaliteitsimpuls te geven, wordt het afgestudeerden gemakkelijker gemaakt om onderwijs en onderzoek met elkaar te combineren. ^[21]

Na de opleiding zijn er nog diverse mogelijkheden om het talent verder te ontwikkelen of een periode onderzoek te doen. In Nederland hebben wij hiervoor onder meer postacademische instellingen als Van Eyck en Sundaymorning@ekwc. Daarnaast zijn er gespecialiseerde werkplaatsen, zoals het Textiellab en de Glaswerkplaats Leerdam. Ook kunnen er professionaliseringscursussen worden gevolgd via Cultuur & Ondernemen en de BNO Academie. Inmiddels zijn er ook vele *centres of expertise* verbonden aan het hoger beroepsonderwijs. Een aantal bedrijven in de sector, zoals bijvoorbeeld Info.nl kent ook eigen werkplaatsen en opleidingstrajecten.

Arbeidsmarkt

Over de deelname van ontwerpers aan de arbeidsmarkt zijn sterk uiteenlopende cijfers in omloop. Bovendien blijven in de cijfers van het CBS de vormgevers die in dienst zijn van niet-creatieve bedrijven buiten beeld. ^[22] Volgens de monitor van Immovator waren er in 2015 20.600 banen in design. ^[23] BNO ziet al enkele jaren een teruggang van het aantal ontwerpbedrijven: -31 procent over vijf jaar. Bijna driekwart van de bedrijven houdt zich volgens BNO vooral met grafisch en communicatieontwerp bezig, 18 procent met productontwerp en 10 procent met ruimtelijk ontwerp. Daartegenover ziet het CBS, op een terugval rond 2013 na, al jaren een toename van het aantal bedrijven. Sinds 2014 komt deze groei voor een groot deel op het conto van grafisch ontwerp. Er is echter geen eenduidig beeld van de ontwikkelingen; vanaf 2015 zien CBS en Immovator een stijging van het aantal bedrijven, terwijl de BNO Branchemonitor uit dat jaar dit niet registreerde. Daarnaast zag het CBS het aandeel zzp'ers groeien, terwijl BNO dit aantal zag krimpen.

Voor startende productontwerpers zijn er enkele (inter)nationale podia waarop zij zich kunnen manifesteren: Dutch Design Week in Eindhoven, Salone de Mobile in Milaan, IMM in Keulen en diverse andere internationale design weeks en beurzen. Dit zijn plekken waar het ontwerponderwijs zich ook vaak presenteert met studenten, afstudeerders en alumni. Ook kunnen startende ontwerpers zich tot publieke en private fondsen wenden voor een bijdrage op basis van een project- of businessplan. Voor de beginnende modeontwerpers ontbreken er een sterk netwerk

en een platform die zich exclusief op hen richten. Fashionclash in Maastricht biedt hun echter één keer per jaar een internationaal podium.

In de mode is de druk groot om direct na de opleiding toe te treden tot de arbeidsmarkt en om zo snel mogelijk een aantal eigen collecties te maken onder een eigen label. Maar weinigen zijn hierin succesvol. In de sector zijn zorgen over een tekort aan ondernemersvaardigheden, een gebrek aan een ondersteunende infrastructuur en aan financiële middelen, waardoor het voor de meeste startende ontwerpers onhaalbaar is om door te breken en internationaal naam te maken. Het hoge tempo van de mode-industrie maakt dit er niet gemakkelijker op. Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie komt jonge modeontwerpers enigszins tegemoet door talentbeurzen aan te bieden. En de Fashion Week in Amsterdam wil nadrukkelijk een podium zijn waar startende ontwerpers zich kunnen presenteren. Zo heeft Karim Adduchi, afgestudeerd aan de Rietveld Academie, na zijn show in de Fashion Week de stap naar de rest van de wereld kunnen zetten en werd hij door Forbes magazine op '30 under 30' van grootste talenten in de kunst en cultuur geplaatst. Het vierjaarlijkse State of Fashion Festival in Arnhem wil ook een platform bieden aan startende modeontwerpers.

Er is maar één opleiding in Nederland die de link legt tussen ontwerp en de commerciële en communicatieve aspecten van de mode-industrie: het Amsterdam Fashion Institute. Er zijn wel veel kleine experimentele kledingwinkels die het op de lange termijn waarschijnlijk niet zullen redden. Deze winkels zijn echter van groot belang voor beginnende ontwerpers en vormen de tegenpool van grotere retailers.

Nieuwe ontwikkelingen: digitalisering en dataficering

Processen van digitalisering en dataficering hebben geleid tot enorme hoeveelheden informatie die zowel voor professionals als voor burgers nog maar moeilijk zijn te doorgronden. In die context wordt de vraag naar inzichtelijke en aansprekende beelden van kennis steeds groter. De ontwikkeling van infographics en datavisualisatie is daar een antwoord op en heeft een hoge vlucht genomen. Datavisualisatie is geworteld in het grafisch ontwerp en is steeds meer een eigen tak van sport geworden, met invloeden uit onder meer digitaal ontwerp en animatie. Het Nederlandse bureau Clever°Franke heeft zich gespecialiseerd in datavisualisatie en werkt voor partijen als Google en Wired. BNO organiseert sinds 2008 jaarlijks een congres over infographics en kent ook de Infographics Jaarprijs toe.

Om met *big data* het verhaal te vertellen dat een breed publiek begrijpt, worden ontwerpers uitgenodigd om de data te visualiseren. Zij proberen deze data te gebruiken om het publiek te laten zien wat er in de wereld aan de hand is en wat meestal voor onze ogen verborgen blijft. Tegelijkertijd zet Datastudio Eindhoven – een ontwerpproject van Het Nieuwe Instituut en de gemeente Eindhoven – dezelfde gegevens en technieken in om dataficering en 'algoritmisering' kritisch te ondervragen en te ontmaskeren.

E-cultuur

Van de drie deelsectoren is e-cultuur de jongste; zo'n 25 jaar geleden begon haar geschiedenis. Destijds verkenden schrijvers, ontwerpers en programmeurs gezamenlijk de mogelijkheden van internet en digitale media voor nieuwe creatieve praktijken. Dit heeft onder meer zijn beslag gekregen in een succesvolle Nederlandse

game-industrie die zowel blockbuster producenten als artistieke gamemakers herbergt. Tegelijkertijd zien we dat de twee andere deelsectoren in dit advies, architectuur en vormgeving, niet meer zonder digitale verbeeldings-, presentatie- en opslagtechnieken kunnen en willen, en dat onze digitale omgeving zelf ook een permanente ontwerpogave is geworden. De oorspronkelijke drang om nieuwe technologieën te verkennen, heeft doorgezet; nu richt men zich ook op de creatieve mogelijkheden en uitdagingen van bio-, nano- en medische technologie, robotica, big data of algoritmen.

Beleidsgeschiedenis

In het begin van de jaren negentig werd duidelijk dat de digitaliseringstrend ook de ontwikkelingen in de cultuur zou beïnvloeden. Dit werd in 1996 voor het eerst expliciet beschreven in de cultuurnota 'Pantser of ruggegraat'. In datzelfde jaar werd het Virtueel Platform opgericht met de bedoeling om een samenwerkingsplatform in het leven te roepen met onder andere V2_, Waag Society en STEIM. Deze instellingen gebruikten destijds de term e-cultuur als tegenhanger van e-commerce. Zij experimenteerden met digitale verbeelding en praktijken, vaak in de vorm van algemeen toegankelijke 'labs', en hadden daarnaast een debat- en presentatiefunctie. Op initiatief van V2_ werd met ingang van 1994 tweejaarlijks het internationale, goed bezochte Dutch Electronic Art Festival georganiseerd.

Door deze ontwikkelingen werd OCW uitgedaagd om nieuw beleid te formuleren. In 2002 publiceerde het ministerie de 'Beleidsbrief e-Cultuur', waarin het een aantal categorieën opsomde dat om aandacht vroeg: digitale kunsten en ontwerp, digitalisering van erfgoedcollecties en nieuwe, digitale toegang tot informatie en bijbehorende nieuwe diensten van de publieke omroep. Ter oriëntatie op nieuwe taken rondom digitalisering vroeg het ministerie vervolgens aan de WRR en het SCP om de reikwijdte van e-cultuur te verkennen. In 2002, enkele maanden na de beleidsbrief van OCW, publiceerde het SCP 'E-cultuur: Een empirische verkenning'. ICT bleek volgens het SCP een grote veranderkracht te zijn. Onder de vlag 'multimedia' groeiden diverse technologische terreinen naar elkaar toe: informatica, telecommunicatie en audiovisuele media. ^[24]

Het ministerie van OCW oriënteerde zich breed en vroeg in 2002 ook de Raad voor Cultuur te adviseren over beleid voor e-cultuur. In 2003 publiceerde de raad 'eCultuur van i naar e: over implicaties digitalisering in cultuurbeleid'. De belangrijkste conclusie was dat digitalisering op verschillende domeinen binnen het cultuurbeleid van invloed zou zijn:

- Op de manier waarop informatie verzameld en ontsloten wordt, het domein van de erfgoedinstellingen en bibliotheken.
- Op de manier waarop media functioneren, van aanwezigheid op het web tot uiteindelijk media on demand, wat toen nog achter de horizon lag.
- Op de kunst- en cultuuruitingen, het domein van de kunsten.

Ruim tien jaar later zijn die domeinen allang niet meer de enige plek waar e-cultuur zich afspeelt. In 'Cultuur in Beeld 2016' wordt de term e-cultuur daarom ruimhartig beschreven als 'verzamelbegrip voor instellingen en projecten op het snijvlak van design, technologische innovatie en maatschappij'. De letter 'e' in e-cultuur wordt door die verbreding door sommige partijen in deze deelsector daarom steeds vaker opgevat als een verwijzing naar 'emergente' technologieën, in plaats van uitsluitend

digitale. In toenemende mate richten ontwerpers en onderzoekers zich ook op andere technologieën; bijvoorbeeld op de bio- en nanotechnologie, robotica of big data en op algoritmen. Verder is er in deze deelsector sprake van nauwe verwevenheid met de (bèta) wetenschappen, hetgeen benoemd wordt als ‘artsience’, waarin (technisch) wetenschappelijk onderzoek de inspiratiebron vormt voor artistieke projecten.

Welk hokje, welke naam?

In 2000 maakte OCW een bedrag van 3,6 miljoen euro per jaar vrij om in het kader van de cultuurnota enkele e-cultuurinstellingen structureel te kunnen subsidiëren. ^[25] Deze werden beleidsmatig ingedeeld in de categorie ‘beeldende kunst en vormgeving’, maar met wisselende etiketten, zoals nieuwe media-instellingen, media-instituten of infrastructurele instellingen en initiatieven.

Naast de instellingen waren er veel kleinschalige initiatieven op het gebied van e-cultuur die allemaal een beroep deden op een projectsubsidie bij de diverse cultuurfondsen. De categorisering en beoordelingssystematiek bij de fondsen legden het dilemma bloot dat multidisciplinaire cultuuruitingen oproepen: ze passen niet in het hokje van de desbetreffende subsidieregeling. Een korte periode is daarom geprobeerd om een soort ‘interfondsen’ ofwel een Interregeling Kunst en Nieuwe Media te creëren, waarbij een gemengde commissie – met leden uit de beoordelingscommissies van de diverse fondsen – over projectsubsidieaanvragen oordeelde. ^[26] In 2003 werd dit project beëindigd, om in 2007 weer nieuw leven ingeblazen te krijgen. Toen besloten De Mondriaan Stichting, het Nederlands Fonds voor de Film en het Stimuleringsfonds Nederlandse Culturele Omroepproducties gezamenlijk de ontwikkeling van interdisciplinaire e-cultuurprojecten te ondersteunen.

In 2009 werd het Virtueel Platform aangemerkt als sectorinstituut voor e-cultuur in de BIS. Dit was de bekroning van een stormachtige ontwikkeling, maar onder druk van nieuwe beleidsontwikkelingen en bezuinigingen werd het platform in 2013 samengevoegd met de sectorinstituten voor architectuur (NAi) en vormgeving (Premisela) in Het Nieuwe Instituut, dat als taak kreeg onderzoek en presentaties te ontwikkelen over de rol van architectuur, vormgeving en e-cultuur. ^[27] In dezelfde bezuinigingsronde besloot OCW het Mediafonds op te heffen. Sinds 2012 zijn de financiële middelen voor e-cultuur belegd bij het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie. ^[28] Vanaf 2017 zijn onder de vlag ‘digitale cultuur’ de middelen voor e-cultuur en het Gamesfonds samengevoegd.

De manier waarop e-cultuur de verschillende beleidssectoren en subsidiemogelijkheden doorkruist, wordt in het bijzonder duidelijk als we naar het veld van game-ontwerp kijken. Gaming heeft ook een belangrijke positie in ons advies over de audiovisuele sector. In het verleden was gameontwikkeling een belangrijk bestanddeel van het mediabeleid. Het Mediafonds, Fonds BKVB en het Virtueel Platform stelden in 2008 bijvoorbeeld eenmalig de DING!-Prijzen in, ter bevordering van artistieke games. Door de aanzienlijke hoeveelheid hoogwaardige inzendingen riepen het Fonds BKVB en het Mediafonds gezamenlijk een nieuwe subsidieregeling voor de ontwikkeling van artistieke games in het leven: het Gamefonds, dat inmiddels weer opgeheven is. ^[29] Gaming valt nu onder de regelingen voor digitale cultuur van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie met

jaarlijks een budget van 850.000 euro. ^[30] Daarnaast is er een sterke groei in de vraag naar serious games die voor maatschappelijke doelen ingezet kunnen worden, variërend van onderwijs en training, tot gezondheidsbevordering en therapie, of logistiek en planning.

Opleidingen

Ontwerpers voor e-cultuur kunnen opleidingen volgen aan het hbo, kunstvakonderwijs en universiteiten. Het gaat hier om een waaier van bachelors en masters op het gebied van interactieontwerp, beeld- en mediaontwerp, muziektechnologie, design en technologie, robotica of artsience. Voor makers en uitvoerders zijn er ook mbo-opleidingen. In alle grote en veel middelgrote steden zijn er fulltime studies voor gameontwikkeling. In de periode 2012 – 2015 is het aantal fulltime opleidingen gestegen van 35 tot 44. ^[31]

Er is geen goed cijfermatig overzicht waaruit valt af te lezen hoeveel studenten er zijn bij de diverse opleidingen in het domein van e-cultuur. De Game Monitor 2015 telde 189 voltijdstudenten gaming in het wetenschappelijk onderwijs, 433 op het hbo en 369 op het mbo; bij elkaar een kleine 1.000 voltijdstudenten. Opvallend is de scheve verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke studenten; slechts 4 procent van de hbo-studenten ‘game architecture & design’ is vrouw.

Talentontwikkeling

Er zijn diverse regelingen voor talentontwikkeling van jonge e-cultuurmakers en ontwerpers. Wie de weg naar Europese regelingen weet te vinden, kan in het kader van Creative Europe subsidies aanvragen binnen diverse regelingen, bijvoorbeeld voor bio-art of innovatieve mediaproducties. Er is ook een regeling die de concept- en projectontwikkeling, tot en met de bètaversie, van narratieve games met een commercieel doel stimuleert. Voor internationale presentaties, bijvoorbeeld deelname aan een beurs, kan ook een bijdrage worden aangevraagd bij het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie.

Startende gameontwikkelaars kunnen terecht bij Dutch Game Garden. Jaarlijks organiseert die het internationale evenement Indigo. Hier komen overwegend onafhankelijke, nieuwe bureaus op af. In 2017 werden er 42 games gepresenteerd.

Voor talentontwikkeling kan ook worden gekeken naar de innovatieregelingen die CLICKNL in de context van het beleid voor de Topsector Creatieve Industrie heeft ontworpen. Deze behelzen onder meer impulsen voor verkennend onderzoek, stimulering van MKB, fieldlabs en ondersteuning van samenwerking. ^[32] Om het ondernemerschap te stimuleren, zijn er daarnaast borgstellingen en MKB-kredieten, die het ministerie van EZ verstrekt. Zo wordt het makkelijker om een lening bij een bank af te sluiten. Ontwerpers met een haalbaar businessplan kunnen ook aanspraak maken op innovatiekrediet, dat ze bij succes moeten terugbetalen. Veel van dit soort regelingen voert de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland uit.

Veel jonge, startende makers ervaren deze regelingen als ondoorzichtig en ontoegankelijk, en zien er weinig mogelijkheden in voor hun eigen ontwikkeling. Zij experimenteren volop en energiek in hun eigen labs en *residencies*, maar van structurele, coherente begeleiding en ondersteuning van talent is nauwelijks sprake.

Arbeidsmarkt

Voor een schoolverlatersonderzoek houdt het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt enquêtes onder hbo-alumni. ^[33] Met een kleine slag om de arm kan op basis daarvan worden aangenomen dat circa 50 procent van de afgestudeerde web- en multimediaontwikkelaars en -vormgevers aan de slag kan. Andere studierichtingen in de digitale cultuur scoren lager. Veel afgestudeerden hebben een gemengde beroepspraktijk en werken voor verschillende werkgevers of opdrachtgevers.

De Games Monitor telde in 2015 circa 455 gamebedrijven in Nederland; een stijging van ruim 40 procent ten opzichte van 2011. Er zit groei in de mogelijkheden voor Nederlandse entertainment games. Het aantal studio's is sinds 2012 gegroeid van 83 naar 160. Dankzij de ondersteuning van cultuurfondsen worden er internationale successen geboekt, zoals met de games DEEP VR en Hidden Folks. Toch moeten jonge, kleine studio's over het algemeen veel moeite doen om hun plek te vinden. ^[34]

Van de andere onderdelen van e-cultuur, digitaal ontwerp, interactie-ontwerp of artscience, is het moeilijk om goede cijfers te verzamelen, omdat deze vaak zijn ondergebracht bij bredere bureaus of deel uitmaken van een andere werkpraktijk (bijvoorbeeld wetenschappelijk onderzoek).

Makersbeweging

De digitale en soms hoogtechnologische onderstromen in de e-cultuur, worden in toenemende mate vergezeld van een actieve combinatie met oude ambachten en productietechnieken. Overal in het land zijn zogenaamde 'maker spaces' of 'fablabs' ontstaan, waar in principe iedereen zowel met traditionele hout- of metaalbewerkingsmachines aan de gang kan als met 3D printers, lasersnijders of robots. ^[35] Deze makersbeweging combineert educatie, gemeenschapsvorming en sociale doeleinden met creatieve, ontwerpde praktijken.

Het Groningse Maakfestival is inmiddels uitgegroeid tot een toonaangevende ontmoetingsplaats van makers uit diverse hoeken van het land, waar ook duidelijk wordt dat plaatselijke maker spaces hun eigen, lokaal gewortelde agenda hebben: zo richt het Frysklab, vormgegeven als een mobiele werkplaats die door de provincie rijdt, zich op watertechnologie maar probeert Bouwkeet Rotterdam vooral jongeren uit de omliggende wijk te betrekken. De makersbeweging trekt jongeren en ouderen, amateurs en professionals en kan voor sommige groepen een eenvoudiger opstap zijn naar een professionele maakpraktijk dan een geformaliseerde vorm van (hoger) onderwijs. ^[36]

Dwarsverbanden

Er zijn diverse dwarsverbanden tussen de drie deelsectoren aan te geven. Deze betreffen in het bijzonder de gemeenschappelijke aandacht voor nieuwe materialen en technologieën, het maatschappelijke engagement en de wens om op nieuwe manieren samen te werken en tot gedeelde praktijken te komen, door middel van open en democratisch ontwerp. Een gemeenschappelijk probleem van de sector is het gebrek aan diversiteit in de samenstelling van de beroepsgroepen.

Duurzaam en innovatief materiaalgebruik

De ontwerpsector hecht grote betekenis aan hergebruik van materialen en de ontwikkeling van duurzame waardeketens. Dat uit zich in allerlei vormen van herontwikkeling: van voormalige industriële zones zoals de NDSM-werf, de Spoorzone in Tilburg en Strijp S in Eindhoven; van afgedankte materialen, door bijvoorbeeld Dirk van der Kooij, die cd's en afgedankte koelkasten gebruikt als grondstof voor zijn veelal 3D-geprinte meubels; van natuurlijke restproducten zoals palmleer en tulpenkoppen (Tjeerd Veenhoven) of vlas (Christien Meindertsma). Dergelijke innovatieve toepassingen van oude en nieuwe materialen worden onder meer gefaciliteerd in werkplaatsen als EKWC, Textiellab en Glaswerkplaats. De New Material Award, in het leven geroepen door stichting DOEN, het Nieuwe Instituut en Fonds Kwadraat, schenkt aandacht aan de innovatieve toepassing van nieuwe materialen.

Wetenschap en technologie

Naast materialen vormen ook nieuwe technologieën een belangrijk dwarsverband in de ontwerpsector. Belangrijke thema's zijn hypernatuur (natuur die door technologie aan de wensen van mensen wordt aangepast), bionische technologie die het lichaam herstelt of verbetert, en de toekomst van voedselproductie. De afgelopen edities van de Dutch Design Week, herbergden bijvoorbeeld een Embassy of Food en een Embassy of Health. In die laatste viel het werk van Frank Kolkman op, die met 'Outrospectre' toeschouwers via een virtual reality- installatie de ervaring wilde geven van een lichaamsuittreding. Ook de technologische vernieuwingen op het gebied van data, machine learning en algoritmen staan in de belangstelling van ontwerpers. Een voorbeeld hiervan is The Mirror Room van WeAreData, een reizende container die op festivals en stedelijke locaties neergezet wordt, waarna bezoekers geconfronteerd worden met het dataspoor dat ze achtergelaten hebben.^[37] In al deze gevallen leggen ontwerpers op een creatieve en kritische manier de sociale en ethische vraagstukken rond deze nieuwe technologieën bloot.

Open en democratisch ontwerp

In alle drie deelsectoren is een sterk besef ontstaan dat ontwerpogaven de meeste kans van slagen hebben als ze in samenspraak met gebruikers tot stand komen. Onder architecten komt er bijvoorbeeld steeds meer aandacht voor 'de stad op ooghoogte' van de gebruikers en praktijken van 'place making' in samenwerking met de lokale gemeenschap. Dit past in een bredere, zogenaamde 'open design filosofie': een ontwerphouding die de gebruiker uitnodigt tot participatie en aanpassing van het ontwerp, waarbij gedeeld auteurschap ontstaat.

De organisatorische vormen waarin de democratisering van design en productie verkend wordt en zich verder ontwikkelt, worden vaak aangeduid als 'lab'. Hiermee wordt innovatie in de ontwerpsector transparant en toegankelijk gemaakt voor kunstenaars, ontwerpers, ondernemers, bestuurders en burgers.

Zo'n actieve burgerparticipatie is in het bijzonder een onderdeel geworden van programma's voor weerbare 'smart cities'. Sommige labs stellen zich ook ten doel om burgers weerbaar te maken door hen actief te betrekken bij de ontwikkeling van beleid en wetenschapsvragen. Zo heeft bijvoorbeeld Waag Society verschillende projecten opgezet, waaronder 'Making Sense', waar burgers vanuit heel Europa actief deelnemen aan burgerwetenschap met behulp van speciaal ontwikkelde *toolkits*.

Gebrek aan diversiteit

De ontwerpsector is net als de andere culturele sectoren in Nederland weinig divers samengesteld; Nederlanders met een migratieachtergrond en mensen met weinig opleiding hebben niet eenvoudig toegang. De nieuwe aandacht voor ambachtelijkheid in de makersbeweging biedt op dat laatste element een inclusiever perspectief. De beleidsplannen van de instellingen en fondsen in de sector spelen nog slechts schoorvoetend op een inclusievere agenda in, en tonen zich bewust van de Code Culturele Diversiteit.

Dit heeft zich echter nog niet vertaald in concreet beleid en uitvoering. De sector zou gebaat zijn bij een grondiger analyse van belemmeringen en kansen die er voor uiteenlopende bevolkingsgroepen zijn. Daarnaast zouden de spaarzame goede voorbeelden beter zichtbaar moeten worden, en kan het buitenland, in het bijzonder het Verenigd Koninkrijk via zijn Design Council, een bron van inspiratie zijn.

1

Rijk aan Ontwerpkracht.
25 jaar Nederlands architectuurbeleid, samengesteld door het atelier
Rijksbouwmeester, onder leiding van
Floris Alkemade.

2

Ruimte voor Architectuur, ondertekend door d'Ancona (WVC) en
Alders (VROM).
'nrc.nl'

3

Samen werken aan ontwerpkracht.
Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp 2017 – 2020
Ministeries van OCW en IenM, 14 december 2016

4

De tien programmaonderdelen zijn:
1. Atelier X;
2. College van Rijksadviseurs;
3. O-team;
4. Projectateliers IABR;
5. Stimuleringsprogramma Innovatieve Vormen Opdrachtgeverschap;
6. Stimuleringsprogramma Zorg en Onderwijs;
7. Programma Ontwerp en Praktijk;
8. Programma Ontwerp en Overheid;
9. Programma Opdrachtgeverschap en Ontwerp;
10. Rijksprijs Gouden Piramide.
'samenwerkenaanontwerpkracht.nl'

5

Beroepskwalificaties zijn vastgelegde minimale eisen aan kennis,
houding, vaardigheden en ervaring van een beroep. Deze kunnen
gecontroleerd worden door een opleidingstitel, een bekwaamheidstest
of beroepservaring.

6

Ingeschrevenen op
31 december 2017: architecten 10.448 (
in 2015: 10.695), stedenbouwkundigen 802
(in 2015: 836), tuin- en landschapsarchitecten 749
(in 2015: 767), interieurarchitecten 1.806
(in 2015: 1.891).
'architectenregister.nl'

7

Het aantal deelnemers sinds 2015 vanuit architectuur is relatief hoog
(137), vanuit stedenbouw (5), tuin- en landschapsarchitectuur (10) en
interieurarchitectuur (6) is dat aantal nog gering en blijft (relatief)
achter. Uit de enquête blijkt dat van de respondenten, die de
zelfstandige route of het geïntegreerde programma volgen, iets minder
dan twee derde een cao-conform startersalaris krijgt en meer dan 80
procent ontvangt boven het minimumloon.
'Verslag Toogdag BEP (pdf)'

8

TU DELFT Startup Voucher: Ter stimulering van ondernemerschap.
The faculty of Industrial Design Engineering (IDE). Voor alle TU
studenten met een innovatief en schaalbaar idee, die de stap naar een
prototype kunnen maken.

9

Opstap naar een betere toekomst.
Sectorplan Architectuurbureaus
2014 – 2016
Stichting Fonds Architectenbureaus, 2015

10

Van binnen naar buiten.
Een onderzoek naar de rol van de wettelijke titelbescherming voor
Interieurarchitecten
Heebels, B., Kloosterman, R.C., 2016;
Opstap naar een betere toekomst.
Sectorplan Architectuurbureaus
2014 – 2016
Stichting Fonds Architectenbureaus, 2015

11

Van binnen naar buiten.
Een onderzoek naar de rol van de wettelijke titelbescherming voor
Interieurarchitecten
Heebels, B., Kloosterman, R.C., 2016

12

Vanaf 1 januari 2017 is CBS gestopt met het verzamelen van dit soort
branchegegevens.

13

'bna.nl'

14

'thecloudcollective.org'

15

'dearchitect.nl'

16

In 2011 is daarom de Green Deal-aanpak begonnen. Met deze
interactieve werkwijze wil de overheid vernieuwende, duurzame
initiatieven uit de samenleving de ruimte geven. Dit doet zij door
knelpunten in de wet- en regelgeving weg te nemen, nieuwe markten
te creëren, goede informatie te geven en te zorgen voor optimale
samenwerkingsverbanden. Door heldere onderlinge afspraken kunnen
deelnemers werken aan concrete resultaten, waarbij iedere betrokken
partij zijn eigen verantwoordelijkheid heeft. Biobased Bouwen,
Duurzaam Beton en Aanpak Duurzame Grond Weg en Waterbouw.

17

De Bouwagenda is een meerjarig programma van samenwerkende
partijen in de bouwketen: Rijk, provincies, gemeenten,
waterschappen, bouwbedrijven, woningcorporaties,
projectontwikkelaars, architecten, ingenieurs, toeleverende industrie,
kennisinstellingen en de financiële sector.
'rijksoverheid.nl', 'Bouwen aan de kwaliteit van leven (pdf)'

18

Er is een Taskforce met vertegenwoordigers uit de overheid, de bouw,
architecten, de opleidingen/wetenschap (TU's) en marktpartijen. De
Taskforce moet erop toezien dat de doelen van de Bouwagenda
worden gehaald:
2020: energieneutrale nieuwbouw van woningen en
utiliteitsgebouwen;
2025: 10 procent productiviteitsstijging in de bouwsector door een
combinatie van hogere kwaliteit en lagere kosten;
2030: 50 procent minder gebruik van primaire grondstoffen;
2050: energieneutrale gebouwde omgeving en Nederland circulair.

19

'bna.nl'

20

'Woonwensen van nieuwe Nederlanders' (pdf)
BPD

21

‘Kenmerkend voor de vormgever is dat zijn rol en het gebied waarin hij zich beweegt, niet vastliggen. Het staat hem vrij om te kiezen voor een context (gebonden of vrij, al dan niet marktgericht of een eigen markt creërend) en de eigen rol daarin (autonoom, dienstbaar aan een programma van eisen en/of adviserend). Al naar gelang die keuze kan hij zich ontwerper of kunstenaar noemen. Er zijn dan ook veel crossovers.’

Uit: Advies Vormgeving,
Tijdelijke Vormgeving Commissie, 2001, pagina 7

22

OCW stelt daarom eenmalig 6 miljoen euro in 2018 en daarna structureel 2 miljoen euro per jaar beschikbaar zodat Regieorgaan SIA een hbo-postdocprogramma kan uitvoeren. Het programma biedt docent-onderzoekers carrièreperspectief en maakt het aantrekkelijk voor hen om binnen het hbo te werken.
‘verenighogescholen.nl’

23

Het TNO-rapport ‘Vormgeving in de Creatieve Economie’(2005) schatte in dat destijds twee derde van de vormgevers werkzaam was in functie van een andere productieactiviteit dan vormgeving, en dus niet bij vormgevingsbureaus.

24

‘Monitor Creatieve
Industrie 2016’
iMMovator, 2017, pagina 25

25

‘eCultuur van i naar e.’
Over implicaties digitalisering in cultuurbeleid
Raad voor Cultuur, 2003

26

‘Cultuur als confrontatie’
Ministerie van OCW, 1999
pagina 49-50

27

Doel van het fonds was tweeledig: financieren uit een apart fonds van de interdisciplinaire nieuwe media kunst en het bevorderen van expertise bij de verschillende fondsen zelf (het delen van elkaars inzichten). Deelnemende fondsen zijn Fonds voor de Podiumkunsten, Mondriaan Stichting, Fonds BKBV, Stimuleringsfonds voor Architectuur, Stimuleringsfonds Nederlandse Culturele Omroepproducties en het Nederlands Fonds voor de Film. De Interregeling Kunst en Nieuwe Media ging september 2001 van start met uit elk fonds een of meerdere adviseurs en enkele interdisciplinaire ‘specialisten’. BIS 2009 – 2012 bevatte acht organisaties die als e-cultuur kunnen worden geclassificeerd: één sectorinstituut (Virtueel Platform) en zeven ontwikkelinstellingen.

28

Totaal 4,9 miljoen euro. Dit is indeling zoals gebruikt in BIS-advies; MU, NIMK stonden onder BKBV destijds, DEN dus destijds tot e-cultuur gerekend. Stimuleringsfonds Creatieve Industrie geeft in de periode 2017 – 2020 meerjarige subsidies aan tien e-cultuur organisaties, totaalbedrag 2,3 miljoen euro.

29

Het budget gealloceerd voor projectsubsidies digitale cultuur (850.000 euro) is iets lager dan dat voor architectuur en vormgeving (beide 1,1 miljoen euro); daar staat dus tegenover dat in de meerjarenregeling weer relatief veel e-cultuur organisaties zijn vertegenwoordigd (ongeveer drie kwart van het budget).

30

Het Gamefonds heeft bestaan tot en met 2016, de laatste jaren uitgevoerd door Mediafonds en Stimuleringsfonds. In 2017 is het Gamefonds in aangepaste opzet onderdeel geworden van de regeling Digitale Cultuur.

31

Ter vergelijking: in België wordt jaarlijks een budget voor gameontwikkeling vrijgemaakt van 1,73 miljoen euro.

32

ROA Statistics geeft overzichten in opleidingsniveaus, deel- en/of fulltime en soort opleidingen.
'maastrichtuniversity.nl'

33

'clicknl.nl'

34

'hbomonitor.nl'

35

'dutchgamegarden.nl'

36

'makerscene.io'

37

De makerbeweging.
Broedplaatsen voor cultuurparticipatie.
Douma, I., Jansen, P., 2016;
In: Zicht op actieve cultuurparticipatie.
Thema's en trends in praktijk en beleid
LKCA, FCP

3. Artistiek-cultureel perspectief

In dit hoofdstuk belichten we de ontwerpsector vanuit het artistiek-culturele perspectief. De intrinsieke, artistieke waarde van ontwerp staat daarbij centraal; we bespreken hoe die via onderzoek en experiment, en dankzij artistiek ingestoken opdrachtgeverschap tot stand komt. Ook bekijken we talentontwikkeling en de vraag via welke instrumenten en regelingen beginnende talenten op weg geholpen worden. We zullen zien dat beheer en behoud in de sector gefragmenteerd zijn en om nieuwe oplossingen vragen.

Veelzijdigheid en kwaliteit

De veelzijdigheid van ontwerpers komt tot uitdrukking in de verschillende perspectieven van waaruit zij een opgave benaderen: *technologie* (materiaalgebruik en maakprocessen), *functie* (vorm, stijl, praktische gebruiksfunctie), *betekenis* (symbolische functie, culturele inbedding, betekenisgeving) en *maatschappij* (sociale en economisch functie). Ontwerpers moeten verschillende rollen spelen en over diverse soorten kennis beschikken om deze perspectieven samen te brengen.

Technologie vraagt van oudsher om klassieke rollen als ingenieurs, bouwkundigen of ambachtslieden, maar in toenemende mate om soft- en hardware kennis en data-inzicht. Functie vraagt om begrip van de potentiële gebruiker en vereist ergonomische en psychologische kennis. Betekenis vraagt om antropologisch, filosofisch en sociologisch inzicht. Het perspectief van de maatschappij vraagt om kennis van bestuurlijke en zakelijke processen. Een goede balans tussen deze vier, soms zeer uiteenlopende aspecten zal eerder in samenwerking tussen verschillende ontwerpers ontstaan dan dat ze samengebald kan zijn in één individu. Niet voor niets ontstaat er veel waardering voor ontwerp, omdat er juist in de samenwerking extra kwaliteit tot stand komt. Zo won de multimediale presentatie ‘Canon van Nederland’ van het Openlucht Museum in mei 2018 de prestigieuze internationale museum en erfgoedprijs, vooral vanwege ‘de indrukwekkende samenwerking van verschillende partijen’.^[1]

Omdat ontwerpers in zoveel verschillende contexten opereren, hangt een kwaliteitsoordeel vaak samen met de specifieke, vaak veranderende context. Of het nu mode, architectuur, vormgeving of gaming is, de sector beweegt zich tussen de uitersten van dienstbaar, functioneel design, persoonlijke, artistieke vormgeving en kritische, maatschappelijke reflectie. In het kwaliteitsoordeel over bijvoorbeeld een stoel van Maarten Baas wordt dus naar een andere soort kwaliteit gezocht dan in het oordeel over het ontwerp voor een kopieermachine.

Zo’n ‘situationeel kwaliteitsoordeel’ is misschien ook wel de reden waarom er in de sector soms heftige discussies losbarsten over ontwerp(ers). Een typisch voorbeeld daarvan is de doorlopende controverse over het werk van Daan Roosegaarde dat door de een als goed in de markt gezette ‘kitsch’ wordt beschouwd, en door de ander

hartstochtelijk verdedigd als schoolvoorbeeld van een ontwerper die succesvol op het snijvlak van kunst, design en technologie opereert, en maatschappelijke kwesties voor een groot publiek inzichtelijk maakt. ^[2] Maar ook een architect als Rem Koolhaas is langdurig onderwerp van onenigheid geweest over bijvoorbeeld het gebrek aan respect voor de gebouwde context enerzijds, en de bewondering voor zijn radicale vernieuwingsdrift anderzijds. ^[3]

Ontwerpers worden tijdens hun opleiding aan de design- en kunstopleidingen volop gestimuleerd om een eigen signatuur te ontwikkelen en hun persoonlijke drijfveren als uitgangspunt te nemen. Er is ook een duidelijke behoefte aan dergelijke artistieke, individuele expressie en betekenisvol ontwerp die een autonome inbreng van de ontwerper veronderstellen. Maar de specifieke context van de ontwerpsector laat meestal weinig ruimte voor zo'n autonome positie. Ontwerpers werken immers voor (een netwerk van) opdrachtgevers en meestal met een team, waarin de eerdergenoemde ontwerprollen en expertises vertegenwoordigd zijn. De balans en de synergie tussen de vier perspectieven (technologie, functie, betekenis en maatschappij) zijn dus onmiddellijk van belang voor de artistiek-culturele kwaliteit, veel meer dan het niveau van elk perspectief apart.

In die context is het begrijpelijk dat de behoefte aan beargumenteerde discussies en reflecties op synergie tussen de perspectieven, laten we ze 'slow debates' noemen, steeds groter wordt. Om zich te kunnen blijven ontwikkelen, is het van belang dat zowel de ontwerpers als de partijen waarmee zij samenwerken kunnen reflecteren op de ontwerppraktijk en de betekenis daarvan voor de samenleving. Alleen dan kan het kritisch vermogen binnen de sector blijven bestaan dat noodzakelijk is om een relevante bijdrage te kunnen leveren. De raad heeft de teloorgang van dergelijke podia ook in andere sectoren geconstateerd en betreurt dit.

Ontwerpproces als kwaliteit

Als we voor een nadere bezinning op de artistiek-culturele waarde van de sector kijken naar de kwaliteitsoordelen van de diverse instellingen, dan valt op dat hun waardering vaak betrekking heeft op de werkwijzen en processen die ontwerpers met elkaar en met andere werkvelden aangaan. Ontwerpers die actief zijn in wat in de literatuur 'relational design' wordt genoemd, werken samen in teams waarin diverse expertises samenkomen. ^[4] Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie geeft bijvoorbeeld ruimte aan projecten die als doel hebben om experimenten en crossovers mogelijk te maken, en stimuleert onderzoek, analyse en reflectie. ^[5] Daarnaast kunnen specifieke opdrachtgevers, in het bijzonder de diverse overheden, een belangrijke rol spelen voor de artistiek-culturele kwaliteit in de sector.

Onderzoek en experiment

Onderzoek en experiment zijn de voedingsbronnen voor de artistiek-culturele ontwikkeling in de sector. Ook deze behelzen zeer uiteenlopende praktijken. Het kan gaan om klassiek materiaalonderzoek, vergelijkbaar met het onderzoek dat bijvoorbeeld beeldende kunstenaars verrichten; het kan gaan om traditioneel wetenschappelijk onderzoek; het kan lijken op journalistiek onderzoek naar maatschappelijke fenomenen, maar meestal gaat het om een mengvorm van deze richtingen. Typisch voor de sector is eveneens een vorm van onderzoek die zich positioneert tussen het domein van de autonome, beeldende kunst en het domein van de reguliere wetenschap, waarin ontwerpmethodieken worden ingezet om

inzichten te verwerven; het gaat hier niet per se om onderzoek ten behoeve van ontwerp maar om ‘ontwerpend onderzoek’ dat als werkvorm ook ingezet wordt in andere maatschappelijke domeinen, zoals we in ‘Maatschappelijk perspectief’ zullen zien.

Welke vorm van onderzoek een ontwerper ook in zijn praktijk wil inzetten, in de regel ontbreken ruimte, tijd en geld om onafhankelijk te experimenteren. Een groot deel van de ontwerpers werkt als zzp’er of is onderdeel van een klein collectief en heeft nauwelijks mogelijkheden om zelf te investeren in research & development. De markt vult deze leemte niet en ontwerpers moeten het onderzoek, voorafgaand aan de voorlopige ontwerpen, vaak zelf betalen. Gezien het grote scala aan maatschappelijke terreinen waarin ontwerp een rol speelt, is het te betreuren dat de sector, buiten de eigen fondsen en regelingen, in Nederland nauwelijks andere mogelijkheden heeft om onderzoeksfinanciering binnen andere beleids- en financieringskaders aan te vragen. De sector valt tussen diverse wallen en schepen omdat het noch wetenschappelijk, noch toegepast, noch praktijkonderzoek is, maar een eigen vorm en vocabulaire heeft.

Internationaal gezien zijn er op dit punt betere voorbeelden en mogelijkheden en worden transsectorale ontwerpsamenwerkingen vaak beter gefinancierd. Denk hierbij aan het onderzoek dat plaatsvindt bij de Royal College of Art in het Verenigd Koninkrijk, het design lab van het Massachusetts Institute of Technology of de Haute Ecole d’art et de design de Genève. Ook de EU-onderzoeksfinanciering biedt goede mogelijkheden voor de ontwerpsector, al is deze wel vaak voorbehouden aan grote, internationale consortia.

Autonoom onderzoek en experiment moeten gezien worden als de unieke en definiërende artistieke praktijk van deze sector. Gelet op de essentiële betekenis daarvan vindt de raad het van belang dat er meer mogelijkheden komen voor ontwerpend onderzoek, in de vorm van extra financiën, faciliteiten, ruimte en tijd.

Opdrachtgeverschap en gunning

De wederzijdse afhankelijkheid tussen ontwerpers en opdrachtgevers zorgt ervoor dat laatstgenoemde of gunningsprocessen meer dan in andere cultuursectoren een doorslaggevende rol kunnen hebben of nemen voor de artistiek-culturele kwaliteit. Van oudsher speelt de (Rijks)overheid als opdrachtgever een belangrijke rol in de bevordering van ontwerp kwaliteit, we noemden daar al enkele voorbeelden van. In deze beleidsperiode doet zich een unieke ontwerp mogelijkheid voor omdat meer dan 300 rijksvastgoedobjecten naar de markt zullen worden gebracht. Dit is een uitgelezen kans om de ontwerpkracht te stimuleren en om te experimenteren met innovatief opdrachtgeverschap.

Ontwerpers hebben tijdens de economische crisis zelf ook talloze initiatieven genomen om met andere partijen projecten te ontwikkelen. Zij treden dan eerder als initiatiefnemer en verbinder op dan als opdrachtnemer. Vanuit deze positie gaan zij in gesprek met overheden, gemeenschappen, producenten en financiers en smeden coalities met verschillende maatschappelijke partijen om kansen te benutten of maatschappelijke vraagstukken te verkennen. Hierdoor is de bestaande verhouding tussen opdrachtgevers en ontwerpers veranderd; zij begint naar een vorm van gelijkwaardige samenwerking te groeien waarin ook, en in toenemende mate, gebruikers worden betrokken. Dit vergt van alle partijen nieuwe vaardigheden en

een nieuwe mentaliteit, en vereist een heroverweging en verkenning van nieuwe vormen van opdrachtgeverschap. Dit blijft, wat de raad betreft, een vast onderwerp op de beleidsagenda. Elementen daarvan zijn bijvoorbeeld een gezamenlijke, in plaats van eenzijdige opdrachtformulering; een specifiek gunningsbeleid dat is gericht op jonge en startende ontwerpers; meer inzetten op (kleinschalige) prijsvragen. ^[6]

Via prijsvragen kan een gunningsproces ontstaan waarin de ontwerp kwaliteit centraal staat, die ook iets kan betekenen voor de artistiek-inhoudelijke ontwikkeling van de sector. In toenemende mate worden meedingende ontwerpen gepubliceerd, waardoor zowel het professionele als publieke debat gestimuleerd wordt. De vijf inzendingen voor de Bijlmerbajes-prijsvraag zijn bijvoorbeeld allemaal in het complex zelf tentoongesteld.

Er moet wel een kanttekening bij worden geplaatst: prijsvragen zijn vaak arbeidsintensief en on(der)betaald. In onder andere Zwitserland en Duitsland is daarom bij publieke projecten wettelijk vastgelegd dat er een vergoeding tegenover deelname moet staan. De Nederlandse overheid zou in navolging hiervan ook een vergoeding voor prijsvragen wettelijk kunnen vastleggen.

Opleidingen en talentontwikkeling

Gezien de nauwe verwevenheid met maatschappelijke en technologische ontwikkelingen, is het voor een ontwerper noodzakelijk om niet alleen goed geschoold te zijn, maar ook om zich permanent bij te scholen.

Technische universiteiten en kunstvakopleidingen, zoals de Design Academy en de kunstacademies, bieden studenten de gelegenheid om al tijdens hun opleiding aan de slag te gaan met concrete ontwerp vraagstukken. Sommige onderwijsinstellingen organiseren deze mogelijkheid via denktanks, zoals de Why Factory aan de TU Delft. ^[7] Op hbo's zijn *centres of expertise* en diverse platforms voor onderzoek naar bijvoorbeeld circulaire, veerkrachtige steden en *applied design research*. Daarnaast zien we mogelijkheden om deel te nemen aan researchgroepen voor een PhD, om in contact te komen met het bedrijfsleven of om deel te nemen in living labs, zoals het Smart Cities Program aan TU Eindhoven. ^[8]

TU Twente biedt ook design labs, waarin de instelling samenwerkt met ontwerpers en bedrijven die een specifieke kennisvraag hebben. In de design labs krijgen studenten met realistische opgaven te maken en werken zij in interdisciplinaire teams. Deze opleidingsfase is belangrijk, omdat zij ontwerpers voorbereidt op de rol als gesprekspartner van bestuurders, projectontwikkelaars en grote bedrijven. Naast de aandacht voor de ontwikkeling van 'creatieve individuele makers' krijgen ze zo ook de kennis en vaardigheden om op te treden als 'creatieve verbinders' die nieuwe samenwerking mogelijk maken.

Tegelijkertijd dreigt met de vergaande nadruk op onderzoek, experiment en (high-tech) kennisontwikkeling in de ontwerpsector een onwenselijke academisering. Het succes van de makersbeweging laat bijvoorbeeld zien dat er behoefte is aan en ruimte voor simpelere en meer rechtstreekse manieren van onderzoeken, ontwerpen en maken. Deze hebben als voordeel dat ze laagdrempeliger zijn, en eveneens verdwijnende vormen van ambachtelijkheid doen

herleven en beschermen. Het IJssellinie-theater uit Wijhe werkt bijvoorbeeld met Syrische kleermakers voor hun historische locatieproducties.^[9] Ook de recent gestarte meestercoupeuropleiding (de enige in de Benelux) is succesvol en bouwt voort op ambachtelijke technieken die in Nederland nauwelijks meer beheerst worden.

Presentatiemogelijkheden

Een deel van de ontwerpuitkomsten is onmiddellijk zichtbaar als concreet bouwwerk, product, game of webdesign. Een ander deel is veel minder zichtbaar en uit zich in nieuwe concepten, nieuwe werkwijzen of nieuwe inzichten. Beide bieden de ontwerper de basis om zich verder te ontwikkelen en nieuw werk te verkrijgen. Er zijn diverse (inter)nationale festivals en beurzen waar ontwerpers hun werk kunnen laten zien en met andere professionals en opdrachtgevers in contact kunnen komen. Zo presenteert studio Makkink & Bey tijdens de IABR een prototype van een nieuw schoolconcept dat ze tijdens de tentoonstelling met wetenschappers, bedrijven en beleidsmakers daadwerkelijk willen gaan realiseren. In Nederland fungeert Het Nieuwe Instituut als landelijke instelling voor ontwerp waar de sector via debatten, tentoonstellingen en onderzoeksprojecten in de aandacht komt te staan.

Maar waar kan de jonge ontwerper zonder stevig gevestigde praktijk terecht? Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie biedt een financiële bijdrage aan jonge ontwerpers plus een publicatie en presentatie tijdens de Dutch Design Week. *Incubators* als de Game Garden helpen beginnende ondernemers op het gebied van digitaal ontwerp op weg. Dit soort incubators voorzien in een ontwikkelbehoefte van ontwerptalent en brengen ontwerpers in contact met potentiële opdrachtgevers en zakelijke partners. Daarnaast zijn prijsvragen belangrijk, vooral die waarmee de winnaar een ontwerp ook daadwerkelijk kan realiseren, zoals European (voor architecten) of de recent ingestelde stimuleringsprijs voor jonge ontwerpers; *young innovators* zijn van belang voor de artistieke-culturele kwaliteit van de sector en de doorstroming van jong talent.

Beheer en behoud

Om een goed inzicht te hebben in de manier waarop de sector zich artistiek-cultuur ontwikkeld heeft en welke toekomstige uitdagingen hij kan verwachten, is een stevige infrastructuur van instellingen voor beheer en behoud van collecties noodzakelijk. Momenteel is er noch overkoepelend landelijk beleid, noch een overkoepelende landelijke instelling voor het beheer en behoud van de gehele ontwerpsector. Wel is er een aantal belangrijke archieven waarin delen van de eigen geschiedenis opgeslagen zijn, zoals bijvoorbeeld:

- Het Nieuwe Instituut beheert en behoudt de Nederlandse architectuurcollectie.
- Sinds 2011 bestaat in Eindhoven het Louis Kalff Instituut, erfgoedcentrum industriële vormgeving, onderdeel van Regionaal Historisch Centrum Eindhoven. Hier worden archieven bewaard en ontsloten van onder meer Philips Design, Vormgeversoverleg Eindhoven en de Akademie voor Industriële Vormgeving Eindhoven.

- Modekern in Arnhem verzamelt, ontsluit, onderzoekt en presenteert sinds 2013 de archieven van Nederlandse modeontwerpers van internationale betekenis. Zo wil men de kennis over de moderne Nederlandse modegeschiedenis vergroten en verder ontwikkelen. Het is verbonden aan ArteEZ, het Gelders Archief en Museum Arnhem.
- Het Wim Crouwel Instituut, gekoppeld aan Bijzondere Collecties UvA, richt zich sinds 2013 op het erfgoed van grafische vormgeving en typografie.

De voorbeelden suggereren een gefragmenteerd archiefbeleid, waarin vormgeving, mode en e-cultuur buiten de boot vallen, en dat grotendeels afhankelijk is van particulier initiatief en lokale ondersteuning, zonder veel samenhang.

Daarnaast is er een intensief gesprek in de sector over de wenselijkheid van een nieuw design museum dat zou kunnen dienen als vliegwiel voor beheer, behoud en presentatie van ontwerpprocessen en archieven. In dit debat hebben zich onder meer Het Nieuwe Instituut, het Cube Design Museum in Kerkrade, het Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch en het MOTI in Breda (opgegaan in het Stedelijk Museum Breda) gemengd. In het najaar van 2017 nam de provincie Noord-Brabant een motie aan om de mogelijkheid voor een rijksmuseum voor design in Eindhoven te onderzoeken. We komen in onze 'aanbevelingen' op deze discussie terug.

Voor het beheer en behoud in de erfgoedsector biedt digitalisering, net zoals in de andere cultuursectoren, belangrijke kansen. Het gaat dan ten eerste om digitalisering van klassiek ontwerperfgoed in de vorm van digitale opslag en toegang tot collecties. In 2015 maakte een coalitie van culturele instellingen een rapport over dergelijke digitale collecties.^[10] Inmiddels heeft Het Nieuwe Instituut de eerste digitale architectuurcollecties opgenomen in het archief. De ervaring die het instituut hiermee opdoet, wil het delen met de sector in de leeromgeving 'digital preservation'.

Ten tweede gaat het om het beheer en behoud van ontwerp dat 100 procent verweven is met digitale en mediatechnologieën, het zogenaamde 'born-digital' ontwerp. Virtueel Platform organiseerde hierover in 2009 de expertmeeting Archive2020. LIMA is een instelling die veel ervaring heeft met het behoud en beheer van dergelijke ontwerpvormen en deelt haar kennis van de born-digital collecties met erfgoedinstellingen, ontwerpers en kunstenaars. De ondersteunende instelling Digitaal Erfgoed Nederland (DEN) kan hierbij ook een rol spelen, zeker nu de instelling sinds 2016 de taak heeft gekregen om ook het cultuurproducerende deel van de sector te helpen met het behoud en beheer van hun collecties.

Tenslotte is er een steeds urgentere kwestie: de archivering van uniek erfgoed uit de e-cultuur. In 2017 leidde een intensieve samenwerking tussen het Instituut voor Beeld en Geluid, het Amsterdam Museum, de Universiteit van Amsterdam en Waag Society tot een herleving van een deel van De Digitale Stad, Nederlands eerste internetplatform: de begindagen uit 1993 werden opgezocht en hersteld, zodanig dat enkele van de oude pagina's nu opnieuw te zien én te gebruiken zijn. Inmiddels hebben ook de BNO, Het Nieuwe Instituut en het Stedelijk Museum Amsterdam zich gemengd in de discussie over het behoud en beheer van Nederlandse ontwerpcollecties.

Internationalisering

De ontwerpsector heeft een mondiaal werkveld en presenteert zichzelf op een mondiaal podium. Internationalisering is van vitaal belang voor de artistiek-culturele ontwikkeling van ontwerpers. Internationale platforms zoals biënnales, vakinhoudelijke congressen en evenementen spelen een grote rol bij het tonen van talent en nieuwe ontwikkelingen, kennisuitwisseling, de opbouw van netwerken en het creëren van internationale bekendheid. Die oriëntatie start al tijdens de studie. Daar wordt internationalisering weerspiegeld in de samenstelling van de studentenpopulatie. Ook werken ontwerpbureaus veel met internationale stagiairs waardoor zij gemakkelijker netwerken kunnen opbouwen over de wereld.

Uitwisseling, dialoog en samenwerking met internationale bureaus en ontwerpers zijn niet alleen belangrijk voor inspiratie en kennisopbouw. Ook bieden internationale thema's en vraagstukken de gelegenheid om te experimenteren en daarvan te leren. Zoals ontwerpen met nieuwe bouwmaterialen of ontwerpen voor een lowtech samenleving. Er is daarom behoefte aan nieuwe internationale dialogen, aan nieuwe presentatievormen en aan internationale samenwerkingsverbanden.

Er zijn diverse instellingen die een bijdrage leveren aan internationalisering van de sector. Zo heeft Het Nieuwe Instituut zich vanaf het begin geïnterposeerd als een internationale organisatie en is het verantwoordelijk voor internationale tentoonstellingen en conferenties. Verder runt het een internationaal bezoekersprogramma en het informatiepunt Creatieve Industrie en Internationalisering. Met de Deelregeling Internationalisering ondersteunt het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie projecten die inhoudelijk bijdragen aan het ontwikkelen, profileren en versterken van de internationale positie van de hedendaagse ontwerpsector. Dutch Culture is de landelijke informatiemakelaar voor professionals in de culturele en diplomatieke sector met internationale culturele ambities. De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland heeft startersregelingen om internationalisering te ondersteunen. En via het netwerk van Creative Holland worden de internationaliseringsactiviteiten afgestemd. De toename in het aantal aanvragen ten behoeve van internationalisering geeft aan dat ontwerpers hieraan een grote behoefte hebben. ^[11]Er vindt een verschuiving plaats van de focus op marktverruiming naar het versterken van de artistiek-culturele werkpraktijk.

Conclusies

Het functioneren van de ontwerpsector wordt in belangrijke mate bepaald door de mogelijkheden en ruimte voor een artistiek-culturele ontwikkeling. We constateerden dat deze door de economische crisis onder druk is komen te staan en dat veel ontwerpers hebben overleefd door direct dienstbaar, toegepast ontwerp te maken. Maar de artistiek-culturele kracht van de sector ligt bij de mogelijkheden die hij heeft om autonoom onderzoek te verrichten en om te experimenteren, en bij de relatie met opdrachtgevers die deze ruimte willen bieden. Uit de kwaliteit van die processen ontstaat ook de kwaliteit van het ontwerp in zijn specifieke context. Er zijn echter buiten de universitaire en hbo-instellingen die ontwerpopleidingen aanbieden weinig voorzieningen voor het onafhankelijke, experimentele onderzoek dat specifiek is gericht op ontwerpogaven en de artistiek-culturele kwaliteit van de sector onderbouwt. De raad vindt het noodzakelijk dat die ruimte er wel komt om de

hoge internationale kwaliteit van het Nederlands ontwerp te continueren en verder te ontwikkelen.

Daarnaast constateren we twee ontwikkelingen die elkaar niet zouden moeten uitsluiten. Aan de ene kant schurkt de sector steeds dichterbij tegen de wetenschap en wetenschappelijke ontwikkelingen: hij gebruikt ze, ondervraagt ze en bekritiseert ze. Aan de andere kant is er een beweging naar directe, ambachtelijke en digitale maakprocessen die openstaan voor iedereen. De raad adviseert om beide bewegingen goed en in samenhang te ondersteunen.

Als het ontwerponderwijs beter aansluit op het hoger onderwijs, zullen ontwerpers beschikken over meer onderzoeksvaardigheden en kennis uit andere domeinen, en daarmee beter in staat zijn om in de frontlinie te werken aan complexe, maatschappelijke vraagstukken. Tegelijkertijd moet academisering van de sector niet doorschieten en is erkenning van de ambachtelijkheid, die nodig is om zowel met nieuwe als oude materialen en technieken te werken, onontbeerlijk om ook de concrete kwaliteit te handhaven, en om een begin te maken met een inclusievere praktijk. Idealiter verlopen beide ontwikkelingen hand in hand, en de raad neemt zich dan ook voor om juist deze gezamenlijkheid te faciliteren.

We zien verder dat ontwerp in het brandpunt van de maatschappelijke belangstelling staat en tot heftige, maar vaak kortstondige en niet altijd goed onderbouwde discussies leidt, zowel onder deskundigen als het publiek. De diverse festivals en prijsvragen worden onvoldoende structureel ondersteund als platforms voor professionele reflectie, presentatie en uitwisseling. Net als wij bij andere sectoren hebben geconstateerd, is zo'n bezinning wel nodig om het niveau van de ontwerpsector op peil te houden.

Jonge ontwerpers kunnen moeilijk een vaste plek en rol in de sector veroveren. Niet alleen zijn de financiële regelingen gevarieerd en onoverzichtelijk, ook zijn de mogelijkheden om hun werk daadwerkelijk te maken en te laten zien nog beperkt, zeker op internationaal gebied. Bestaande instrumenten als publicaties, festivals, beurzen en prijsvragen hebben zeker een stimulerend effect, maar kosten ook geld en zijn vaak extreem competitief. Wij pleiten ervoor startende talenten met meer middelen te ondersteunen.

1

Exhibition architects Kossmann.DeJong, film- en animatieontwerper Redrum, interactive designer Ijsfontein, experience management XPEX, het Openlucht Museum en het Rijksmuseum.
'openluchtmuseum.nl'

2

"De kritiek op Daan Roosegaarde is echt niet meer van deze tijd".
NRC Handelsblad, 29 februari 2016

3

'www.architectuur.org'

4

'Designs for the Pluriverse.
Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds'
Arturo Escobar, 2018

5

'Subsidiereglement
2018 – 2020' (pdf)
Stimuleringsfonds voor de Creatieve Industrie

6

'Goed opdrachtgeverschap.
Vragen naar de onbekende weg' (pdf)
Raad voor Cultuur, 2012

7

The Why Factory (T?F) is a global think-tank and research institute, run by MVRDV and Delft University of Technology and led by professor Winy Maas.

8

Smart Cities Program (SCP/e) translates all kinds of new innovative technology and technological systems into the everyday life of people by embedding it into the everyday living environment of citizens: it makes technology spatial and liveable.

9

'sallandcentraal.nl'

10

Collectie Digitaal: born digital.
Eindrapport van het NCDD-project Collectie Digitaal, 2015
Nationale Coalitie Digitale Duurzaamheid is in 2008 opgericht door organisaties uit de publieke sector die de langdurige zorg voor digitale informatie in het publieke domein tot hun kerntaak rekenen. De NCDD fungeert als platform voor het delen van kennis en expertise en coördineert de ontwikkeling van een landelijk netwerk waarin de toegang tot digitale informatie van de publieke sector gegarandeerd is.

11

Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie heeft in de jaren 2015 en 2016 minder dan de helft van de aanvragen voor de deelregeling internationalisering kunnen honoreren (gemiddeld 40 procent). De hoeveelheid inzendingen voor de open oproepen was eveneens hoger dan gehonoreerd kon worden.

4. Economisch perspectief

Een economisch perspectief op de ontwerpsector moet rekening houden met de grote verschillen in verdienvermogen, organisatievormen, ontwerpopgaven en creatieve agenda's. We richten ons op de economische component van de ontwerppraktijk. Eerst schetsen we het algemene economische beeld, zodat de daaropvolgende analyse van cultureel ondernemerschap, kleinschaligheid, financieringsinstrumenten, huisvesting en internationalisering scherper afgebakend is.

Brede economische context

De ontwerpsector heeft een grote economische en innovatieve kracht. Het is een van de snelst groeiende sectoren in Nederland en levert een belangrijke bijdrage aan werkgelegenheid en innovatie in andere bedrijfstakken. Met het topsectorenbeleid van de ministeries van EZK en OCW wordt dan ook intensief ingezet op verdere kennisontwikkeling. Dit economische beeld is herkenbaar als we naar grote bedrijven en afdelingen in de ontwerpsector kijken, zoals Philips Design Lab, ING Innovation Studio of KLM X; voorbeelden van zogenaamde 'ingebedde creativiteit'. Naar schatting van iMMovator, die de Monitor Creatieve Industrie samenstelt, werkt twee derde van de ontwerpers voor dit soort bedrijven of voor media- en reclamebureaus en uitgeverijen. ^[1]

Daarnaast zien we enkele toonaangevende ontwerpstudio's zoals Studio Drift, Studio Roosegaarde, Fabrique en Studio JongeriusLab die door goed gekozen samenwerking een groter team aan het werk houden, eigen research financieren en op die manier een brug slaan tussen ontwerper en industrie. Dit geldt ook voor het modeontwerp waar merken als G-Star en Scotch&Soda bijvoorbeeld duizenden verkooppunten in het buitenland hebben.

50 procent van de omzet van de totale Nederlandse textielbranche komt uit export. ^[2] De totale waarde die de sector toevoegt, bedroeg in 2015 16,8 miljard euro, 2,8 procent van de totale economie. ^[3] Met name de toegevoegde waarde van vormgeving en 'digital design' liet een groei zien. ^[4]

Het beeld is echter minder rooskleurig als we naar de sector als geheel kijken: in tien jaar tijd is het aantal bedrijven in de ontwerpsector volgens de metingen van iMMovator en het CBS weliswaar fors gegroeid, maar de omvang per bedrijf nam af. Deze schaalverkleining tempert het positieve beeld en uit zich vooral in een groeiende hoeveelheid zzp'ers en kleine bedrijven. ^[5] De nadelen van de organisatie in dit soort bedrijven zijn onder meer het gebrek aan onderhandelingsmacht, de matige toegang tot financiële middelen en een achterstand bij Europese of nationale aanbestedings- of toeslageregels. Het aanvragen van een PPS-toeslag die de Topsector Creatieve Industrie bijvoorbeeld mogelijk maakt als ontwerpers, overheden en kennisinstellingen samenwerken, loont eigenlijk alleen als het om

grote bedragen en werkzaamheden gaat. Bureaus hebben dus een bepaald volume nodig om te kunnen investeren in innovatie, onderzoek en ontwikkeling. Daarom is het voor kleine bedrijven moeilijk om bij te blijven en te investeren in experiment en kennisontwikkeling, of om door te groeien tot een grotere organisatie.

In een deel van de sector wordt kleinschaligheid toch als een kracht gezien, juist voor de artistiek-culturele context. Het past bij een flexibele en dynamische sector die snel kan inspelen op trends en nieuwe kansen kan benutten. Door hun veelzijdigheid en lenigheid kunnen ontwerpers op vele manieren reageren op nieuwe mogelijkheden. Het veld vernieuwt razendsnel en blijkt in staat om zich continu opnieuw uit te vinden. Destructie en creativiteit gaan hand in hand. Het is juist deze wisselwerking, deze ongrijpbaarheid en complexiteit die zorgen voor de noodzakelijke dynamiek en kracht van deze sector. Het biedt de kans om daadwerkelijk creatief, speculatief en toekomstgericht te zijn.

Cultureel ondernemerschap

De kleinschaligheid in de sector dwingt tot nieuwe vormen van organisatie en financiering, bijvoorbeeld door middel van (combinaties van) crowdfunding, business angels, kredietunies of collectieven. Van die laatste zijn inmiddels talloze voorbeelden te vinden, zoals Atelier Complex De Besturing in Den Haag, A-Lab in Amsterdam-Noord, het SELF collectief in Leeuwarden of Carbon 6 in Heerlen. De Federatie Creatieve Industrie publiceerde in 2015 een overzicht van dit soort alternatieve financierings- en samenwerkingsmogelijkheden, inclusief aansprekende voorbeelden. Ook Cultuur + Ondernemen, het kenniscentrum voor ondernemerschap in de cultuursector, biedt talloze programma's, trajecten en best practices die bijdragen aan het vinden van nieuwe financieringsbronnen. Voor leiders die werkzaam zijn in de culturele sector is er het programma LinC.

Toch zijn de economische uitdagingen in de sector groot. Ten eerste geldt voor ontwerpers die een artistieke en/of kritische praktijk nastreven dat zij soms moeilijk opdrachtgevers kunnen vinden die dat soort werk willen ondersteunen. ^[6] Ten tweede gaan ontwerpers nogal eens onwetend om met de economische waarde die hun culturele en creatieve productie genereert. Uit de BNO -branchemonitor van 2018 blijkt bijvoorbeeld dat de aangesloten zzp'ers en bureaus slechts 2 procent inkomsten behalen uit royalty's of licenties. Hieruit kan worden opgemaakt dat men onvoldoende onderhandelingsmacht heeft om auteursrechten te claimen en te vermarkten. ^[7] Dat ontwerpers zich vaak niet bewust zijn van de economische waarde van hun werk constateerden ook de Raad voor Cultuur en de Sociaal-Economische Raad in hun advies 'Passie gewaardeerd'. De opbrengsten uit ontwerp vloeien zelden terug naar de oorspronkelijke ontwerpers.

Ten derde merken wij dat zelfstandige ontwerpers of kleine bureaus niet altijd in staat zijn om een goede omgevingsanalyse van hun werk en mogelijkheden te maken, bijvoorbeeld als het gaat om concurrentie, de dynamiek van de markt, de eigenaardigheden van de non-profitsector of het tempo van bestuurlijke organen. In een licht ironisch betoog, stelt OMA-onderzoeker en architect De Graaf bijvoorbeeld dat net afgestudeerde ontwerpers nauwelijks zijn voorbereid op de rol die zij in de harde, op winst gerichte realiteit van de vastgoedontwikkeling gaan spelen.

Financieringsinstrumenten

Buiten het gewone opdrachtontwerp bestaat er voor de ontwerpsector een veelheid aan subsidie-instrumenten en fondsen die niet erg overzichtelijk zijn. Het Nieuwe Instituut in Rotterdam is de enige ontwerpinstelling die in de BIS is opgenomen; het heeft met name een agenderende en ondersteunende functie en een jaarlijks budget van 10 miljoen euro. Daarnaast is er het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie dat over een jaarlijks budget van 15 miljoen euro beschikt. ^[8] CLICKNL, het kennis- en innovatieplatform van de Topsector Creatieve Industrie, heeft geen vast eigen budget, maar geeft wel invulling aan en toegang tot diverse calls en regelingen voor onderzoek en innovatie die speciaal voor de sector in het leven zijn geroepen. ^[9] Ontwerpers en bureaus weten daarnaast de weg te vinden naar een scala aan private fondsen, onderzoeks- en ontwikkelingsfondsen van de Europese Unie en provinciale of gemeentelijke cultuurbudgetten en -fondsen.

De wirwar aan financierings- en subsidiemogelijkheden heeft ertoe geleid dat de grote ontwerp bureaus en -studio's formatieplaatsen gereserveerd hebben voor het schrijven van aanvragen en de verantwoording achteraf. Hoewel begrijpelijk, loopt de sector als geheel daardoor een groot risico op het Mattheus-effect: men krijgt steeds meer aanvraagervaring en eenmaal succesvol wordt de kans op volgend succes groter. Het is daarom verheugend om te zien dat ook brancheverenigingen en andere ondersteunende instellingen in de sector zich inzetten om het subsidielandschap toegankelijker te maken.

We spraken hiervoor al over de mogelijkheden die goed opdrachtgeverschap biedt voor de versterking van de artistiek-culturele kracht van de sector. Dit geldt ook als we de ontwerpsector vanuit economisch perspectief bekijken. Voor opdrachtgevers betekent de breed geaccepteerde Fair Practice Code dat ontwerpers eerlijk betaald moeten worden voor hun werk en dat de sector zich gezamenlijk inzet voor verantwoord marktgedrag. Daarnaast hamert deze code op veel meer aandacht voor eigendom, bronvermelding en rechtenafdracht dan tot nu toe gebruikelijk is in de ontwerpsector. Opdrachtgevers en -nemers hebben hier een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Het middel 'prijsvraag' moet in deze context herzien worden, omdat het ontwerpers dwingt om vrijwel onbezoldigd aan vooronderzoek en conceptontwikkeling te doen.

Huisvesting

Een specifieke uitdaging voor de ontwerpsector is het vinden van betaalbare experimenteer- en werkruimtes. De druk op beschikbare grond en gebouwen in de grote steden is in de laatste decennia enorm toegenomen. Veel stedelijke cultuurregio's hebben daarom gericht beleid ontwikkeld voor zogenaamde 'broedplaatsen': ruimtes die voor lage huren beschikbaar worden gesteld om creatieven, onder wie ontwerpers, de mogelijkheid te geven hun artistiek-culturele praktijk te ontwikkelen. In veel gevallen treden gemeenten op als bemiddelaar tussen creatieve ondernemers en vastgoedeigenaren. Het broedplaatsenbeleid in Amsterdam geldt nationaal en internationaal als voorbeeldstellend, en is structureel in het gemeentelijk beleid ingebed. Vanaf 2000 helpt de gemeente initiatieven van creatieve ondernemers en kunstenaars met zijn Bureau Broedplaatsen. Behalve hulp met vergunningen, bouwplannen en financiering heeft het bureau ook een borgstellingsfonds dat leningen bij de Triodosbank mogelijk maakt. In Amsterdam

zijn er inmiddels zo'n 70 van dit soort plekken waarin vaak diverse ontwerp- en andere cultuurdisciplines gehuisvest zijn. Ook de andere grote steden maken dergelijke broedplaatsen mogelijk, zoals onder andere De Besturing, Maakhaven en Seelab in Den Haag, de Keilewerf in Rotterdam en VechtclubX en Kytopia in Utrecht. In provinciehoofdsteden als Maastricht of Zwolle komen dergelijke broedplaatsen ook steeds vaker tot stand, bijvoorbeeld in voormalige kantoorgebouwen, industriële locaties of scholen.

Voor veel gemeenten is het nog onduidelijk tegen welke beleids- en operationele uitdagingen ze aanlopen; gedeeltelijk wordt lokaal daarom steeds opnieuw het wiel uitgevonden. Kennisdeling is ook hier cruciaal, maar is nog niet gewaarborgd. Daarnaast is het in de huidige hoogconjunctuur steeds moeilijker om broedplaatsen te ontwikkelen en/of te behouden ten opzichte van de verleiding van grootschalige, kapitaalcrachtige projectontwikkeling, met name in en om Amsterdam. In het Amsterdamse coalitieakkoord is tegen deze conjuncturele trend in besloten om 'meer ruimtes voor kunstenaars te borgen, door het aantal (permanente) broedplaatsen uit te breiden, de ijzeren voorraad voor ateliers en atelierwoningen vast te leggen en bij nieuwbouw afspraken te maken met ontwikkelaars om broedplaatsen en ateliers(woningen) te realiseren'.

Instream en doorstroom

Toetreding tot de ontwerpsector verschilt per discipline: een aantal, met name technische ontwerpvacatures blijkt moeilijk op te vullen, ook kent Nederland weinig belemmeringen om als zzp'er te beginnen. ^[10] Voor een carrière als architect of interieurarchitect is wel een titel nodig, maar voor de andere ontwerpdisciplines bestaan geen gereguleerde opleidingseisen. Toegang tot de sector lijkt daarom misschien niet heel ingewikkeld, maar de opbouw van een regulier inkomen en doorstroom naar een structurele positie zijn lastiger. Dit heeft te maken met de (bescheiden) waardering die opdrachtgevers en fondsen hebben voor het nieuwe, en met de gebrekkige financieringsmogelijkheden voor uitbreiding en consolidatie van een portefeuille met een eigen signatuur. Dat betekent dat waar vooronderzoek naar bijvoorbeeld prototypes al niet makkelijk gefinancierd worden, de verdere uitbouw en verspreiding van het ontwerp nog moeizamer gaan. Er wordt van de makers verwacht dat zij dit op eigen kracht organiseren. Dat is bijvoorbeeld goed zichtbaar in het modeontwerp: de druk is groot om direct na de opleiding een aantal eigen collecties te maken onder een eigen label. Weinigen zijn hierin succesvol, en degenen die zo'n eerste keer wel slagen, missen dan vaak de ondernemersvaardigheden en financiële middelen om verder door te breken.

Ook de inclusiviteit van de sector vraagt om aandacht. In sommige ontwerppopleidingen, met name de technische, zijn nauwelijks vrouwen te vinden en overal ontbreekt het aan studenten met een migratieachtergrond, zeker in vergelijking met andere opleidingen. ^[11] ^[12] Recente cijfers uit andere Europese landen laten ook zien dat het deelnamepercentage van mensen met een migratieachtergrond in de ontwerpsector lager is dan in andere beroepen. ^[13] Dit is niet alleen beperkend voor de artistiek-culturele kwaliteit van de sector, maar is ook economisch en maatschappelijk nadelig. Een ontwerp moet aansluiten op de wensen die een cultureel diverse samenleving heeft, anders zal het onrendabel of overbodig zijn. In deze context zijn het mbo-onderwijs en de eerdergenoemde maakplaatsen

van wezenlijk belang, omdat zij een nog niet aangeboorde bron van talent kunnen bieden. Het is belangrijk om de doorstroom vanuit deze plekken naar de sector niet alleen te bevorderen, maar ook – met het oog op verbetering – te monitoren.

Internationalisering

Internationalisering is ook van belang voor de economische positie. Nederland biedt weinig kansen voor marktverruiming, schaalvergroting en groei. De druk op de toch al kleine thuismarkt is groter geworden doordat buitenlandse bureaus meedingen naar Nederlandse opdrachten. Tijdens perioden van laagconjunctuur valt die binnenlandse vraag naar ontwerp dan ook nog eens stil. Als een bureau wil groeien en interessante opdrachten wil krijgen, kan het daarom niet zonder een internationaliseringsstrategie of buitenlandse partners. Daarnaast worden ontwerpers door de Europese regelgeving en competitie steeds vaker uitgedaagd om te internationaliseren. Ook zijn ontwerpers voor materialen en de productie van onderdelen vaak afhankelijk van buitenlandse partners.

Samen met hen worden projecten georganiseerd die kennisuitwisseling over innovatie van materialen, design en duurzaamheid stimuleren en Nederlandse ontwerptalenten ondersteunen bij de internationalisering van hun werkpraktijk. Mondiale samenwerking en een internationale oriëntatie zouden voor ontwerpers heel gewoon moeten zijn, ook al omdat de kunstvakopleidingen en de technische ontwerpopleiding bevolkt worden door internationale studenten. Toch is een internationale orderportefeuille nog zelden een standaardonderdeel van de economische strategie van ontwerpers, ook door de kleinschaligheid. De grotere studio's staan er op dit punt beter voor.

De grote maatschappelijke opgaven zijn mondiale opgaven. Landen kunnen elkaar op een zinnige manier helpen door kennis uit te wisselen. De IABR heeft hieraan tijdens een aantal edities al een bijdrage geleverd door diverse partijen te verbinden; het heeft een memorandum van overeenstemming bereikt met de Nederlandse watergezant en doet grote projecten in het buitenland, bijvoorbeeld samen met de Asian Infrastructure Investment Bank, 100ResilientCities en GCECA. Dit soort projecten wordt medegefinancierd door de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland en de FMO. Hierbij is het essentieel dat er vruchtbaar contact is tussen de diverse ministeries.

Conclusies

We constateren dat de economische wind die de sector in de rug heeft vooral de 'ingebedde creativiteit' van grote bedrijven betreft en een aantal grote, commerciële ontwerp bureaus. Daarnaast zijn er enkele studio's die floreren, maar autonome ontwerpers die als zzp'er in micro- of collectief verband opereren, lopen harder tegen de grenzen van de conjunctuur aan. Hoewel zij zeker inventief zijn geweest in het vinden van nieuwe financierings- en organisatievormen, kan het cultureel ondernemerschap nog aanzienlijk versterkt worden. Daarvoor heeft de sector zelf al verschillende initiatieven genomen: brancheorganisaties als BNO en BNA bieden op dit terrein advies en trainingen aan. Om meer grip te krijgen op een eerlijker verdeling van de opbrengsten, moet de markt- en onderhandelingspositie van ontwerpers sterker worden. De Fair Practice Code is hiervoor een concreet instrument.

Een onmiskenbaar onderdeel van cultureel ondernemerschap is een goede bespeling van het subsidielandschap. Dit is echter tijdsintensief en vergt een langdurige opbouw van expertise en ervaring, iets waarover met name de kleine spelers en jonge toetreders in de ontwerpsector nog niet beschikken. Anderzijds profiteren juist de kleinschalige bureaus en initiatieven van het gemeentelijke broedplaatsenbeleid dat zich inmiddels ook buiten Amsterdam sterk begint te manifesteren. Door een verlaging van de huisvestingslasten, neemt het verdienvermogen in de sector toe.

Om te kunnen groeien en om de overlevingskansen bij economisch slechte tijden te vergroten, is een internationaliseringsstrategie noodzakelijk. De Nederlandse markt is klein; de ontwerpsector is mede daarom internationaal georiënteerd.

1

'Monitor Creatieve
Industrie 2016'
iMMovator, 2017

2

'modint.nl'

3

Dit is de waarde die een sector zelf toevoegt en die wordt gebruikt voor
de betaling van salarissen, winst, belasting, afschrijvingen, dividend.
iMMovator, 2017

4

'Monitor Creatieve
Industrie 2016'
iMMovator, 2017
pagina 43

5

'Monitor Creatieve
Industrie 2016'
iMMovator, 2017
pagina 39

6

'dreamoutloud.stedelijk.nl'

7

De Nederlandse ontwerpsector in beeld en getal.
BNO Branchemonitor 2018, pagina 7

8

'stimuleringsfonds.nl'

9

'clicknl.nl'

10

'Kansrijke beroepen.
Waar ligt de krapte op de arbeidsmarkt?' (pdf)
UWV, 2017

11

Alleen bij de TU Delft meer vrouwen dan mannen ingeschreven als
student bij Bouwkunde.
'universitairmasters.nl'

12

Niet-westerse allochtonen werken minder vaak in de
kunstenaarsberoepen (circa 6 procent). Er is in die periode wel een
groter aandeel van westerse migranten in de kunstopleidingen
vertegenwoordigd dan in andere opleidingen.
'Kunstenaars in breder perspectief.
Kunstenaars, kunstopleidingen en arbeidsmarkt'
CBS, 2011, pagina 15

13

'Creative Diversity.
The state of diversity in the UK's creative industries, and what we can
do about it' (pdf)
Creative Industries Federation, juni 2017

5. Maatschappelijk perspectief

Het maatschappelijk perspectief op de ontwerpsector staat hier centraal. We belichten hoe ontwerpers bijdragen aan de verkenning, analyse en (soms ook) oplossing van maatschappelijke vraagstukken. Ook beschrijven we de relatie die ontwerpers hebben met hun publiek en partners. Die is anders dan in andere delen van de culturele sector waar het publiek bijvoorbeeld een kaartje voor het theater of een museum moet kopen. Ontwerpers hebben ook te maken met ‘gebruikers’, ‘belanghebbenden’, ‘deelnemers’ of ‘co-creators’. In die context is de inclusiviteit van de sector een belangrijke uitdaging.

Ontwerp en samenleving

In alle sectoren van de samenleving is inmiddels doorgedrongen dat voor nieuwe plannen, ontwikkelingen, projecten en programma's de inbreng van ontwerpers van groot belang kan zijn. Dit uit zich om te beginnen in een veelheid van initiatieven van ontwerpers zelf om maatschappelijke uitdagingen via hun werk te agenderen, te bevragen en te bekritisieren.

Kritisch ontwerp

In het veld is de term *critical design* geïntroduceerd om een praktijk te benoemen waarin ontwerpers eerder vragen oproepen of discussies uitlokken dan oplossingen bieden. ^[1] De Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam programmeert bijvoorbeeld al vanaf het begin rondom een urgent stedelijk thema, zoals mobiliteit, milieu of macht. De jaarlijkse conferentie ‘What design can do’ (in Amsterdam, Mexico Stad en Sao Paulo) faciliteert en programmeert vanuit de gedachte dat de grote maatschappelijke transitie niet zonder de inbreng van ontwerpers kunnen. In publicaties als ‘Cross Over Works’ staan domeinoverschrijdende ontwerpen die onder meer gericht zijn op een betere hygiëne in crisisgebieden, op het hergebruik van plastic in denim of op traumaverwerking door gameontwerp. ^[2] Ook de tentoonstelling ‘Change the System’ in museum Boijmans Van Beuningen liet de enorme diversiteit aan maatschappelijk geëngageerd design zien en het belang van (bèta)wetenschappelijke ontwikkelingen: Next Nature presenteerde bijvoorbeeld de mogelijkheid om laboratoriumvlees te consumeren door ‘gekweekte hamburgers’ te serveren die het milieu minder belasten dan traditioneel geproduceerd vlees.

Transitieontwerp

Ook vanuit de samenleving wordt bij de verkenning van transitiethema's, zoals klimaatadaptatie, circulaire economie, mobiliteit, gezonde verstedelijking, voedsel, zorg, water, veiligheid en ruimtelijke ordening, veel verwacht van de ontwerpsector. ^[3] De Raad voor Cultuur en de Raad voor de Leefomgeving constateerden in hun gemeenschappelijke advies ‘Brede blik op erfgoed’ (over de rol van erfgoed in maatschappelijke transitie) dat er steeds vaker gebruik wordt gemaakt van de verbindende en vernieuwende kracht van ontwerpers om tot een betere gebiedsontwikkeling en herbestemming te komen. ^[4] De raden stelden voor om de

stedelijke cultuurregio's hierbij te faciliteren door onder meer ontwerpcapaciteit ter beschikking te stellen. ^[5] Zo'n benadering wordt ook gestimuleerd vanuit het nieuwe topsectorenbeleid, waarin sterk ingezet wordt op kruisbestuiving en waarin onder meer de topsectoren Energie, Logistiek en Gezondheid de noodzaak van de specifieke benaderingen ('design thinking'), kennis en vaardigheden uit de ontwerpsector hebben erkend. ^[6] De tendens om vanuit de culturele en creatieve sector maatschappelijke waarde te creëren, is in omringende landen ook aan de orde. De Engelse Design Council richt zich bijvoorbeeld uitdrukkelijk op de grote maatschappelijke uitdagingen. ^[7]

Ontbrekende voorwaarden

Het is duidelijk dat ontwerpers en een reeks van potentiële opdrachtgevers de kracht van de sector erkennen om oplossingen voor complexe maatschappelijke vraagstukken te verkennen en te ontwerpen. We onderschrijven deze opvatting van harte, maar we hebben ook geconstateerd dat de praktijk weerbarstig is en de voorwaarden voor een optimale inzet van ontwerpers nog ontbreken. In onze gespreksrondes bleek dat dit vooral te maken heeft met de beperkte beeldvorming over ontwerp, met ontbrekende kennis en inzicht over hoe ontwerpkracht het beste kan worden benut en met ontbrekende vaardigheden bij de ontwerpers zelf.

Het heersende beeld van een ontwerper is iemand die producten of in ieder geval concrete dingen maakt. Het idioom van de 'individuele maker, de kunstenaar' is dominant. Maar ontwerp gaat juist over een speculatieve bezigheid, waarin de ontwerper als onderzoeker centraal staat, waar er in collectieven wordt samengewerkt en per project wordt gezocht naar weer nieuwe vormen van verbeelding en bemiddeling. Dat zou bijvoorbeeld een aanpak kunnen zijn tegen jeugdwerkloosheid, of een ontwerp voor een nieuw type onderwijssysteem. Zolang opdrachtgevers dit onvoldoende herkennen als mogelijke ontwerpresultaten, of verwachten dat de ontwerper het vraagstuk met een concreet product gaat oplossen, blijft de rol van ontwerp voor maatschappelijke vernieuwing onderbenut.

Een tweede constatering is dat veel gemeenten interesse hebben om maatschappelijke thema's creatief aan te pakken, maar dat er onvoldoende kennis en knowhow is om dit succesvol te organiseren. Er wordt volop geëxperimenteerd, maar weinig van geleerd. Een ontwerpproces heeft pas een goede kans van slagen als er een organisatorische inbedding is en als er bewust een leertraject van wordt gemaakt, voor alle betrokkenen: de ontwerper, de professional, de burger, de beleidsmaker, de wetenschapper. Dit soort ontwerpprocessen vraagt om nieuwe vaardigheden, om een kritische houding, om verbindende kwaliteiten en om strategisch inzicht. Deze vaardigheden hebben ontwerpers niet altijd in huis en tijdens de opleiding wordt hieraan onvoldoende aandacht besteed.

Samen ontwerpen

Wat uit de bestaande initiatieven naar voren komt, is de noodzaak om allianties te smeden tussen ontwerpers, overheden, bedrijven, investeerders, burgers en kennisinstellingen. Deze 'multistakeholder'-samenwerking is complex en vraagt om nieuwe organisatorische vormen en rollen; zo zijn bijvoorbeeld regisseurs en ambassadeurs nodig, maar ook nieuwe manieren om kennis te delen en samen te werken. We zien overal in Nederland de invloed van het design denken terugkomen; in de vorm van labs bijvoorbeeld en als onderdeel van concrete beleidsinstrumenten

(*city deal*, regio-envelop). Onduidelijk is echter of en hoe ontwerpers of ontwerp bureaus hier een centrale rol spelen.

Labs

In de ontwerpsector wordt in zogenaamde stadslabs, living labs, fieldlabs of fablabs intensief samengewerkt. Deze labs zijn net zo divers als de sector zelf, maar hebben met elkaar gemeen dat er egalitair geëxperimenteerd wordt, dat experimenten mogen mislukken en dat het proces net zo belangrijk is als de uitkomst. Het Rathenau Instituut constateerde onlangs dat er landelijk 120 living labs zijn die zich vooral in de Randstad en rond een paar grote provinciale steden bevinden. ^[8] Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie ondersteunt zo'n 51 stadslabs die de energie en kracht van de lokale gemeenschap rond concrete praktijkexperimenten mobiliseren. De waarde en betekenis van stadslabs voor nieuwe vormen van samenwerking tussen overheid, markt en maatschappij zijn groot volgens het fonds. De 'Atlas Onderzoek met Impact', een coproductie van de Vereniging Hogescholen en regieorgaan SIA, laat weer een andere verzameling labs zien, namelijk die waarin hogescholen praktijkonderzoek doen met een samenstel van verschillende partijen. ^[9]

City deals en regio-enveloppen

Sinds de vorige kabinetsperiode wordt er in het kader van 'Agenda Stad' ingezet op het sluiten van zogenaamde city deals, die moeten leiden tot innovatieve oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken en/of maatregelen bevatten die het economische ecosysteem van stedelijke cultuurregio's versterken. In veel van de city deals is de invloed van 'design thinking' duidelijk: zo is 'Zorg voor veiligheid in de Stad' bedoeld als 'leertuin' voor een 'lerende overheid', en moeten uit de lokale experimenten in zeven steden betere manieren van samenwerking voortkomen. ^[10] Het in deze kabinetsperiode gestarte beleidsinstrument van de 'regio-envelop' biedt vergelijkbare kansen voor ontwerpers, omdat ook hier de nadruk ligt op alliantievorming en integraliteit in de context van de nieuwe omgevingswet en ten behoeve van maatschappelijke transitie. ^[11]

Regie gevraagd

Hoewel labs, city deals, regio-enveloppen en hun concrete invullingen de geest van ontwerpdenken ademen, blijkt dat bij de grote transitievraagstukken ontwerpkracht onvoldoende tot zijn recht komt. Men leert te weinig van de bestaande experimenten en er is (mede daardoor) te weinig herkenning van wat de ontwerpsector kan betekenen voor de maatschappij. In klimaat en energie wordt de komende jaren miljarden euro's geïnvesteerd zonder dat het culturele perspectief op de ruimtelijke consequenties een belangrijke plaats aan tafel heeft. Dat geldt ook voor de toekomst van de zorg, de duurzame stad en andere relevante thema's. De culturele, creatieve kant van de ontwerpsector kan en moet bij veel grotere projecten en trajecten in de stedelijke cultuurregio's betrokken worden; er moet worden geëxperimenteerd, geleerd (ook van wat er fout gaat) en kennis gedeeld.

Dat vraagt volgens de raad om een programmatische, lerende aanpak waarin de ontwerpsector integraal benaderd wordt en waar actief aansluiting wordt gezocht bij ontwikkelingen in de stedelijke cultuurregio's. Andersom zijn ook die regio's aan zet om de ontwerpsector actief te betrekken bij maatschappelijke uitdagingen. Een instrument, vergelijkbaar met bijvoorbeeld de Actieagenda Ruimtelijke

Ordering, biedt goede kansen om een gezamenlijke innovatieagenda op te stellen, waarin het ‘wat’ en het ‘hoe’ centraal staan. Dit zou het mogelijk maken om nieuwe coalities, ‘communities of practice’, op te zetten tussen de overheid, particulieren, het bedrijfsleven, de kennisinstellingen en de ontwerpsector rond specifieke thema’s en concrete locaties.

Publiek, diversiteit en inclusiviteit

‘Het publiek’ is voor de ontwerpsector een diffuus begrip. Hoewel er wel degelijk een klassieke publieksrol is, zoals bezoekers van festivals, biënnales, design weeks of musea, is er een minstens even belangrijke rol voor publiek als ‘co-creator’ omdat het ontwerpproces de gelegenheid biedt om in samenspraak met de (eind)gebruiker producten, gebieden of systemen te ontwikkelen. ^[12]

Bezoekers

De publieksbelangstelling voor ontwerpinstellingen en -evenementen is groot. Het Nieuwe Instituut rapporteert in zijn jaarverslag van 2016 dat er 700.000 nationale en internationale bezoekers zijn geweest, waarvan 10 procent betalend. De Dutch Design Week in Eindhoven is sinds het begin alleen maar gegroeid en trekt naast professionele ontwerpers ook een steeds groter algemeen publiek. In 2017 stopte de teller bij 335.000, bijna 40.000 per dag. De IABR in Rotterdam rapporteert eveneens een indrukwekkend bezoekersaantal van meer dan 130.000 voor de laatste editie.

De raad vindt de samenstelling van het publiek misschien wel belangrijker dan de omvang. Hoewel er geen betrouwbare cijfers zijn, is het niet waarschijnlijk dat het publiek heel divers is qua opleiding, inkomen of migratieachtergrond. In andere culturele sectoren heeft de raad geconstateerd dat het publiek inclusiever wordt als de samenstelling van de beroepsgroep en het type product diverser is.

De ontwerpsector moet hier net zo’n inhaalslag maken als de andere sectoren, en zal vooral buiten de eigen circuits moeten zoeken naar goede voorbeelden. Zo is in het social media-circuit van *influencers* een beweging van jonge ‘hijabistas’ gaande rond het ontwerp van de hoofddoek, waarbij het niet alleen om de esthetische aspecten gaat, maar ook om materiaalvernieuwing. ^[13]

In het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten is een aantal ‘black in design-platforms’ opgericht. Niet speciaal omdat ontwerpers met een migratieachtergrond een andere aanpak of stijl zouden hebben, maar vooral om te laten zien dat ontwerpogaven rond dringende maatschappelijke problemen (zoals politiegeweld in de VS) niet zonder de inbreng van de direct betrokkenen kunnen. ^[14]

Co-creatie

Er zijn van oudsher talloze methoden en technieken ontwikkeld om professionele ontwerpers en beleidsmakers in gesprek te brengen met eindgebruikers. Zo zijn er inspraakprocedures, interviewmethodieken en participatietechnieken ontwikkeld om in samenspraak ruimtelijke ontwerpvoorstellen te maken. Een ontwikkelproces dat van onderop wordt georganiseerd, geeft de grootste kans op een zogenaamd ‘inclusief ontwerp’, waarin zowel de wensen als ervaringen van buurten, groepen en andere eindgebruikers mede sturend zijn voor het proces.

Wij zien dat bij sommige maatschappelijke thema's en ontwerpdisciplines hier al grote stappen zijn gemaakt. Zo opereert Architectuur Lokaal al decennialang als bemiddelaar tussen overheid, opdrachtgevers en ontwerpers. Anderzijds is ook in de sector zelf geconstateerd dat sommige maatschappelijke uitdagingen nauwelijks op de ontwerpagenda staan. De ambassadeur van de Dutch Design Week 2017 constateerde bijvoorbeeld dat vragen rond economische macht, democratie en migratie achterblijven ten opzichte van 'groen ontwerp'.^[15] Van de living labs is eveneens bekend dat zij qua thematiek en aanpak vooral hoogopgeleide, overwegend witte deelnemers trekken.^[16]

Ontwerp en cultuureducatie

In het basis- en voortgezet onderwijs is een vernieuwingsbeweging ontstaan rond de gedachte dat de nieuwe eeuw ook nieuwe vaardigheden vereist. Onder het motto *21st century skills* worden belangrijke elementen van het ontwerpdenken vertaald naar nieuwe onderwijspraktijken. Het gaat onder andere om kritisch denken, samenwerken, probleemoplossend denken, creatief denken, mediawijsheid en computervaardigheden. Voor scholen en leerkrachten die hiermee verder willen, zijn er diverse scholingsmogelijkheden. Daarmee wordt ontwerp niet zomaar zichtbaar als een specifiek proces of product. Initiatieven als 'haal een ontwerper in de klas' of 'DesignWeek@School' houden de sector op dit punt herkenbaarder.^[17]^[18]

De raad ziet hier zowel kansen als risico's. Enerzijds wordt ontwerponderwijs geïntegreerd in het aanbod van cultuureducatie en draagt het bij aan de ontwikkeling van nieuwe curricula.^[19] Anderzijds verdwijnt het onderscheidende karakter van ontwerpdenken in een algemene herziening van didactische principes en curriculumrichting.

Conclusie

We zien dat de zowel de sector als de samenleving bij de grote maatschappelijke transitie een belangrijke rol toedicht aan ontwerp(ers). Dit uit zich in ontwerponderzoek en concepten (kritisch ontwerp), maar ook in de vraag naar ontwerpkracht. Daarnaast zijn er in de sector ook belangrijke methodieken zoals labs en co-creatie ontwikkeld om tot een gedeelde en integrale ontwerpinspanning te komen. We zien aan de opkomst van ontwerpdenken in het onderwijs (*21st century skills*) dat dit soort methodieken overal aan belang winnen.

Tegelijkertijd moeten we constateren dat het nog ontbreekt aan inzicht in de actuele transitieopgaven en programma's waarvoor ontwerpers nodig zijn. Er is geen sprake van kennisuitwisseling en opschaling op basis van eerdere ervaringen. Met de brede acceptatie van het ontwerpdenken ontstaat ook het risico dat de specifieke expertise en aanpak die de ontwerpsector levert in een algehele procesverandering verdwijnt, waar weinig ruimte is voor de scherpe randjes van de sector, in artistiek en kritisch opzicht.

We constateren ook dat niet alle maatschappelijke opgaven en transitie even populair zijn in de sector. Inclusiviteit en sociale cohesie bijvoorbeeld, komen nauwelijks voor in de lijstjes en overzichten van wat ontwerp 'kan doen'. De ontwerpsector heeft hier nog wel wat grote stappen te zetten.

1

Deze 'video' is onderdeel van de expositie Designing Critical Design.
Fiona Raby, Anthony Dunne, U.K., 2007

2

Vanaf 2013 tot 2015 werden vijf publicaties gepresenteerd, waarmee de crosssectorale bijdrage van de ontwerpdisciplines werden geïllustreerd op initiatief van betrokkenen bij de Topsector Creatieve Industrie.

3

'Een brede blik
op Erfgoed' (pdf)
Raad voor Cultuur,
Raad voor Leefomgeving
en Infrastructuur, 2017

4

idem
pagina 9

5

idem
pagina 10

6

Kennis- en Innovatieagenda Creatieve Industrie,
2016 – 2018
'clicknl.nl'

7

'Designing a better Britain'
Design Council, 2015, U.K.

8

De inventarisatie van Nederlandse living labs hebben we gebaseerd op twee criteria:

1. De kennisproductie is gezamenlijk (co-creatief).
Er werken ten minste twee partijen uit de 'quadruple helix' van overheid, kennisinstellingen, bedrijven en maatschappelijke partijen (bewoners) samen.
2. De kennisproductie is gericht op het ontwikkelen van innovatieve oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen.
'rathenu.nl'

9

Atlas onderzoek met impact
'verenighogescholen.nl'

10

City deal om criminaliteit en overlast voorkomen
'agendastad.nl'

11

'Omgevingsvisie Rijk.'
'Wat is de omgevingsvisie?'
'aandeslagmetdeomgevingswet.nl'

12

De rol van het publiek als consument van ontwerpproducten laten we hier achterwege

13

Hijab fashion
'facethis.nl'

14

Black design still matters
'citylab.com'

15

Ontwerpers, red de wereld
'nrc.nl'

16

The defining characteristics of urban living labs.
Technology Innovation Management Review
Steen, K., Van Bueren, E., 2017

17

'TOOL' (pdf)
Handvatten om samen met een technisch, grafisch of industrieel
ontwerper onderwijsactiviteiten te ontwikkelen op het gebied van
ontwerpend leren.
'ktwt.nl'

18

'designweekatschool.nl'

19

'curriculum.nu'

6. Conclusies en aanbevelingen

In dit advies hebben we een beeld gegeven van de stand van zaken en ontwikkelingen in de ontwerpsector. We zien een veelkleurige sector: rijk aan tradities en uiteenlopende praktijken. Ontwerpers zijn werkzaam als zzp'er, in dienst van bedrijven of van ontwerp- en architectenbureaus. Ze manifesteren zich lokaal en internationaal, individueel en collectief. Ze werken in opdracht en autonoom, ze ontwerpen al onderzoekend en onderzoeken ontwerpelijk. Ze veranderen vormen, ketens en systemen. Ze verbinden hun creativiteit aan vele domeinen: van cultuur tot gezondheidszorg, van defensie tot stedelijke vernieuwing, van mobiliteit tot duurzame leefomgevingen. Ze werken disciplinair, multidisciplinair en transdisciplinair.

De kleinschaligheid en hybriditeit van de sector zijn enerzijds een kracht, omdat die de sector flexibel en wendbaar maken. Maar aan de andere kant maakt met name de kleinschaligheid, vooral door de lage organisatiegraad, de sector ook kwetsbaar, bijvoorbeeld voor schommelingen in de conjunctuur. Relatief kleine spelers blijven bovendien gemakkelijk onzichtbaar, zijn onvoldoende opgenomen in kennisnetwerken en hebben een zwakke onderhandelingspositie. Hierdoor blijft de potentie van de sector om bij te dragen aan maatschappelijke transitievraagstukken nog grotendeels onbenut.

Om een beter beeld te krijgen van de ontwerpsector heeft de minister aan ons gevraagd om in te gaan op de rol van de instellingen, de afbakening van de e-cultuur en de verbintenis met de maatschappelijke uitdagingen. Op basis van de voorgaande hoofdstukken komen we hieronder tot een antwoord op deze vragen. Daarna vatten wij ons advies samen in een aantal aanbevelingen, waarmee wij hopen dat de positie van de ontwerpsector versterkt zal worden.

De rol van instellingen in de ontwerpsector

Tijdens onze rondgang hebben we gesproken met vertegenwoordigers van instellingen en met ontwerpers, die al dan niet een klein, middelgroot of groot bureau hebben. De sector kent brancheverenigingen, fondsen, kennisinstellingen, festivals, presentatie-instellingen, veel prijzen en ondersteunende instellingen. Slechts een enkele instelling of fonds heeft een rijksopdracht en heeft zowel een agenderende als faciliterende rol. De rijksinstellingen hebben de taak om zowel de culturele als economische en maatschappelijke bijdrage van de sector te versterken. Allemaal met beperkte budgetten, waardoor er nauwelijks financiële armslag is om de rol te pakken die de samenleving voor de ontwerpsector, als een van de toonaangevende topsectoren, in gedachten heeft.

Mede door deze financiële schaarste is er in de sector continu discussie over de rol en functie van instellingen. De sector heeft moeite zichzelf te organiseren, met name op het terrein van presentaties, kennisdeling, internationalisering en onderzoek. Spelers in de sector ervaren hier leemtes in de bestaande infrastructuur. Er is behoefte aan festivals, platforms en manifestaties, niet alleen om Nederlands en internationaal ontwerp te kunnen presenteren of resultaten van onderzoek te delen, maar ook om (internationale) contacten aan te knopen met producenten en potentiële opdrachtgevers.

De sector kan sterker worden als bestaande instellingen en initiatieven samenwerken, beter op elkaar afstemmen en waar mogelijk samen optrekken. Zo is in het zuiden van Nederland een aantal ontwerpinstellingen, festivals en een archief gevestigd. De raad ziet in deze stedelijke cultuurregio kansen om ambities te verwezenlijken op het gebied van de promotie en presentatie van ontwerp. Hier is een potentieel netwerk dat kan worden geactiveerd voor een gezamenlijke agenda.

Het percentage van het rijksbudget dat naar de ontwerpsector gaat is beperkt en wordt met name gefinancierd vanuit culturele middelen. De bijdragen van andere ministeries zijn zeer bescheiden, terwijl ook zij met vraagstukken worden geconfronteerd waarvoor ontwerpkracht nodig is. Wil men dat de ontwerpsector, naast zijn artistiek-culturele bijdrage, ook meer waarde toevoegt op economisch en maatschappelijk terrein, dan zullen andere departementen hierin ook moeten investeren. De raad roept de ministeries op de potentie van de ontwerpsector voor de aanpak van maatschappelijke opgaven beter te benutten en hieraan bij te dragen.

De afbakening van e-cultuur

De minister heeft ons gevraagd in te gaan op de afbakening van e-cultuur. Deze term is overigens stof voor menig discussie en onnodige controverse. Het begrip 'e-cultuur' is afkomstig uit een tijd, ruim twintig jaar geleden, waarin digitale en internettechnologie om nieuwe vormen van ontwerp en creativiteit vroegen. Hierbij werd e-cultuur als expliciete tegenhanger van e-commerce geïntroduceerd, voor en door een nieuwe generatie kritische ontwerpers. Aangezien de term 'e-cultuur' internationaal geen weerklank krijgt, zijn sindsdien twee andere begrippen in omloop: digitale cultuur en artscience. Zowel het Nieuwe Instituut als het Stimuleringsfonds gebruiken sinds kort het begrip 'digitale cultuur', aangezien dit internationaal de meeste herkenning oplevert en als de meest gangbare definitie wordt gehanteerd.

De raad constateert echter dat het begrip 'digitale cultuur' niet volledig de lading dekt: ten eerste zijn er andere vormen van cultuur die vrijwel geheel digitaal zijn geworden, zoals bepaalde muziek- en audiovisuele genres; ten tweede gebeurt er in dit deel van de ontwerpsector veel meer dan alleen met digitaal ontwerp kan worden geduid.

De focus in de jaren negentig op de nieuwe technologische ontwikkelingen van internet en digitalisering is uitgebreid met een grote kritische interesse voor de betekenis van andere wetenschappelijke doorbraken en nieuwe technologieën op het gebied van onder meer genetisch onderzoek, *artificial intelligence*, robotica en biotechnologie. Internationaal wordt deze ontwikkeling onder andere als 'artscience' bestempeld, maar hoewel die term hier en daar in Nederland opkomt, bijvoorbeeld

in de interfacultaire samenwerking tussen de Universiteit van Leiden, het Haagse conservatorium en de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten, is er van een algemeen gebruik hiervan nog geen sprake.

De raad verwacht dat verschillende termen en aanduidingen voorlopig nog wel naast elkaar zullen bestaan. Van groter belang dan deze definitiekwestie vinden wij dat er waardering en erkenning is voor de ontwerpkracht en het kritisch vermogen van deze sector. Hoewel e-cultuur steeds meer verweven raakt met de andere disciplines, is ook geconstateerd dat juist op het snijvlak van wetenschappelijke doorbraken, technologie en kunst zeer aansprekende, creatieve ontwerpexperimenten plaatsvinden die de politieke en ethische consequenties hiervan verkennen, onthullen en bekritisieren. Goede randvoorwaarden voor e-cultuur houdt Nederland in de voorhoede van de internationale ontwerpsector. De raad hecht er daarom aan dat dergelijke ontwerpambities voldoende ondersteund worden, ook al omdat ze zo direct verbonden zijn met de veranderingen in onze samenleving. Initiatieven, instellingen en programma's die zich op dit terrein begeven, verdienen volgens ons dus erkenning en ondersteuning.

Aanbevelingen

De kracht van de ontwerpsector is niet alleen afhankelijk van ontwerpers en het veld zelf, maar ook van diverse overheden, instellingen en opdrachtgevers. Wij pleiten niet voor top-down beleid, stelselwijzigingen of nieuwe structuren, maar voor het stimuleren en verstevigen van de aanwezige basis. De sector heeft een overheid nodig die de bottom-up dynamiek versterkt rondom de artistiek-culturele, economische en maatschappelijke waarden die de sector produceert. Dat vraagt van de kant van de sector dat hij zich sterker maakt, onder meer door zich beter te organiseren. We hebben door het advies heen in algemene termen oplossingsrichtingen aangereikt. Hieronder vatten wij deze samen in zes aanbevelingen.

1. Versterk de infrastructuur

De ontwerpsector kent een uitgebreid netwerk actoren die actief zijn in diverse maatschappelijke domeinen en ondersteund worden op verschillende schaalniveaus door kennisinstellingen, ondersteunende instellingen en brancheorganisaties. Er zijn echter weinig instellingen met een rijkstaak in de culturele basisinfrastructuur opgenomen. Er is behoefte aan meer en ook andersoortige presentatiemogelijkheden zoals manifestaties en een variëteit in festivals. Dit soort manifestaties of presentatieplekken zijn cruciaal voor de sector, mede omdat de ontwerpsector hier in aanraking komt met potentiële partners; overheden, kennisinstututen en ondernemers, of producenten. Ook voor het publiek is het belangrijk om tijdens manifestaties kennis te kunnen nemen van innovatieve ontwikkelingen.

Aanbevelingen aan de ontwerpsector

- Versterk het eigen netwerk in de sector, onder meer door kennisdeling en door beleid beter op elkaar af te stemmen, gezamenlijke agenda's te maken en waar mogelijk samen op te trekken.
- Betrek de stedelijke cultuurregio's bij de gezamenlijke agenda's en speel een rol in de profilering van deze regio's.

Aanbevelingen aan de Rijksoverheid

- Verruim de middelen en schep plaatsen in de culturele basisinfrastructuur voor manifestaties en festivals.
- Onderzoek met regionale cultuurregio's hoe hun profilering versterkt kan worden. Zo is in het zuiden een groot potentieel netwerk dat kan worden geactiveerd voor een gezamenlijke, nationale ontwerpagenda, gericht op talentontwikkeling, promotie, presentatie en internationalisering van ontwerp. Wijs deze regio expliciet aan om te werken aan een nationaal design platform, waar makers, opdrachtgevers en de industrie bijeenkomen en die gezamenlijk een bijdrage leveren aan het programma, de presentatie en het onderzoek ter versterking van het Nederlands design.

Aanbevelingen aan stedelijke cultuurregio's

- Versterk de infrastructuur door ruimte te geven aan initiatieven en aan broedplaatsen.
- Profileer en versterk potentiële regionale netwerken.

Aanbevelingen aan opdrachtgevers

- Breng ontwerp- en onderzoeksopdrachten in bij, bijvoorbeeld, broedplaatsen in de stedelijke cultuurregio's.

2. Faciliteer en financier ontwerponderzoek

Gelet op de cruciale betekenis van autonoom onderzoek en experiment adviseren wij daarvoor extra financiën, faciliteiten en ruimte beschikbaar te stellen. Voor de verspreiding van kennis zijn platforms voor reflectie en debat van belang. De sector is gebaat bij een breed scala aan onderzoekspraktijken: van hightech academisch tot ambachtelijk materieel. Ontwerpers zouden dan ook beter aansluiting moeten krijgen bij de financieringsbronnen, zoals NWO en SIA. De raad moedigt de sector óók aan zijn eigen onderzoekstraditie te versterken, bijvoorbeeld door in de kunstvakopleidingen een onderzoekspraktijk te stimuleren. De raad vindt het belangrijk te benadrukken dat het experimentele onderzoek thuishoort bij het beleid van het ministerie van OCW. Het ministerie van OCW kan een initiërende en sturende rol spelen om het ontwerponderzoek dat ten behoeve van maatschappelijke opgaven gedaan wordt onder te brengen bij de betreffende ministeries en de topsector.

Aanbevelingen aan de ontwerpsector

- Pas op met een vergaande academisering van het onderzoek. Onderzoek hoeft niet altijd volgens de wetenschappelijke methode te verlopen. Ontwerpend onderzoek of ontwerponderzoek heeft unieke kenmerken door zijn verwevenheid met ambachtelijke tradities en vaardigheden en speculatieve praktijken.
- Sluit onderzoek naar nieuwe én oude materialen, nieuwe én oude ambachten en technieken in.
- Sluit aan bij bestaande onderzoeksagenda's, met name de agenda's die gericht zijn op de grote maatschappelijke vraagstukken, en maak veel sterkere verbindingen met andere kennisdomeinen, onder andere met de technische, de sociale wetenschappen en de *humanities*.
- Sluit structurele en strategische coalities met universitaire en hbo-onderzoeksgroepen om aanspraak te maken op NWO- en SIA gelden, in plaats van te proberen een zelfstandige status binnen deze fondsen te verwerven.
- Neem expliciet onderzoek en experiment op in begrotingen voor projecten voor overheden en opdrachtgevers, en gebruik hierbij de Fair Practice Code als onderbouwing.

Aanbevelingen aan de Rijksoverheid

- Verruim de middelen uit de cultuurbegroting door geormerkte financiering voor artistiek, kritisch, ontwerpend onderzoek beschikbaar te stellen.
- Coördineer de vraag naar ontwerponderzoek tussen de verschillende ministeries en maak deze vraag op periodieke basis bekend.

Aanbevelingen aan stedelijke cultuurregio's

- Maak ontwerpend onderzoek onderdeel van regionale en gemeentelijke transitieopgaven.

- Gebruik de bestaande overlegstructuren (VNG, koepels en IPO) als platform om kennis over de rol die ontwerp heeft gespeeld in concrete transitieopgaven uit te wisselen, over te dragen en te bundelen.
- Coördineer via deze kanalen de vraag naar ontwerponderzoek in de verschillende gebieden en maak deze vraag periodiek bekend.

Aanbevelingen aan opdrachtgevers

- Maak ruimte voor ontwerpend onderzoek in opdrachten.
- Accepteer dat onderzoek en experiment noodzakelijk zijn om een groot en kostbaar traject voor te bereiden; las onderzoeksfasen in als onderdeel van de kwaliteitscontrole.

3. Stimuleer de in- en doorstroom van startend talent

Wij adviseren de in- en doorstroom op de arbeidsmarkt voor met name startende, getalenteerde ontwerpers te verbeteren. Voor hen is het moeilijk om door te breken. Zij vinden het lastig om hun weg te vinden in het bos van financieringsmogelijkheden en -voorwaarden. De gedachte aan een enkel financieringsloket voor de sector is verleidelijk maar onrealistisch. Toch moet de toegankelijkheid ervan worden vereenvoudigd. Daarnaast heeft de sector nog een inhaalslag te maken rondom de toegang en mogelijkheden van ontwerpers met een migratieachtergrond of zonder hbo- of wo-opleiding. Ook hier ligt een gedeelde verantwoordelijkheid voor alle betrokkenen in de sector.

Aanbevelingen aan ontwerpsector

- Ondersteun starters met het vinden van verschillende financieringsmogelijkheden en regelingen. Met name het Stimuleringsfonds en de Topsector Creatieve Industrie kan hierbij een belangrijke taak vervullen.
- Gebruik de Code Culturele Diversiteit bij de invulling van nieuwe bestuurlijke of uitvoerende functies in de sector.
- Zie toe op een evenwichtige vertegenwoordiging van mannen en vrouwen, en van ontwerpers met verschillende achtergronden op festivals, discussieplatforms en andere presentatiemomenten.
- Scout de maakfestivals en maakplaatsen voor ontwerptalent met een andere achtergrond.
- Maak gebruik van de brancheorganisaties die veel praktische en inhoudelijke kennis en expertise hebben opgebouwd en deze beschikbaar stellen voor de sector.
- Onderzoek hoe in andere landen de diversiteit van de ontwerpsector wordt gestimuleerd. In het bijzonder in het Verenigd Koninkrijk, maar ook in de Scandinavische landen en Frankrijk.
- Entameer met de brancheorganisaties een gezamenlijke campagne om meer aandacht voor ontwerp te vragen bij overheden en particuliere opdrachtgevers.

Aanbevelingen aan de Rijksoverheid

- Hanteer stringenter de Code Culturele Diversiteit bij de gunning van ontwerpogaven; bij het overleg met de sectorvertegenwoordigers en de beoordeling van de sectorinstellingen; bij de nationale inzendingen voor internationale biënnales en festivals, en bij selectie van ontwerpers voor handelsdelegaties.
- Ontwikkel nieuwe financieringsconstructies en trek er extra financiële middelen voor uit om startende ontwerpers in de vorm van vouchers, goedkope leningen, prijsvragen of revolverende fondsen, in samenwerking met het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, ministeries en organisaties zoals Cultuur + Ondernemen.
- Pas de aanbestedingsregels ruimhartiger en ruimer toe om ook jong talent een kans te geven en om meer ontwerpmeters te maken.
- Leg in navolging van het buitenland vast dat deelname aan ontwerprijstvragen vergoed wordt.
- Stimuleer innovatief opdrachtgeverschap en zorg ervoor dat de aanbestedingsregels innovatie niet in de weg staan.

Aanbevelingen aan stedelijke cultuurregio's

- Hanteer de Code Culturele Diversiteit bij de gunning van ontwerpogaven.
- Stimuleer, faciliteer en financier de makersbeweging door nieuwe gemeentelijke maakplaatsen te creëren en/of aan te sluiten bij bestaande activiteiten.
- Stimuleer de vraag, bijvoorbeeld door vouchers te introduceren en aandacht te vragen voor goed opdrachtgeverschap.

Aanbevelingen aan opdrachtgevers

- Hanteer de Code Culturele Diversiteit bij de gunning van ontwerpogaven.
- Ga actief op zoek naar ontwerpers met een diverse achtergrond, of naar ontwerprijnbreng vanuit een diverse achtergrond.

4. Benut de potentie van de ontwerpsector bij de aanpak van maatschappelijke vraagstukken

In onze analyse stellen we vast dat de kracht van de ontwerpsector nog te weinig wordt benut bij de aanpak van maatschappelijke vraagstukken. Wel zien wij veelbelovende initiatieven in stedelijke cultuurregio's, waar ontwerpers betrokken worden bij sociale, digitale en ruimtelijke vraagstukken. Het Rijk kan dit versnellen en versterken door met behulp van thematische actieprogramma's in te spelen op kansen in de stedelijke cultuurregio's en ervoor te zorgen dat ontwerpers en/of ontwerp bureaus hierbij betrokken worden.

Een actieprogramma is volgens de raad een kansrijk instrument om doelen te stellen, bruggen te slaan, partijen met elkaar te verbinden, kennis te delen en eventueel op te schalen of te verspreiden. Een 'actieagenda' is een gezamenlijke innovatieagenda waarin het 'wat' en het 'hoe' centraal staan.

Een kansrijke mogelijkheid zou zijn om in lijn met de Actieagenda voor Ruimtelijk Ontwerp parallel hieraan een Sociale en een Digitale Actieagenda te ontwikkelen, waarin grote maatschappelijke thema's dragend zijn. Zo kan de kracht van ontwerp worden benut voor ruimtelijke, sociale en digitale vraagstukken in ons land, kunnen er coalities ontstaan tussen kennisinstellingen, particulieren, het bedrijfsleven, de overheid en de ontwerpsector en kan er kennisdeling en kenniscreatie plaatsvinden, zodat de impact kan worden verhoogd.

De raad ziet de noodzaak voor vruchtbare integratie van bestaande initiatieven. De bovengenoemde actieagenda's zouden dan ook complementair moeten zijn aan bijvoorbeeld een initiatief als de Kennis- en Innovatieagenda van de Topsector Creatieve Industrie 2018 – 2020, waarin een agenda met maatschappelijke opgaven voor de ontwerpsector is opgenomen.

Aanbevelingen voor de sector zelf

- Zoek actief aansluiting bij initiatieven rond de grote maatschappelijke vraagstukken in stedelijke cultuurregio's.
- Benut de ontwikkeling in hogescholen rond 'werkplaatsleren' en labs.
- Breng gedetailleerd in kaart wat op regionaal niveau plaatsvindt aan ontwerp- en onderzoek in bestaande citylabs, fablabs, design labs, etc.
- Vergroot de vaardigheden van ontwerpers om succesvol verbindingen aan te gaan met andere sectoren.

Aanbevelingen aan de Rijksoverheid

- Neem een aantal grote maatschappelijke uitdagingen als uitgangspunt en formuleer, in navolging van de Actieagenda voor Ruimtelijk Ontwerp, met andere betrokken ministeries en stedelijke cultuurregio's een meerjarenprogramma, waarin diverse partijen en instellingen kunnen participeren. Stel hierin de doelen voorop. Naast urgente maatschappelijke thema's kunnen hier sectorale invalshoeken een rol spelen. De raad denkt aan een Sociale en een Digitale Actieagenda, waarin maatschappelijke thema's centraal staan.
- Zorg ervoor dat de programma's bekend zijn bij zowel de actoren uit de ontwerpsector als de bestuurders en particulieren en dat de programma's extern worden vertegenwoordigd, zodat er verbinding gelegd wordt met de samenleving. Zie er ook op toe dat de interne regie wordt geregeld en dat de verbinding tot stand komt tussen de organisaties, overheden en instellingen die samenwerken ten behoeve van een bepaald actieprogramma.

Aanbevelingen aan stedelijke cultuurregio's

- Zorg ervoor dat er aansluiting komt bij initiatieven die in beeld brengen waar ontwerpers actief zijn en hoe daarvan gebruik gemaakt kan worden. Zoek contact met lokale netwerken van instellingen, professionals, brancheorganisaties en maak daar gebruik van om de ontwerpsector te versterken en beter in te bedden.

Aanbevelingen aan opdrachtgevers

- Betrek ontwerpkracht in een vroeg stadium van projectontwikkeling die raakt aan maatschappelijke vraagstukken. Het gaat hier om overheden en ook andere grote opdrachtgevers, zoals bijvoorbeeld zorginstellingen, bedrijven en woningbouwverenigingen.

5. Zorg voor een beter beheer en behoud van het ontwerpergoed

Het is niet goed gesteld met het geheugen van de sector. Er is geen beleid voor het ontwerpergoed. De geschiedenis van digitale cultuur is nauwelijks te bestuderen, simpelweg omdat er geen partijen zijn die zich toeleggen op behoud, beheer en openbaarmaking ervan. Het vormgevingsergoed is versnipperd en incompleet. De oprichting van een erfgoedinstelling kan hier werken als een vliegwiel of als een opstap om de omgang met waardevolle collecties en archieven te doordenken, en hiervoor beleid en nieuwe praktijken te ontwikkelen.

Aanbevelingen voor de sector zelf

- Koppel de kennis uit de erfgoedsector aan de behoeften van de ontwerpsector om tot bruikbare richtlijnen te komen voor een beleidsvisie op ontwerparchieven.
- Activeer een potentieel netwerk van instellingen en organisaties die zich bezighouden met behoud, beheer en presentatie van ontwerpergoed.

Aanbevelingen aan de Rijksoverheid

- Maak er werk van om de (beleids)opties voor het bewaren, ontsluiten en tentoonstellen van ontwerpergoed te verkennen. Onderzoek bijvoorbeeld op welke wijze het erfgoedbeheer en –behoud het beste kan worden ondersteund; al dan niet door de oprichting van een instelling.
- Onderzoek ook of bestaande instellingen met een erfgoedtaak de handen ineen kunnen slaan om samen met stedelijke cultuurregio's een plan van aanpak te maken voor het behoud en beheer van Nederlands ontwerpergoed.

6. Bouw voort op internationalisering

Het internationaliseringsbeleid van de ministeries van OCW, EZ en BZK heeft de afgelopen jaren in vele opzichten zijn vruchten afgeworpen. De ontwerpsector is steeds actiever aanwezig op het wereldtoneel, de opleidingen en het ontwerponderzoek zijn internationaal toonaangevend en er vinden volop internationale uitwisselingen plaats. Dit uit zich ook in de groei van aanvragen voor subsidiemogelijkheden en in de toename van internationale podia zoals festivals, biënnales en beurzen.

Helaas kan maar een beperkt deel van de ontwerpers financieel en inhoudelijk bij hun internationaliseringspraktijken worden ondersteund.

Wij adviseren dat er meer middelen beschikbaar komen voor internationaliseringsambities, bijvoorbeeld in de vorm van reis- en studiebeurzen. Er zijn zowel artistiek-inhoudelijke als economische motieven om stevig te willen internationaliseren. Met name startende ontwerpers en makers zijn gebaat bij presentaties en goede ingangen, en streven ernaar om snel ingebed te raken in een buitenlands netwerk. Voor *mid-career* makers liggen er kansen op het gebied van samenwerkingen en voet aan de grond krijgen in het buitenland via *residencies*, maar ook via incubators of accelerators, waarvan coaching en ontsluiting van een lokaal netwerk vaste onderdelen zijn. Om de bestaande internationaliseringspraktijk te versterken, doen we de volgende aanbevelingen.

Aanbevelingen voor de sector

- Ondersteun jonge en *mid-career* ontwerpers bij het ontwikkelen van een internationaliseringsstrategie, zorg voor kennisuitwisseling, coaching en professionalisering.
- Verken welke internationale podia, festivals, biënnales etc. van waarde zijn voor de Nederlandse ontwerper om te zorgen dat er geen kansen onbenut blijven.
- Zorg voor een heldere visie op het gebied van internationalisering en een betere afbakening tussen de verschillende instellingen via het netwerk Creative Holland.

Aanbevelingen voor de Rijksoverheid

- Vergroot de internationaliseringsmiddelen, bijvoorbeeld in de vorm van beurzen, met name voor startende en *mid-career* ontwerpers om hun culturele en artistieke praktijk te versterken.
- Ontwikkel een internationaliseringsagenda samen met de diplomatieke posten, waarmee programmatisch en thematisch samenwerken tussen landen mogelijk wordt gemaakt en sluit hiermee tevens aan op de geadviseerde actieagenda's.
- Zorg voor een heldere afstemming tussen de internationaliseringsmiddelen vanuit de verschillende departementen (OCW, BUZA en EZ), want het is belangrijk dat er een duidelijke overlegstructuur is, zodat het internationaliseringsbeleid, met name van de fondsen, beter binnen het algemene beleidskader past van het internationale cultuurbeleid.
- Onderzoek welke belemmeringen er zijn voor Nederlandse ontwerpers om in het buitenland te acteren, en omgekeerd ook naar de belemmeringen voor buitenlandse ontwerpers om naar Nederland te komen voor de ontwikkeling en uitvoering van projecten.

- Versterk het Stimuleringsfonds voor de Creatieve Industrie om programma's en regelingen voor de internationaliseringsbehoefte in de sector te ontwikkelen. Vergroot de financiële armslag hiervoor.
- Onderhoudt contact met buitenlandse ministeries; alle grote maatschappelijke thema's zijn elders ook aan de orde. Maak hiervoor ook gebruik van gezanten, zoals de watergezant.

Aanbevelingen voor de stedelijke cultuurregio's

- Zoek actieve samenwerking tussen culturele platforms in stedelijke cultuurregio's en lokale fondsen (zoals Brabant C) met landelijke kennisinstellingen op het gebied van internationalisering om kennisdeling mogelijk te maken.

Bijlagen

>Retouradres Postbus 16375 2500 BJ Den Haag

Raad voor Cultuur
Prins Willem Alexanderhof 20
2595 BE DEN HAAG

Erfgoed en Kunsten
Rijnstraat 50
Den Haag
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Contactpersoon:
Jerker Spits

Onze referentie
1135998

Datum **30 JAN. 2017**
Betreft verkenningaanvraag cultuurbeleid 2021 en verder

Geachte Raad,

Met deze brief vraag ik u om advies over het cultuurbeleid vanaf 2021. In het eerste deel van deze brief schets ik de aanleiding voor mijn verzoek aan de Raad. In het tweede deel stel ik u een aantal vragen over samenwerking tussen de overheden. Het derde deel bestaat uit meer specifieke vragen over verschillende sectoren. Tot slot schets ik de planning in voorbereiding op de nieuwe periode.

Uw advies vormt één van de bouwstenen voor het cultuurbeleid vanaf 2021. Mijn doel is een toekomstbestendig cultuurbeleid dat goed rekening houdt met nieuwe werkwijzen in de cultuursector en uitgaat van wederzijdse samenwerking tussen rijk, provincies en gemeenten. Ik vind het van belang om, juist gezien de wens tot verandering, in een vroeg stadium het inhoudelijke gesprek over mogelijke verbeteringen te starten.

De samenwerking tussen en afstemming met de verschillende overheden is daarbij een belangrijk aandachtspunt. Rijk, steden en provincies treden nu op vanuit hun eigen rol en verantwoordelijkheid: de zorg voor landelijk, stedelijk respectievelijk regionaal cultuurbeleid. Mijn overtuiging is dat zij door meer samen te werken de betekenis van cultuur voor het publiek kunnen versterken.

Ik hecht eraan de nieuwe periode in gezamenlijkheid met bestuurders van gemeenten en provincies, de cultuurfondsen en de cultuursector voor te bereiden. Daarom is deze brief afgestemd met VNG, IPO en de negen grote steden. Ook heb ik een beroep gedaan op de expertise van de cultuurfondsen.

1. Aanleiding voor de adviesaanvraag

In voorbereiding op de periode 2017-2020 waren bestuurders, cultuursector en de Tweede Kamer het erover eens dat het niet raadzaam was om grote veranderingen aan te brengen in het beleid en de wijze van financiering van

cultuur. Dit vanwege de forse bezuinigingen van het rijk en de andere overheden in de periode daarvoor.¹

Onze referentie
1135998

Nu klinkt een ander geluid. Steden en provincies, die samen met het rijk het cultuurbeleid vormgeven, vragen om een sterkere samenwerking in het cultuurbeleid.² De cultuursector wijst op nieuwe werkwijzen en het belang van een inhoudelijk gesprek over een stimulerend, gezamenlijk vorm te geven beleid.³ De Raad voor Cultuur heeft geadviseerd om 'de functie van de landelijke basisinfrastructuur opnieuw te beschrijven, met daarbij ook aandacht voor het lokale cultuurbeleid'. De Raad ziet daarbij een belangrijke rol voor de stedelijke regio: 'Stedelijke regio's kunnen rekening houden met de eigen identiteit en inspelen op de behoeften van hun inwoners – of het nu om een groeiende multiculturele bevolking gaat of juist om een krimpregio. Meer maatwerk wordt daardoor mogelijk, meer onderscheid ook.'⁴

De afgelopen jaren heeft mijn beleid in het teken gestaan van het bieden van ruimte aan culturele instellingen. Ruimte om een eigen profiel te ontwikkelen en om nieuwe samenwerkingsvormen aan te gaan, binnen en buiten de cultuursector. Dit was en is nodig om orkesten, musea en andere culturele instellingen mogelijkheden te bieden om zich aan te passen aan veranderingen in hun omgeving. Veranderingen op artistiek gebied, in de voorkeuren van het publiek en in de financiering. Ook was het een van mijn ambities recht te doen aan de grote waarde van cultuur voor de samenleving.

Daarnaast heb ik mij ingespannen om een aantal knelpunten in de financiering van cultuur op te lossen, na de zware bezuinigingen van het vorige kabinet. De afgelopen jaren is er weer geïnvesteerd in cultuur: in cultuureducatie, in talentontwikkeling, en in de basisinfrastructuur en de fondsen. Bij de invulling van de extra middelen die ik heb uitgetrokken, heb ik gekozen voor prioriteiten in mijn cultuurbeleid (talentontwikkeling, het aantrekken van een nieuw en divers publiek en cultuureducatie), rekening houdend met de wensen van de Tweede Kamer, van de provinciale en lokale bestuurders en van de cultuursector.

Ik ben de afgelopen jaren onder de indruk geraakt van de hoge kwaliteit en innovatie in het Nederlandse culturele aanbod, en van de betrokkenheid van vrijwilligers, amateurkunstenaars en bestuurders bij cultuur. Intussen richt de blik zich op de periode na 2020. Het is tijd geworden om met de betrokken partijen naar het huidige stelsel te kijken. Dat is van belang om te behouden wat er goed is, maar ook om te onderzoeken hoe de verschillende overheden gezamenlijk kunnen optrekken in de keuzes die gemaakt worden. In

¹ Zie Ruimte voor Cultuur. Uitgangspunten cultuurbeleid 2017-2020, juni 2015. <http://www.rijksoverheid.nl/documenten/beleidsnota-s/2015/06/08/ruimte-voor-cultuur>.

² Brief G9-wethouders kunst en cultuur aan minister Bussemaker, 24 april 2015, http://www.utrecht.nl/fileadmin/uploads/documenten/9.digitaaloket/Brief_G9_Minister_van_OCW.pdf

³ Kunsten '92, Tweede Kamerdebat op 21 november aanstaande, 7 november 2016, <http://www.kunsten92.nl/wp-content/uploads/2016/11/Brief-Kunsten-92-voor-Tweede-Kamerdebat-Cultuurbegroting-op-21-november-2016.pdf>.

⁴ Raad voor Cultuur, Agenda Cultuur 2017-2020 (en verder), april 2015, <https://www.cultuur.nl/upload/documents/adviezen/Agenda-Cultuur.pdf>, p.3.

het wetgevingsoverleg cultuur in de Tweede Kamer heb ik al een aantal voorbeelden van goede samenwerking genoemd: de samenwerking tussen steden in Brabant, de pilot van het rijk en Eindhoven op het gebied van de creatieve industrie en de samenwerking in het Noorden *We the North*.⁵ Het verder vormgeven van deze sterkere samenwerking, ook vanuit het rijk, zie ik als een belangrijk thema voor de komende jaren.

Het jaar 2017 wil ik benutten om de ideeën en wensen van verschillende partijen in beeld te brengen. Daarom zal ik gesprekken voeren met vertegenwoordigers van de cultuursector, steden en provincies. Ook de cultuurfondsen van het Rijk zijn met hun expertise en ervaring belangrijke partners in de voorbereiding op de periode na 2020. Daarbij gaat het om meer dan 'enkel' de inhoudelijke kennis van de ontwikkelingen in de cultuursector. Het gaat ook om de ervaring met de productie en distributie van cultuur en om kennis van nieuwe samenwerkingsvormen tussen de cultuursector en overheden. Dit is belangrijk, onder meer voor de relatie tussen aanbod van producties en programmering van podia in de podiumkunsten. Zo voert het Fonds Podiumkunsten hiervoor momenteel een pilot uit en wordt in samenwerking met het ministerie van Infrastructuur en Milieu het onderzoek *Ruimte, cultuur en economisch presteren van stedelijke regio's* uitgevoerd. Behalve de cultuurfondsen van het rijk zijn ook de private fondsen een belangrijke partner om een levendig cultuurklimaat te stimuleren. Daarom zal ik ook hun ideeën en wensen inventariseren.

Bij de vormgeving van het cultuurbeleid na 2020 hecht ik eraan om niet enkel aandacht te hebben voor gevestigde belangen in de cultuursector, maar ook voor de positie van makers die vaak minder institutioneel verankerd en vertegenwoordigd zijn, en de beleving en behoeften van het (potentiële) publiek. Het publiek wordt steeds diverser van samenstelling en treedt niet enkel als consument, maar ook steeds vaker als producent op. De relatie tot de omgeving van het aanbod – vooral de stedelijke regio – is in al deze ontwikkelingen een belangrijk aandachtspunt.

Ik vraag u om twee adviezen:

- Een verkenning naar de mogelijkheden van een sterkere en evenwichtigere samenwerking tussen overheden onderling en overheden en de cultuursector;
- Sectoradviezen, waarin u per thema of discipline trends en ontwikkelingen duidt en deze aan mogelijke scenario's verbindt.

Ik verzoek u de verkenning en de sectoradviezen uit te brengen in oktober 2017. Hieronder benoem ik voor beide mijn aandachtspunten.

2. Aandachtspunten voor de verkenning

Ik verwacht dat de verkenning ruim aandacht besteedt aan de samenwerking tussen de verschillende overheden. Het gaat mij hierbij vooral om stedelijke en regionale samenwerkingsvormen die goed inspelen op ontwikkelingen in de

⁵ Tweede Kamer, vergaderjaar 2016–2017, 34 550 VIII, vaststelling van de begrotingsstaat van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VIII) voor het jaar 2017, verslag van een wetgevingsoverleg, vastgesteld 2 december 2016, p. 51. <http://www.tweedekamer.nl/vergaderingen/commissievergaderingen/details?id=2016A03174>.

cultuursector. Ik vraag u dan ook het perspectief van de cultuursector en het publiek bij uw antwoorden te betrekken. De samenwerking tussen de verschillende overheden behoort immers in dienst te staan van een rijk en veelzijdig cultuuraanbod, waarvan zo veel mogelijk mensen kunnen genieten.

Onze referentie
1135998

Ik vraag u in elk geval in te gaan op de volgende vragen:

1. Welke regionale initiatieven en samenwerkingsverbanden zijn er op cultureel gebied?
2. Welke nieuwe samenwerkingsverbanden zouden de overheden in het leven kunnen roepen? Wat kunnen we daarbij leren van andere maatschappelijke sectoren?
3. Wat zijn de voorwaarden voor goede en effectieve samenwerking tussen de verschillende overheden en de overheden en de cultuursector?
4. Wat betekenen deze voorwaarden voor de verhouding en rolverdeling tussen rijk, steden en provincies, uitgaande van gelijkwaardige samenwerking?
5. Op welke wijze kan het rijk zijn overkoepelende, wettelijke verantwoordelijkheid voor 'het in stand houden, ontwikkelen, sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreiden van cultuuruitingen' in nieuwe bestuurlijke samenwerkingsverbanden gestalte geven?
6. Hoe kunnen rijk, steden en provincies in hun samenwerking optimaal rekening houden met (stedelijke en regionale) kenmerken van disciplines? En hoe kunnen zij inspelen op de toenemende cross-sectorale en discipline-overstijgende samenwerking in de cultuursector, die vaak regionaal of stedelijk is ingebed?
7. In welke mate draagt de huidige systematiek bij aan regionale verschillen in de sociale en geografische spreiding van cultuur?
8. Hoe kunnen subsidies van het rijk en de andere overheden elkaar versterken, ook in combinatie met leningen, crowdfunding en matching, zodat zij bijdragen aan nieuwe investeringen in de cultuursector?

Deze vragen bestrijken alle mogelijke samenwerkingsvormen tussen de overheden op het gebied van cultuur; ook samenwerking op het gebied van programma's en thema's, zoals cultuuronderwijs, talentontwikkeling, experiment en innovatie.

Ik vraag u aan de hand van actuele ontwikkelingen per sector duidelijk te maken in hoeverre de samenwerking tussen de overheden versterkt zou moeten worden. Ook vraag ik u hierbij aan te geven wat de rol van de cultuursector zelf zou moeten zijn. De antwoorden kunnen per regio, per sector en per discipline verschillen. De rol van de overheid en van de cultuurfondsen verschilt namelijk sterk. Zij spelen in de podiumkunsten een andere rol dan bijvoorbeeld op het gebied van film. Zo spelen in de podiumkunsten de gemeenten en provincies een grotere rol dan in de productie van film. Ik vraag u dan ook u in uw advies vooral te richten op voorbeeldstellende initiatieven in de verschillende disciplines en te benoemen wat daarbij de factoren voor succes zijn.

Voor de rol van de fondsen verwijs ik u naar de analyse en duiding van resultaten in de beleidsplannen van de fondsen voor de periode 2017-2020, en de komende verantwoording door de cultuurfondsen over de periode 2013-2016. Eens in de

vier jaar worden de fondsen gevisiteerd. De laatste visitatie velde een positief algemeen oordeel.⁶

Onze referentie
1135998

Ik vraag u uw verkenning van de samenwerking tussen de overheden niet te beperken tot de meerjarige subsidies van de overheden en fondsen, maar ook de samenwerking in programma's (zoals op het gebied van cultuureducatie) en de projectregelingen van fondsen en overheden hierbij te betrekken.

3 Aandachtspunten voor de sectoradviezen

Door een combinatie van publieke en private investeringen kent Nederland een kwalitatief sterke en fijnmazige culturele infrastructuur. In aanloop naar het cultuurbeleid vanaf 2021 vraag ik u sectoradviezen uit te brengen. Het doel daarvan is trends en ontwikkelingen binnen de sectoren te duiden en daaraan scenario's te verbinden. Het gaat om de sectoren podiumkunsten, beeldende kunst, architectuur en stedenbouw, creatieve industrie, musea, letteren en bibliotheken en de audiovisuele sector.

De sectoren archieven en monumenten maken geen deel uit van deze adviesaanvraag. Deze sectoren kennen een eigen dynamiek en wettelijk stelsel waarin de hierna genoemde thema's een minder sterke rol spelen. Zo valt de sector monumenten onder de Erfgoedwet en in 2019 onder de Omgevingswet.⁷ Binnenkort verschijnt de Erfgoedbalans, die de ontwikkelingen rond erfgoed zal duiden. In 2018 wordt het (financiële) stelsel voor de monumentenzorg herijkt. Daarin wordt ook de evaluatie van de Subsidieregeling instandhouding monumenten (Sim) betrokken en de evaluatie van de bestuurlijke afspraken die met de provincies zijn gemaakt over de restauratie van rijksmonumenten. Voor de sector monumenten wordt een aparte adviesaanvraag voorgelegd over de herijking van het stelsel voor de monumentenzorg en archeologie. Deze zal ook ingaan op de professionele organisaties voor monumentenbehoud als beherende instanties. Hiermee is ook uw brief van 3 december jl. over de afschaffing van de fiscale aftrek monumentenpanden afgedaan.⁸

Over de sector archieven hebben de Raad voor Cultuur en de Raad voor het openbaar bestuur op 5 april jl. op mijn verzoek al een advies uitgebracht. Dit advies beschrijft de problematiek rondom het beheer van keteninformatie. Het advies constateert dat de huidige Archiefwet onvoldoende houvast biedt. Op dit moment wordt bezien welke aanpassingen van de Archiefwet in het licht van de digitalisering noodzakelijk of gewenst lijken voor een geordende en toegankelijke

⁶ Rapport visitatiecommissie cultuurfondsen 2014, december 2014, www.letterenfonds.nl/dl.php?file=29. De visitatiecommissie concludeerde: 'Het beleid dat zij voeren is in lijn met de aan hen opgelegde kaders, zij beoordelen aanvragen en bezwaarschriften zorgvuldig, werken actief aan kwaliteitsbeleid via evaluaties, betrekken hun stakeholders in toenemende mate bij beleidsontwikkeling en uitvoering, hun bedrijfsvoering is op orde en de fondsmedewerkers zijn betrokken en gemotiveerd' (p.5).

⁷ Vooruitlopend op de datum van ingang van de Omgevingswet zijn de artikelen over de leefomgeving te vinden in het Overgangsrecht in de Erfgoedwet. Ze blijven ongewijzigd van toepassing zolang de Omgevingswet nog niet van kracht is.

⁸ Raad voor Cultuur, brief over afschaffing fiscale aftrek monumentenpanden en aankondiging sectoranalyse, 3 november 2016, kenmerk rvc-2016-1135.

staat van de archieven. In 2017 wordt de Kamer geïnformeerd over mogelijke wijzigingen van de Archiefwet. Momenteel voert de Erfgoedinspectie samen met de Provincie Noord-Brabant en het stadsarchief Rotterdam een inspectieonderzoek uit. Voor zover daar evenwel vanuit de publiekscant aanleiding toe is, kunt u genoemde sectoren in uw sectoradviezen betrekken.

Sectorspecifiek

In uw sectorspecifieke adviezen verzoek ik u om rekening te houden met de onderstaande overkoepelende thema's:

- De relatie van de specifieke discipline tot de samenleving en het publiek;
- De stedelijke of regionale inbedding;
- Crossovers en discipline-overstijgende samenwerking;
- Knelpunten per discipline in relatie tot de functies in de basisinfrastructuur en de regelingen van de fondsen;
- Internationalisering en Europese samenwerking;
- De rol van instellingen in de keten;
- Behoud en beheer;
- Het kunstvakonderwijs en loopbaanontwikkeling;
- Ondersteunende functies in de cultuursector.

Daarnaast vraag ik u in te gaan op de volgende beleidsmatige aandachtspunten:

- Cultuureducatie, waaronder het bereik van kinderen en jongeren;
- Cultuurparticipatie, waaronder ook de actieve deelname aan cultuur door samenwerking tussen amateurs en professionals en nieuwe media;
- Digitalisering;
- Diversiteit;
- Innovatie;
- Talentontwikkeling;
- Professionalisering en ondernemerschap;
- Het aanbod van niet-gesubsidieerde cultuur;
- Arbeidsmarkt, waaronder arbeidsvoorwaarden en inkomenspositie van kunstenaars, werknemers en ZZP'ers;
- De verbinding tussen de cultuursector en andere sectoren.

Andere sectoren, zoals onderwijs, welzijn, zorg, woningbouw, natuur en milieu, doen vaak een beroep op de cultuursector vanwege de vindingrijkheid en creativiteit van kunstenaars. Ik hecht er dan ook aan dat deze verbinding met andere sectoren – en de wijze waarop deze versterkt kan worden – in uw advies naar voren komt.⁹ Ook hecht ik eraan dat u aandacht besteedt aan de discipline-overstijgende werkwijze die in toenemende mate de artistieke praktijk bepaalt.

Podiumkunsten

De verschillende sectoren binnen de podiumkunsten kennen productieketens, waarbij de productie (via gezelschappen en ensembles) en presentatie (via schouwburgen en podia) meestal gescheiden zijn. Binnen de verschillende genres bestaan grote verschillen in de omvang van de inzet van overheid en de markt. Het is van belang een zo volledig mogelijk beeld van de sector te krijgen. Zo gaat het bij de sector muziek niet alleen om de positie van de klassieke canon, zoals

⁹ Zie hiervoor ook mijn brief *Cultuur verbindt. Een ruime blik op het cultuurbeleid*, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2014/07/08/kamerbrief-over-het-cultuurbeleid>.

die levend wordt gehouden door symfonische orkesten en ensembles, maar is het ook van belang zicht te krijgen op de rol die genres als dance-, pop-, urban-, jazz- en geïmproviseerde muziek spelen. Ook de positie van het aanbod voor de jeugd binnen de podiumkunsten vraagt om aandacht.

De podiumkunsten vormen een complex speelveld. Dit maken ook de verschillende onderzoeken duidelijk die in de afgelopen jaren zijn verricht naar onder meer de verhouding tussen aanbod en afname en publieksbereik.¹⁰ Op het gebied van talentontwikkeling, een onderwerp dat ik de afgelopen jaren veel aandacht heb gegeven, heeft een aantal maatregelen gezorgd voor nieuwe mogelijkheden voor makers. Festivals groeien gestaag in aantal; ook het spelen op andere locaties dan de schouwburg of de concertzaal wint aan terrein. Zoals u eerder in uw Cultuurverkenning beschreef, zoekt publiek nieuwe wegwijzers. Ontwikkelingen als App!aus en PubliekNL zijn binnen de podiumkunsten voorbeelden van een andere benadering van publiek.

Ik vraag u in elk geval in te gaan op:

- De relatie tussen aanbod en afname;
- Nieuwe organisatievormen en samenwerkingsverbanden;
- De positie van jeugdtheater. –dans en –muziek;
- Talentontwikkeling.

Beeldende kunst

Nederland kent een dynamische beeldende kunstensector, die tot de internationale wereldtop wordt gerekend. De sector bestaat uit een fijnmazig systeem van productie- en presentatieschakels: uit makers, postacademische instellingen, bemiddelaars en theoretici, presentatie-instellingen, kleine kunstinitiatieven, musea voor beeldende kunst, festivals en galleries. De grens tussen beeldende kunst en (social) design, wetenschap, e-culture, film, literatuur en andere kunstvormen is vloeiend. Artistiek gezien lopen de wegen dwars door nationale erfscheidingen heen. Daarnaast is de beeldende kunst in Nederland voor zijn ontwikkeling en afzet afhankelijk van het buitenland.

De locaties waar beeldende kunst wordt getoond zijn divers: galleries, kunsttuileencentra, musea, festivals en kunstbeurzen, veilingen, presentatie-instellingen, online en in de openbare ruimte. Deze partijen spelen daarmee een belangrijke rol in de distributie. Soms treden presentatie-instellingen op als producent. Ook digitalisering speelt toenemend een rol in de beeldende kunst, zowel in de distributie en toegankelijkheid als op artistiek gebied.

De organisatiegraad binnen de beeldende kunst is de afgelopen jaren toegenomen. Zo heeft de sector *Een collectieve selfie: beter zicht op beeldende*

¹⁰ Commissie d'Ancona, *Uit! Naar gesubsidieerde podiumkunsten met een nieuw elan*, 2006, <https://vng.nl/onderwerpenindex/cultuur-en-sport/cultuur-kunst-en-kunstenaars/publicaties/uit-naar-gesubsidieerde-podiumkunsten-met-een-nieuw-elan-rapport-commissie-dancona>; Commissie Ter Horst, *Over het voetlicht. Naar een groter en diverser toneelpubliek*, 2015, <http://www.vscd.nl/nieuws/rapport-commissie-ter-horst>.

kunst uitgebracht, een publicatie die de beschikbare gegevens over de beeldende kunstsector in Nederland bundelt.¹¹

Onze referentie
1135998

Binnen de sector worden de volgende disciplines onderscheiden:

- teken-, schilder- en grafische kunsten;
- beeldhouwkunst, (sociale) sculptuur en installatiekunst;
- conceptuele kunst, performancekunst, artistiek onderzoek;
- niet-traditionele vormen van beeldende kunst;
- fotografie;
- audiovisuele, digitale, geluids- en (nieuwe) mediakunst;
- beeldende kunsttoepassingen;
- kunst in de openbare ruimte.

Ik vraag u de onderstaande punten te betrekken bij uw advies:

- De rol, functie, positie en betekenis van presentatie-instellingen;
- De rol, functie, positie en betekenis van postacademische instellingen;
- De rol, functie, positie en betekenis van musea voor beeldende kunst.

Creatieve industrie (architectuur en stedenbouw, vormgeving, mode en e-cultuur)

Er zijn verschillende definities van het begrip creatieve industrie. Volgens het CBS omvat de creatieve industrie een uiteenlopende verzameling sectoren waarin de 'initiële creatie' centraal staat: het creëren van vorm, betekenis of symbolische waarde. De term creatieve industrie wordt gebruikt voor bepaalde marktgeoriënteerde disciplines, ook omdat dit in het buitenland gebruikelijk is. Het huidige cultuurbeleid richt zich speciaal op architectuur en stedenbouw, vormgeving en mode en digitale-cultuur.

Nederland was het eerste land dat 25 jaar geleden een specifiek architectuurbeleid heeft ontwikkeld. Vanaf 2009 bestaat het architectuurbeleid uit een aantal stimuleringsprogramma's. Bovendien maken architectuur en stedenbouw deel uit van het cultuurbeleid dat is gericht op de ontwikkeling van talent, het mogelijk maken van experiment en onderzoek, internationalisering en het versterken van opdrachtgeverschap. Al lange tijd is het Nederlandse gebouwoontwerp en het conceptueel denken internationaal toonaangevend. Dit geldt de laatste jaren ook voor stedenbouw en landschapsarchitectuur. Zij gaan nadrukkelijk de verbinding aan met maatschappelijke vraagstukken op het gebied van zorg, onderwijs, klimaatverandering en energietransitie.

Vanwege de grote rol van de markt op het terrein van productie en distributie, is het beleid op het gebied van vormgeving vooral gericht op de ontwikkeling van talent, het mogelijk maken van onderzoek en experiment en internationalisering. Net als het architectuurbeleid heeft het vormgevingsbeleid in de laatste decennia een sterke ontwikkeling doorgemaakt. *Dutch Design* heeft een sterk imago in het buitenland. De Nederlandse vormgeving staat bekend om zijn artistieke kwaliteit en ontwikkeling op het gebied van grafische vormgeving, scenografie en *social design* waarbij ook maatschappelijke uitdagingen centraal staan. De sector is gegroeid, mede door de digitalisering en de rol van ontwerpers bij het

¹¹ <http://www.platformbk.nl/2016/07/een-collectieve-selfie-beeldende-kunst-in-cijfers/>. Daarnaast is de publicatie *Een collectieve selfie: trends in de beeldende kunst*, met relevante ontwikkelingen in de sector, uitgebracht: <http://bknl.nl/nieuws/trends-in-de-beeldende-kunst>.

ontwikkelen van diensten en *product service systems*. De inzet van ontwerp als methodiek en het zogenaamde *design thinking* hebben er in de sector toe geleid dat grenzen tussen ontwerpdisciplines steeds meer vervagen.

Onze referentie
1135998

In 2003 bracht de Raad het advies *Van i- naar e-cultuur* uit, waarmee een nieuwe culturele sector en daarmee ook een nieuw beleidsterrein werden gedefinieerd. Rondom de medialabs en instellingen die destijds deel uitmaakten van de e-cultuur sector is een fijnmazig netwerk ontstaan. Als gevolg van de focus op nieuwe technologieën en materialen wordt in het veld behalve van 'digitale cultuur' ook vaak gesproken over 'emergente cultuur', om de veranderlijkheid van het onderzoeksveld te benadrukken. De sector is gericht op het openbreken van bestaande technologieën en processen. Van daaruit worden ontwerpmethodieken en principes toegepast in uiteenlopende terreinen, variërend van gaming, storytelling en muziek tot biotechnologie, architectuur en zorg. Crossovers tussen disciplines zijn hierbij vanzelfsprekend.

Ik vraag u in elk geval in te gaan op:

- De rol, functie, positie en betekenis van instellingen gericht op het stimuleren van de hierboven genoemde culturele doelstellingen;
- De positionering daarvan ten opzichte van andere sectoren;
- De afbakening van de e-cultuursector;
- Nieuwe organisatievormen en samenwerkingsverbanden.

Musea

Musea tonen (historische) voorwerpen en vertellen verhalen over het verleden en het heden. Het zijn instellingen met collecties op uiteenlopende terreinen als kunst, geschiedenis, natuurhistorie, bedrijf en techniek en volkenkunde. Het huidige rijksmuseale bestel bestaat uit 29 musea die door OCW worden gefinancierd. Deze groep musea vormt slechts een klein deel van het gehele museale bestel in Nederland. Wel beheren de rijksmusea omvangrijke collecties en trekken zij veel publiek. De meeste musea worden gefinancierd door andere overheden of door particulieren. Ook het Mondriaan Fonds subsidieert activiteiten van musea. Met de inwerkingtreding van de Erfgoedwet is er een onderscheid tussen financiering van het beheer en behoud van de collectie en de publieksactiviteiten.

Ik vraag u in elk geval in te gaan op de volgende onderwerpen:

- De verantwoordelijkheidsverdeling tussen de overheden;
- De (digitale) toegankelijkheid van collecties;
- Collectiemobiliteit;
- Roerend en onroerend erfgoed zoals ensembles en kunst in de openbare ruimte;
- Kennis en onderzoek.

Letteren en bibliotheken

De boekensector bevindt zich in een transitiefase. Er zijn structurele veranderingen in de markt als gevolg van internet en digitalisering en veranderingen in de tijdbesteding en behoeften van lezers. Uitgevers krijgen concurrentie van (gratis) alternatieven en andere aanbieders op internet zoals weblogs. Ze moeten hun traditionele verdienmodellen en uitgeefstrategieën herzien en op zoek naar nieuwe inkomstenbronnen en manieren om de kosten te verlagen. Ook de inkomens van auteurs en vertalers staan onder druk. In opdracht van de Vereniging van Letterkundigen en het Nederlands Letterenfonds

is onderzoek gedaan naar de inkomenspositie van een brede groep auteurs en vertalers. Het gemiddelde inkomen blijkt minder dan modaal. Dit is overigens ook in andere kunstvormen de praktijk.

Onze referentie
1135998

Een voldoende mate van taal- en leesvaardigheid is essentieel om deel te nemen aan de maatschappij. Het kabinet stimuleert daarom een vitale leescultuur in Nederland, in samenwerking met het Nederlands Letterenfonds, de Stichting Lezen en de Stichting Schrijvers School en Samenleving. Ook de nieuwe Bibliotheekwet, met de verlenging van de Wet op de vaste boekenprijs en het actieprogramma 'Tel mee met taal', zijn gericht op een vitale leescultuur. In hun samenhang ondersteunen zij de keten van productie, distributie en consumptie van tekst en literatuur. De Tweede Kamer ontvangt in de eerste helft van 2017 een rapportage over twee elementen die de Raad noemt in zijn advies over de vaste boekenprijs: de uitkomsten van het onderzoek naar de kruissubsidiëring en de ontwikkelingen op het gebied van innovatie. In de tweede helft van 2017 ontvangt de Tweede Kamer een midterm review van de Bibliotheekwet. De eerste resultaten over 2015, het eerste jaar van de Bibliotheekwet, ontvangt de Tweede Kamer op korte termijn.

Ik vraag u in elk geval in te gaan op:

- Ontwikkelingen in het digitale (online) domein en de gevolgen daarvan voor de traditionele productie- en distributieketen, voor makers en voor lezers;
- De leesbevordering;
- De spreiding en bereikbaarheid van de openbare bibliotheek sinds de invoering van de Bibliotheekwet in 2015.

Audiovisueel

De Nederlandse audiovisuele sector staat op dit moment voor een reeks uitdagingen voortvloeiend uit technologische ontwikkelingen en de medialisering van de maatschappij. Het gaat onder meer om het fundamenteel veranderde kijkgedrag door mobiele schermen, snel (mobiel) internet en nieuwe distributievormen zoals on demand services, de digitalisering van het maakproces en de internationalisering van de AV-markt. Nieuwe grote internationale spelers betreden de markt en de grenzen tussen de van oudsher gescheiden AV-disciplines van film, filmkunst, documentaire, animatie en tv-drama vervagen. Hierdoor verandert het medialandschap. Bioscopen en filmtheaters blijven sterk presteren maar de doorlooptijd van films is verkort en de dominantie van het aanbod van de Amerikaanse majors groeit. De markt voor dvd/blue ray daalt scherp en tegelijkertijd blijven de opbrengsten uit video on demand achter.

De Raad heeft, vanwege de omvang en complexiteit van het onderwerp, separaat een adviesaanvraag ontvangen over mogelijke beleidswijzigingen voor de audiovisuele sector in relatie tot het huidige film- en mediabeleid. Hierin staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

- Wat is er nodig om pluriforme en kwalitatief hoogstaande Nederlandse culturele audiovisuele content te stimuleren, gezien het veranderende medialandschap?
- Wat is er nodig om te zorgen dat deze content toegankelijk is en het publiek bereikt, ook internationaal?

In de audiovisuele sector zijn ook de overkoepelende thema's zichtbaar die hierboven zijn beschreven. Ik vraag u daarom ook de audiovisuele sector te betrekken bij uw integrale advies over de cultuursectoren.

Planning

Onze referentie
1135998

Uw verkenning en advies vormen een van de bouwstenen in de voorbereiding op het cultuurbeleid vanaf 2021. De komende jaren zal mijn opvolger hierover het gesprek voeren met bestuurders van steden en provincies, de cultuursector en de Tweede Kamer. De voorlopige planning is als volgt:

- 2017 bijeenkomsten met andere overheden en de cultuurfondsen
- september 2017 verkenning en sectoradviezen Raad voor Cultuur
- februari 2018 gezamenlijke adviesaanvraag
- zomer 2018 advies Raad voor Cultuur over stelsel
- zomer 2019 uitgangspuntenbrief periode vanaf 2021.

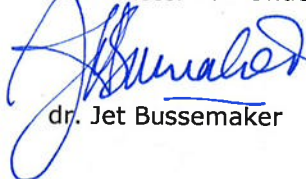
Dit voorjaar zal ik met een uitgewerkte planning komen, waarin een agenda voor overleg met verschillende partijen is opgenomen.

Ik verzoek u dus uw gehele advies in oktober 2017 te presenteren.

De Raad voor Cultuur heeft zich bewezen als een onafhankelijk en deskundig adviseur van regering en Kamer. Ik zie uw advies met vertrouwen tegemoet.

Met vriendelijke groet,

de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

dr. Jet Bussemaker

Samenstelling commissie

Kerncommissie ontwerpsector

Chris Sigaloff
Voorzitter,
Mede-oprichter
Spring House

**Jeroen van den
Eijnde**
Lector ArteEZ

Anne Hoogewoning
Mede-oprichter
AB Cultural
Producers,
docent KABK

Hicham Khalidi
Associate curator
Lafayette Anticipations,
directeur Van Eyck,
vanaf 1 oktober 2018

Jeroen van Mastrigt
Freedomlab Future
Studies,
mede-oprichter
Dutch Gamegarden

Sebastian Olma
Lector Avans
Hogeschool,
schrijver en adviseur

Stephan Petermann
OMA/AMO

Angelique Spaninks
Directeur/curator MU,
directeur/artistiek
leider
STRP Biënnale

Saskia van Stein
Directeur
Bureau Europa

Martine Zoeteman
Oprichter
STADvogels,
schrijver
en programmamaker

Bureau Raad voor Cultuur

Klazien Brummel
Senior
beleidsadviseur

Lodewijk Reijs
Beleidsadviseur,
tot 15 januari 2018

Overzicht gesprekspartners

De commissie heeft ‘tafellakensessies’ en expertmeetings georganiseerd over verschillende onderwerpen.

Vormgeving 23 oktober 2017

Danielle Arets Design Academy Eindhoven	Pascale Gatzon ArtEZ	Yassine Salihine Ontwerper
Bas van Beek Ontwerper	Mieke Gerritzen Image Society	Nadine Sterk Atelier NL
Jurgen Bey Sandberg Instituut, Studio Makkink & Bey	Joost Grootens Studio Joost Grootens	Yuri Veerman Atelier Yuri Veerman
Max Bruinsma Design criticus	Roosje Klap Studio Roosje Klap	Elmo Vermijs Studio Elmo Vermijs
Thomas Castro ArtEZ	Frank Kresin TU Twente	Henriette Waal Ontwerper
Dagan Cohen What Design Can Do	Christien Meindertsma Ontwerper	Joanna van der Zanden Throwing Snowballs
Jeroen van Erp Fabrique	Branko Popovic FASHIONCLASH.nl	Hozan Zangana Hozan Zangana Studio

Architectuur 31 oktober 2017

René Boer Failed Architecture	Erik Frijters FABRICations	Marc Koehler Marc Koehler Architects
Aslı Çiçek Ontwerper	Cilly Jansen Architectuur Lokaal	Marieke Kums Studio MAKES
Simon Franke Trancity	Wilma Kempinga Mevrouw Meijer	Aura Melis Inside Outside

Renske van der
Stoep
KCAP

Peter Veenstra
LOLA

Catherine Visser
DaF-architecten

Gerjan Streng
The Cloud Collective

Gabriel Verheggen
ABC
Architectuurcentrum

Sjors de Vries
RUIIMTEVOLK

Jeroen de Willigen
De Zwarte Hond

E-cultuur 6 november 2017

Alex Adriaanse
V2_

Ward Janssen
Cinekid

Marleen Stikker
Waag Society

Paulien Dresscher
Cultural
Technologies
& Beyond

Adriaan de Jongh
Game designer

Willem Velthoven
Mediamatic

Gert Franke
CLEVER°FRANKE

Sara Kolster
Digital storyteller

Jann de Waal
Topteam
Creatieve Industrie

Steye Hallema
WildVreemd

Geert Lovink
Institute of
Network Cultures

Gaby Wijers
LIMA

Claas Hille
Impakt festival

Alessandra van
Otterlo
Control Magazine

Jeroen Hofs
Eboman

Tijmen Schep
SetUp

Ook is er op 18 september 2017 een brainstormsessie georganiseerd met:

Guus Beumer
Directeur
Het Nieuwe Instituut

Fred Schoorl
Directeur BNA

Gerbrand Bas
Bestuur Federatie
Creatieve Industrie

Syb Groeneveld
Directeur
Stimuleringsfonds
Creatieve Industrie

Horst Streck
Voorzitter Dutch
Games Association

Carolien Gehrels
Lid Dutch
Creative Council

Madeleine van
Lennep
Directeur BNO

Bart Ahsmann
Directeur CLICKNL

Rens Tap
Modint

Verder vonden er interviews plaats met:

[Bart Lootsma](#)
Architectuurtheorie,
Universiteit
van Innsbruck

[Bert Mulder](#)
Informatietechnologie,
Haagse Hogeschool

[Timo de Rijk](#)
Directeur Stedelijk
Museum Den Bosch

[Caroline Hummels](#)
Professor Design
and Theory for
Transformative
Qualities at the
department of
Industrial Design,
TU/e en
interdepartmental
TU/e Theme Leader
Participatory
Health & Wellbeing

[Dick Rijken](#)
Directeur STEIM,
Lector Informatie,
Technologie en
Samenleving,
Haagse Hogeschool

[Elma van Boxel](#)
Directeur ZUS

[Henk Ovink](#)
Watergezant,
Ministeries van
Infrastructuur en
Waterstaat,
Buitenlandse Zaken
en
Ontwikkelingssamenwerking
en Economische
Zaken en Klimaat

[Joana Ozorio](#)
Gastdocent Design,
Faculteit der
Geesteswetenschappen,
Academie
der kunsten

[Nannet van der
Kleijn](#)
Bestuur
meestersopleiding
coupeur

[Ruben Jacobs](#)
Cultuursocioloog

[Victor van der Chijs](#)
Voorzitter college
van bestuur,
universiteit Twente

[Martijn Paulen](#)
Directeur Dutch
Design Week

[Tim Vermeulen](#)
Programmadirecteur
Dutch Design Week

[Jann de Waal](#)
Topteam Creatieve
Industrie

[Jeroen van Erp](#)
Directeur Fabrique

[Gert Staal](#)
Docent Master
Information Design,
Design Academy Eindhoven

[George Brugmans](#)
Directeur
Internationale
Architectuur
Biënnale Rotterdam

Literatuur

- Amsterdamse
Kunstraad
[De stad is nooit af.](#)
[Bouw aan de
toekomst en behoud
het verleden](#)
Amsterdam, 2017
- Ape en Dialogic
*in opdracht van het
ministerie van OCW*
[Economische
ontwikkelingen in de
cultuursector,
2009 – 2016](#)
Utrecht, 2017
- Architectuur Lokaal
[Competition Culture
in Europe](#)
2013 – 2016
Amsterdam, 2017
- Architectuur Lokaal
[Kompas light Design
Build.](#)
[Praktische
toelichting op het
aanbesteden van
UAV-GC 2005
opdrachten](#)
Amsterdam, 2016
- Boomen, T. van de,
Frijters, E.,
Assen, S. van,
Broekman, M.
[Urban Challenges,
Resilient Solutions.](#)
[Design Thinking fort
he Future of
Urban Regions](#)
Amsterdam, 2017
- Bureau
Architectenregister
[Jaarverslag 2014](#)
Den Haag, 2015
- Centraal Bureau
voor de Statistiek
[Kunstenaars in
breder perspectief.](#)
[Kunstenaars,
Kunstopleidingen
en Arbeidsmarkt](#)
Den Haag, 2011
- Centraal Bureau
voor de Statistiek
[Monitor
Topsectoren](#)
Den Haag, 2017
- College van
Rijksadviseurs
[Over de
vermaatschappelijking
van
het architectuurbeleid](#)
Den Haag, 2016
- Creative Europe
Desk NL,
Dutch Culture
[Feiten & cijfers
Creative Europe
Cultuur 2015](#)
Amsterdam, 2016
- Creative Industries
Federation
[Creative Diversity.
The state of diversity
in the UK's creative
industries, and what
we can do about it](#)
Londen, 2017
- Domus
[Europe's Top 100
Schools of
Architecture and
Design 2017](#)
'domusweb.it'
- Douma, I.,
Jansen, P.
[De makerbeweging.
Broedplaatsen voor
cultuurparticipatie
in: *Zicht op actieve
cultuurparticipatie
LKCA, FCP*](#)
Utrecht, 2016
- Planbureau voor de
Leefomgeving
[Evaluatie City Deals
– vervolg](#)
Den Haag, 2017

- Heebels, B.,
Kloosterman, R.C.
Van binnen naar
buiten.
Een onderzoek naar
de rol van de
wettelijke
titelbescherming
voor Interieurarchitecten.
2016
- Hendriques, L.
(Waag Society, Ams
Institute)
Smart Citizens Lab.
Towards a towards
community driven
data collection
Amsterdam, 2015
- iMMovator
Monitor Creatieve
Industrie 2016
Hilversum, 2017
- Interactieve
Producenten
Nederland
Position Paper
Amsterdam, 2017
- International
Architecture
Biennale Rotterdam
2018+2020
Our future in the
Delta, the Delta of
the future.
Catalogus bij *The
Missing Link*
Rotterdam, 2018
- Kraaijeveld, J.
De
architectenbranche
in beweging
*in: FuturA white
paper*
2017
- Meroz, J.
Dutchnesses of
Dutch Design.
The construction of
a national practice at
the intersection of
national and
international dynamics
2016
- Ministerie van OCW
Cultuur in Beeld
Den Haag, 2017
- Ministerie van OCW
Cultuur beweegt.
De betekenis van
cultuur in een
veranderende
samenleving
Den Haag, 2012
- Ministerie van OCW
Cultuur als
confrontatie
Den Haag, 1999
- Ministerie van OCW
Uitgangspuntennotitie
voor cultuurbeleid:
Pantser
of ruggengraat
Den Haag, 1995
- Ministerie van IenM
De opgaven voor de
Nationale
Omgevingsvisie
Den Haag, 2017
- Ministeries van
OCW en IenM
Nota: Samen werken
aan ontwerpkracht.
Actieagenda
Ruimtelijk Ontwerp
2017 – 2020
Den Haag, 2016
- Ministeries van
WVC en VROM
Nota: Ruimte voor
Architectuur
Den Haag, 1991
- Ministerie van EZ
Gids
Proportionaliteit,
eerste herziening
Den Haag, 2016
- Nationaal Archief,
Koninklijke
Bibliotheek, e.a.
Collectie Digitaal:
born digital.
Eindrapport van het
NCDD-project
Collectie Digitaal
Den Haag, 2015
- Raad voor Cultuur
'Cultuur voor stad,
land en regio.
De rol van stedelijke
regio's in
het cultuurbestel'
Den Haag, 2017
- Raad voor Cultuur
'Advies Culturele
Basisinfrastructuur
2017 – 2020'
Den Haag, 2016
- Raad voor Cultuur
Advies Actieagenda
voor Architectuur en
Ruimtelijk Ontwerp
2017 – 2020
Den Haag, 2016
- Raad voor Cultuur
'Agenda Cultuur.
2017 – 2020 en
verder'
Den Haag, 2015

Raad voor Cultuur 'De Cultuurverkenning. Ontwikkelingen en trends in het culturele leven in Nederland '	Raad voor Cultuur, Sociaal-Economische Raad 'Passie gewaardeerd. Versterking van de arbeidsmarkt in de culturele en creatieve sector'	Steen, K., Van Bueren, E. The defining characteristics of urban living labs. Technology Innovation Management Review 2017
Raad voor Cultuur 'Goed opdrachtgeverschap. Vragen naar de onbekende weg'	Raad voor Cultuur, Sociaal-Economische Raad 'Verkenning arbeidsmarkt culturele sector'	Stichting Fonds Architectenbureaus Opstap naar een betere toekomst. Sectorplan Architectuurbureaus 2014 – 2016 Amsterdam, 2015
Raad voor Cultuur 'eCultuur van i naar e: over implicaties digitalisering in cultuurbeleid'	Rathenau Instituut Living labs in Nederland. Van open testfaciliteit tot levend lab	The Beach In het landschap van creatieve innovatie. Sporen, ontmoetingen & uitzichten Amsterdam, 2008
Raad voor Cultuur 'Rapport Advies Tijdelijke Vormgeving Commissie'	Royal Haskoning DHV Werken aan Ontwerpkracht. Evaluatie Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp 2013 – 2016 Amersfoort, 2016	TNO Vormgeving in de Creatieve Economie Delft, 2005
Raad voor Cultuur, Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur 'Brede blik op Erfgoed. Over de wisselwerking tussen erfgoed en transities in de leefomgeving'	Simon Thomas, M. Goed in vorm. Honderd jaar ontwerpen in Nederland Rotterdam, 2008	Topsector Creatieve Industrie Kennis- en Innovatieagenda Den Haag, 2018 Vereniging Deltametropool Energie & Ruimte. Een nationaal perspectief Rotterdam, 2017

Colofon

‘Ontwerp voor de toekomst.
Pleidooi voor creatieve reflectie op maatschappelijke vraagstukken’
is een uitgave van de Raad voor Cultuur.

Leden

Marijke van Hees *voorzitter*
Brigitte Bloksma
Lennart Booij
Özkan Gölpinar
Erwin van Lambaart
Cees Langeveld
Thomas Steffens
Liesbet van Zoonen
Jakob van der Waarden *directeur*

Raad voor Cultuur
Prins Willem Alexanderhof 20
2595 BE Den Haag
070 – 3106686
‘info@cultuur.nl’
‘www.cultuur.nl’

Ontwerp

‘High Rise’

Alle adviezen van de raad zijn ook te vinden op ‘cultuur.nl’.
Wilt u op de hoogte blijven van de activiteiten van de raad?
Dan kunt u zich aanmelden voor de ‘nieuwsbrief’.
Volg ons ook op ‘Twitter’.

Het is toegestaan (delen van) de inhoud van de jaarverslagen
te citeren of te verspreiden, mits daarbij de Raad voor Cultuur
en het jaarverslag als bronnen worden vermeld.

Aan de jaarverslagen kunnen geen rechten worden ontleend.

© Raad voor Cultuur, september 2018

De Raad voor Cultuur is het wettelijke adviesorgaan van de regering en het parlement op het terrein van kunst, cultuur en media.

De raad is onafhankelijk en adviseert, gevraagd en ongevraagd, over actuele beleidskwesties en subsidieaanvragen.

**RAAD
VOOR
CULTUUR**